

Ingenia Hungarica IX.

ELTE

Eötvös József Collegium

Ingenia Hungarica IX.

Sorozatszerkesztők: Horváth László és Mészáros Tamás

ELTE Eötvös József Collegium
2024

Ingenia Hungarica IX.

Tanulmányok

A IX. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia
előadásaiból

Szerkesztette: Vojtek Lili

ELTE Eötvös József Collegium
2024

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány a „Szakkollégiumok tehetséggondozó programjainak támogatása”
című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-23-0031) valósult meg.

ELTE Eötvös József Collegium

Budapest, 2024

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztette: Boda Attila

Borítóterv: Egedi-Kovács Emese

Copyright © Eötvös Collegium 2024 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte.

1055 Budapest, Falk Miksa utca 7. II. emelet 10/A

Törvényes képviselő: Magyar Szilvia

www.ccprinting.hu

ISSN 2416-0911

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	9
ASZTALOS ANNAMÁRIA	
A gyermekek vallása a vegyes házasságokban	
– Megegyezések a tiszaujlaki református	
egyházközség anyakönyvében 1895–1918 között	11
BESZTERCEI MÁRK	
ψευδώνυμοι τινὲς ἱερεῖς	
– Az eretnekek ábrázolása a 649-es lateráni zsinat aktáiban	23
MIKLÓSI KINCŐ	
Maleficium és bűbájosság? Boszorkányság Kolozsváron 1584-ben.....	39
BÁN BALÁZS-BARNA	
Két Alice, avagy két hősnő útja	
– Lewis Carroll regényének és Yuu Watase mangájának	
összehasonlítása a főszereplők szempontjából	45
VOLOSCSUK RENÁTA	
A japán fényképészeti irányzatok alakulása a kezdetektől	
az 1950-es évek végéig	57
BIRÓ SÁRA	
„vallatófényhez szokott szemem/ álmában is nyitva marad.”	
– Hatalom és test Hervay Gizella Lódenkabát Keleteurópa szegén	
című kötetében	71
SZEIBERT-ERDŐS ANDRÁS	
Szemet szemért? Hat halálos ítélet története 1919-1920-ból.....	85
MARTON ANDREA	
Nem formális tanulási lehetőség formális környezetben?	
– A Duolingo applikáció	105

SEBESTYÉN DOROTTYA

Szókincsfejlesztés kétféleképpen

egy csíkszeredai általános iskolában119

Tóth Lidia

A településkomfort infrastrukturális összetevői – ahogy a Bátyúi

kistérség (Kárpátalja, Beregszászi járás) lakosai látják137

Pista Patrik

A Mersenne-prímek. Különböző megfigyelések

a Mersenne-prímekkel kapcsolatban.....151

Szerzői adatok161

Szerkesztői előszó

Az *Ingenia Hungarica* kötetsorozat 2015 májusa óta nyújt lehetőséget arra, hogy az *ELTE Kárpát-medencei Nyári Egyetem* programsorozat keretén belül megrendezett *Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencián* elhangzott előadások írott változatát megjelentesse.

A hagyományokhoz hűen jelen kötetünk két nagyobb egységre („filosz”, azaz bölcsésztudományi, valamint „dögész”, azaz természettudományi) tagolható. A „filosz” szekcióban először történelmi témájú dolgozatokat olvashatnak Asztalos Annamária, Besztercei Márk és Miklósi Kincső tollából, majd Bán Balázs–Barna és Voloscuk Renáta dolgozataiban a japán kultúra és művészet elevenedik meg. Biró Sára dolgozatában megismerkedhetünk Hervay Gizella utolsó, Lódenkabát Keleteurópa szegén című kötetével, majd Marton Andrea és Sebestyén Dorottya munkáiban egy manapság sokat kutatott témáról, a játékalapú nyelvtanulásról tudhatunk meg többet.

A „dögész” szekcióban Tóth Lidia elemzi a településkomfort infrastrukturális összetevőit, s végül, de nem utolsó sorban Pista Patrik mutatja be megfigyeléseit a Mersenne-prímekkel kapcsolatban.

Ez a hagyomány. De ha a tisztelt Olvasó át szeretné élni azt a tudományos zsongást, és élénk, interdiszciplináris diskurzust, amely a Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia sajátossága, akkor kezdje nyugodtan a Mersenne-prímekkel, majd térjen rá a lateráni zsinat aktáira, majd a Bátyúi kistérségre, onnan a boszorkányságra, ahonnan egyenes úton a nyelvtanulásra, Hervay Gizella verseire, onnan dualizmus korába és így tovább...

Bármilyen sorrendben is, de szeretettel ajánlom a sorozat legfrissebb kötetét az érdeklődő olvasóközönség számára.

Budapest, 2024. június 12.

Asztalos Annamária

A gyermekek vallása a vegyes házasságokban – Megegyezések a tiszaujlaki református egyházközség anyakönyvében 1895–1918 között

Bevezetés

A vegyes házasságokból született gyermekek vallása nagy vitákat váltott ki a dualizmus korában, mely viták gyökerei a 18. századra vezethetők vissza. A kutatás célja egyrészt a vegyes házasság és az ilyen frigyből született gyermekek vallása miatt kialakult vitás ügyek ismertetése Tiszaújlak példáján, másrészt a történelmi előzmények felvázolása, amely nélkül értelmetlen lenne a vizsgált kérdés.

A kutatáshoz felhasznált forrást a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár ungvári részlegében őrzik. Az archívumban a Tiszaújlaki Református Egyházközség házassági anyakönyvét tekintettük át és elemeztük az 1895–1918 közötti időszakból. Az egyházi anyakönyv másodpéldánya megtalálható a Tiszaújlaki Református Egyházközség birtokában. Mind az eredeti anyakönyv, mind a másodpéldány magyar nyelven íródott.

Tiszaújlak vallási megoszlása

A kutatás tárgyát képző település a 20. század elején – az első világháború előtti adatok alapján – nagyközség volt. Tiszaújlak Ugocsa vármegye tiszáninneni járásához tartozott.¹

Tiszaújlak vallási megoszlását az 1. táblázat szemlélteti, amelyből megállapítható, hogy a helység mind az 1900-as, mind az 1910-es évben igen változatos képet mutatott. A településen együtt éltek izraeliták, római katolikusok, görögkatolikusok, reformátusok, evangélikusok és görögkeleti vallásúak is.

¹ A Magyar Korona országainak helységnévtára, különös tekintettel az Osztrák–Magyar Bank kerületeinek területi beosztására. Összeáll. Fogolyán Sándor. Gombos Ferencz Lyceum-könyvnyomda, Kolozsvár 1903. 339.; A Magyar Szent Korona országainak helységnévtára. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 1913. 1234.

Az ember élete során számos csoport részét képezi, s ez a tény nem volt másképp a dualizmus korában sem. Az emberek ebben a korban is több lokális, felekezeti jellegű csoporthoz tartoztak. A 19. században gyakran törekedtek arra, hogy párválasztás során abból a csoportból válasszanak társat, amelynek maguk is tagjai voltak. A hagyományos vidéki társadalomra erősen jellemző volt a vallási endogámiára való törekvés, azonban, ha az adott csoport nem volt elég nagy létszámú, vagy azon belül a társadalmi rétegnek megfelelően nem találtak megfelelő párt, akkor kénytelenek voltak egy vagy több csoporthatárt átlépni. Ebben a tekintetben a település igen szerencsés helyzetben volt, hiszen ha valaki a saját felekezetén belül nem talált megfelelő jelöltet a házasságkötéshez, akkor szabadon választhatott más felekezetek tagjai közül, mivel, mint említettük, több felekezet élt együtt a településen belül. Bár a környező települések lakosai között lehet, hogy találtak volna a felekezetüknek megfelelő társat, de talán mégis egyszerűbb volt olyan személlyel házasodni, akivel nap, mint nap találkoztak, akár személyes ismeretségben álltak -tisztaban voltak annak társadalmi és vagyoni helyzetével - mintsem egy idegen emberrel.

1. táblázat: Tiszaújlak vallási megoszlása 1900–1910 (fő)

	1900	1910
Izraelita	1055	1208
Római katolikus	771	817
Görögkatolikus	467	564
Református	703	866
Evangélikus	12	14
Görög keleti	-	1
Összesen	3008	3470

A Tiszaújlaki Református Egyházközség

Tiszaújlak már a kezdetektől az ugocsai egyházmegye része volt. Az 1577. évben Sárosoroszi fiókegyházaként volt a hivatalos iratokban feltüntetve, de 1578-ban már anyaegyházként működött, amely leányegyházakkal is rendelkezett, hozzátartozott Barkaszó és Rafajnaújfalu. 1610-ben újra nem önálló anyaegyház, mert ekkor Tiszabecs filiájaként említik. 1626-tól viszont ismét anyaegyház lett. A századfordulón továbbra is anyaegyház maradt, de ekkor

már a beregi egyházmegye részét képezte, 1736-tól azonban újra az ugocsai egyházmegyéhez tartozott.²

A Generális Konvent 1821-ben összevonta a Máramarosi és Ugocsai Egyházmegyéket, s ennek eredményeképp létrejött a Máramaros-ugocsai református egyházmegye.³ 1881. október 31-én kezdte meg ülését a debreceni alkotmányozó zsinat. Ennek eredményeképp hozták létre az egységes igazgatású magyar református egyház kerületeit, amelyek a következők voltak: dunamelléki, dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli és erdélyi.⁴ Tiszaújlak a tiszántúli egyházkerülethez és a máramaros-ugocsai egyházmegyéhez tartozott.⁵ A tiszántúli református egyházkerület statisztikai állapotának 1898. évre készült kimutatása szerint Tiszaújlak anyaegyház volt.⁶ A tiszántúli református egyházkerület 1905. évi és 1909. évi névtárában a település továbbra is anyaegyházként volt feltüntetve és nem rendelkezett fiókegyházzal.⁷ Tiszaújlak a Magyarországi Református Egyház 1911. évre, 1912. évre és 1913-15. évekre szóló egyetemes névtárában szintén anyaegyházként szerepelt és ezen kiadványok szerint sem tartozott hozzá fiókegyház.⁸

Annak a kérdésnek tisztázása, hogy Tiszaújlak anyaegyház volt-e vagy sem azért elengedhetetlen, mert az anyaegyházaknak állandó lelkesze volt, a részét képző fiókegyházak azonban nem rendelkeztek saját prédikátorral, hanem

² Felhősné Csiszár Sarolta – Küllös Imre – Molnár Ambrus – P. Szalay Emőke: Kárpátaljai Református Egyház. Máramaros–Ugocsa Egyházmegye. I–IV. Országos Református Gyűjteményi Tanács, Budapest 1999. I. 243.

³ Forrás: 'Máramaros–ugocsai ref. egyházmegye' szócikk. In: Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, Budapest 1977. 388.

⁴ Tömösközi Ferenc: A református egyház önszerveződésének folyamata Csehszlovákiában 1918–1923 között. Múltunk: politikatörténeti folyóirat. (2020) 2. sz. 104.

⁵ Kárpátaljai Református Egyház Levéltára és Múzeuma (a továbbiakban: KRELMA) A tiszántúli ev. reform. egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1896. évre. Kutasi Imre könyvnyomdája, Debreczen 1896. 32–34.

⁶ KRELMA A tiszántúli ev. reform. egyházkerület statisztikai állapotának kimutatása 1898. évre. Nyomtatta Plón Gyula, Hajdu-Szoboszló. 1898. 98.

⁷ KRELMA A tiszántúli ev. ref. egyházkerület 1905-dik évi névtára. Debreczen város könyvnyomda vállalata, Debreczen 1905. 130.; KRELMA A tiszántúli református egyházkerület 1909-dik évi névtára. Debreczen sz. kir. város könyvnyomda-vállalata, Debreczen, 1909. 118.

⁸ A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1911. évre. Szerk. Hegedűs János. Pleitz Ferenc Pál könyvnyomdája, Nagybecskerek 1911. 175.; A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1912. évre. Szerk. Hegedűs János. Pleitz Ferenc Pál könyvnyomdája, Nagybecskerek 1912. 249.; A Magyarországi Református Egyház egyetemes névtára az 1913-15. évekre. Szerk. Hegedűs János. Pleitz Ferenc Pál könyvnyomdája, Nagybecskerek é. n. [1913.] 165.

az anyaegyházéhoz tartoztak. A Tiszaújlaki Református Egyházközségben 1895–1907 között Sarkadi Mihály, 1907–1911 között pedig Sinka Gyula volt a szolgálatot végző lelkész. 1911-től kezdődően egészen 1924-ig ismét Sarkadi Mihály volt a település lelkésze.⁹ Az esetek nagy részében ezek a személyek végezték az esketéseket.

A református házasságokat szabályozó törvények

III. Károly és Mária Terézia uralkodásának idejét, vagyis az 1711–1780 közötti időszakot a protestánsokkal szembeni hátrányos megkülönböztetés jellemezte, mert az uralkodók a katolikus egyház helyzetét szerették volna erősíteni.¹⁰ 1715-ben rendelkeztek a vallásügyről a XXX., illetve a XXXI. törvénycikkben, amelyben többek között előírták, hogy a vallási sérelmek dolgában a királyhoz kell fordulni. A sérelmi esetek tárgyalása tehát nem az országgyűlés elé tartozott. Az uralkodó a vitás kérdések rendezéséhez így döntési pozíciót nyert és ellenőrizhette a protestánsok egyházi ügyeit.¹¹ 1731. március 21-én III. Károly kiadta a *Carolina Resolutiot*, amely a protestáns egyházak jogait szabályozta. Ebben különbséget tettek a nyilvános- és a magán vallásgyakorlat közt. A nyilvános vallásgyakorlatot az úgynevezett artikuláris helyeken¹² engedélyezték, míg magánjellegű vallásgyakorlatra országszerte lehetőség volt.¹³ Utóbbin csak a családtagok vehettek részt, és imádkozásra, bibliaolvasásra volt lehetőség.¹⁴ A nem artikuláris helyeken élő protestánsok a plébánia egyházi hatósága alá tartoztak. Az artikuláris helyeken viszont szolgálhatott lelkész, aki szabadon

⁹ Fodor Gusztáv: Református múltunk kezesség I. Adattár kárpátaljai református gyülekezettörténeti kutatásokhoz 1523–2016. Narancsik Imre Kutatói Műhely, Tiszaszentimre 2016. 795–796.

¹⁰ Bereczki Lajos: Az I. Carolina resolútiótól az 1848. évi 20. törvénycikkig. Szolgatárs. 27. (2018) 4. sz. 50–53.

¹¹ Baráth Béla Levente: Az I. Carolina resolútiótól a Türelmi Rendeletig. A királyi Magyarország protestáns egyházi életét meghatározó 18. századi uralkodói rendeletek áttekintése. Confessio. 39. (2015) 3–4. sz. (<https://confessio.reformatus.hu/az-i-carolina-resolutiotol-a-turelmi-rendeletig-a-kiralyi-magyarorszag-protestans-egyhazi-életet-meghatározó-18-századi-uralkodói-rendeletek-attekintése->, letöltés: 2024. jan. 13.)

¹² Artikuláris helyek - az 1681. évi XXXVI. törvénycikkben részben név szerint felsorolt, részben általánosságban meghatározott magyarországi községek, amelyekben a protestáns hívek nyilvánosan gyakorolhatták vallásukat. Forrás: 'Artikuláris helyek' szócikk. In: Zoványi J.: Magyarországi protestáns egyháztörténeti i. m. 32–33.

¹³ Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban. Akadémiai Kiadó, Budapest 1966. 72.

¹⁴ Völgyesi Levente: Az egyház és az állam. In: Magyar alkotmánytörténet. (Osiris tankönyvek) Szerk. Mezey Barna – Gosztonyi Gergely. Osiris Kiadó, Budapest 2020. 260.

élhetett lelkipásztori jogaival.¹⁵ A protestáns lelkészek nem csak a helyi hívekkel szemben, de akár a máshonnan érkezők felett is eljárhattak egyházi hivatalukban.¹⁶ A hívek számára engedélyezve volt, hogy lelkészükhöz előtte kössenek házasságot saját egyházuk törvényei szerint.¹⁷ A vegyes házasságok esetében az esketést viszont csak a katolikus plébános végezhette.¹⁸ Ezenfelül a katolikus egyházi bíróság, vagyis a szentszékek elé tartoztak a protestánsok házassági pereit is. Bár a határozat elrendelte, hogy az ilyen ügyeknél a protestánsok hitelvéit kell alkalmazni, azonban a szentszékek ennek a rendelkezésnek nem tettek eleget, legfeljebb ezekben méltányosságot alkalmaztak.¹⁹ Mária Terézia ugyancsak megerősítette apja rendelkezését, hiszen az 1742. december 24-én a vallásügy tárgyában kiadott rendeletében az I. *Carolina Resolutio* végrehajtását írta elő.²⁰

Az előző uralkodókkal ellentétben azonban II. József elítélte a protestánsok elleni hátrányos megkülönböztetést és 1781-ben kibocsátotta türelmi rendeletét.²¹ 1786. március 6-án kiadta házassági pátenst, amelyre a nagy számú protestáns lakosság miatt volt szükség. A törvény által kívánta a protestánsok azon sérelmeit orvosolni, melyek abból származtak, hogy a protestáns házassági perek korábban a katolikus szentszékek alá tartoztak. II. József, mint felvilágosult uralkodó tehát a házasságot állami törvénnyel szabályozta, s így a perekben történő bíráskodást az állami bíróságok színe elé utalta.²²

A protestáns egyház hajlandó volt elfogadni mind a házassági pátenst, mind a nyílt parancsban 1786. november 1-én kiadott polgári törvénykönyvet.²³ A házasságot szabályozó dokumentumban találjuk többek között a házasság tilalmát a keresztény és nem keresztény felek között. Bontó akadállyal számítottak a kényszer, a megtevesztés által kötött házasságok, de ugyanígy az impotencia is. A frigyet a lelkésznek kellett megkötnie. A házasság felbontható

¹⁵ Csizmadia A.: A magyar állam és az egyházak i. m. 72.

¹⁶ Eckhart Ferenc: Magyar alkotmány- és jogtörténet. (Millenniumi magyar történelem. Historikusok) Osiris Kiadó, Budapest 2000. 255.

¹⁷ Völgyesi L.: Az egyház és az állam i. m. 260.

¹⁸ Eckhart F.: Magyar alkotmány- és jogtörténet i. m. 255.

¹⁹ Degré Alajos: A polgári házasság kialakulása Magyarországon. Jogtudományi közlöny. 38. (1938) 1. sz. 36–42.

²⁰ Bereczki L.: Az I. Carolina resolútiótól i. m. 50–53.

²¹ Csizmadia A.: A magyar állam és az egyházak i. m. 72–73.

²² Degré A.: A polgári házasság kialakulása i. m. 36–37.

²³ Tóth Zoltán: Távlati kép a történelmi parasztságról. In: Magyar néprajz nyolc kötetben. Társadalom. I–VIII. Szerkbiz. vez. Paládi-Kovács Attila. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000. VIII. 88.

volt abban az esetben, ha házasságtörés történt, amennyiben az egyik házastárs a másik életére tört, a gonosz szándékból történő elhagyás, illetve a házasságok közötti halálos gyűlölet és ellenszenv okán is. Ez azonban a katolikusokra nem vonatkozott, mert számukra a házasság továbbra is felbonthatatlannak minősült.²⁴ A pápens viszont csak 1790-ig volt hatályban, mert II. József halálos ágyán valamennyi rendelete mellett ezt is visszavonta.²⁵

II. Lipót hatalomra kerülése után meghagyta, hogy a katolikus jellegű házassági perek felett ismét a szentszékek ítélkezzenek.²⁶ 1790–1791. évi XXVI. törvénycikk - amely a vallás ügyéről szólt - 11. paragrafusa azonban előírta, hogy „Mind a két hitvallású evangélikusok összes házassági ügyeiben a bíraskodás saját egyházi székeikre hagyassék.”²⁷ II. Lipót elrendelte az egyházi bíróságok megszervezését, továbbá azt is megparancsolta, hogy amíg a szóban forgó felekezetek ezeket nem szervezik meg, addig pereikben a világi bíróságoknak kell ítélkezniük. Tekintettel azonban arra, hogy a protestánsoknál nem került sor ilyen bíróságok szervezésére, ezért ügyeikben a későbbiek során is a világi bíróságok jártak el, amelyeknél II. József házassági pápensét alkalmazták.²⁸

Az 1790-1791. évi XXVI. törvénycikk 15. paragrafusa a vegyes házasságok ügyében úgy rendelkezett, hogy az ilyen frigyet a katolikus pap előtt szükséges megkötni. A törvény 16. paragrafusa a következő bejegyzést tartalmazta: „Valamint azon házasságokból, melyek már megkötésök idején vegyesek valának, úgy az olyanokból eredő perek is, melyek az egyik félnek az evangélikus vallásra való áttérése következtében váltak vegyesekké, mivel mind a két esetben valószínű szentségről van szó, a katolikusok szentszékei elé tartoznak.”²⁹

A vallás dolgában született 1844. évi III. törvénycikk 2. paragrafusa már a protestáns lelkészek által megkötött vegyes házasságokat is érvényesnek tekintette.³⁰ A törvény 3. paragrafusa a következő rendelkezést tartalmazta:

²⁴ Degré A.: A polgári házasság kialakulása i. m. 36–37.

²⁵ Erdész Ádám: A polgári anyakönyvezés és az evangélikus egyház. In: A Magyarországi Evangélikus Egyház. (A reformáció kincsei 1.) Szerk. Kollega Tarsoly István – Kovács Eleonóra. Tarsoly Kiadó, Budapest 2015. 260.

²⁶ Degré A.: A polgári házasság kialakulása i. m. 36–37.

²⁷ 1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D25>, letöltés 2024. jan. 5.)

²⁸ Degré A.: A polgári házasság kialakulása i. m. 36–37.

²⁹ 1790/91. évi XXVI. törvénycikk a vallás ügyéről (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=79000026.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D25>, letöltés 2024. jan. 5.)

³⁰ 1844. évi III. törvénycikk a vallás dolgában (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84400003.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>, letöltés 2024. jan. 5.)

„Azon vegyes házasságok, melyek római catholicus és az evangelica vallás bármelyikéhez tartozó felek között az 1839-ik évi Martius 15-ik napjától kezdve, a most folyó 1844-ik évi November 10-dik napjáig kötöttek, és nem római catholicus, hanem az evangelica vallás bármelyikének lelkipásztora által adattak össze, törvényesítetteknek jelentetnek ki”. Mindez voltaképp azt jelentette, hogy annak ellenére, hogy bár jogilag a protestáns papok nem végezheték volna el a vegyes párok esketését, azonban a tiltás dacára már 1844 előtt is előfordultak olyan vegyes házasságok, amelyek a protestáns lelkészek előtt kötöttek meg.

Az 1868. évi LIII. törvénycikk 11. paragrafusa értelmében a vegyes házasságokat már bármelyik fél lelkésze előtt törvényes volt megkötni.³¹ A polgári törvénykezési rendtartás tárgyában kiadott 1868. évi LIV. törvénycikk 22. paragrafusa a házassági ügyek bírálásának tekintetében a következőképp rendelkezett: „A római latin és görög szertartású katholikusok, úgy szintén a keleti egyházi, valamint a mindkét felekezetű evangélikusok és unitáriusok jelenleg fennálló egyházi törvényszékeik illetősége alá egyedül a házassági, illetőleg vegyes házassági perek, és ezek is csak annyiban tartoznak, a mennyiben a házassági kötelék érvényességét és akár az ideiglenes elválást, akár a végképi felbontást tárgyalják.” A törvény azt is előírta, hogy a házassági kapcsolatokból származó egyéb peres ügyek már a világi bíróságok színe elé tartoznak.³²

1894–1895 között elfogadták az egyházügyi törvényeket, amelyek között találjuk a házassági jogról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikket is. Ezzel a felekezeti házassági jogok hatályukat veszítették.³³ A törvény rendelkezett az eljegyzésről, a házassági akadályokról, a házasságkötésről, a házasság érvénytelenségéről, a házasság megszűnéséről, az ágytól és asztaltól való elválásról, a külföldön kötött házasságokról és a külföldiek házasságáról, a törvény továbbá büntető, vegyes és záróhatározatokat is tartalmazott.³⁴

Jogi tekintetben elkülönítik a kötelező és a megengedett házassági formát. Egészen 1894-ig az egyházi volt a kötelező, de miután a Magyar Királyság területén az 1894. évi XXXI. törvénycikk életbe lépett, a polgári házasságkötési

³¹ 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonzosságáról (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28>, letöltés 2024. jan. 2.)

³² 1868. évi LIV. törvénycikk a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800054.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28>, letöltés 2024. jan. 14.)

³³ Herger Csabáné: Tradíció vagy modernizálás? Az 1894–95. évi egyházügyi törvények, különös tekintettel a polgári házasságról szóló törvényre. Jura 11. (2005) 1. sz. 79–94.

³⁴ 1894. évi XXXI. törvénycikk a házassági jogról (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV>, letöltés 2024. jan. 6.)

forma vált kötelezővé, az egyházi esküvő pedig attól fogva a megengedett státuszba került.³⁵ A református egyház anyakönyvének azon az oldalán, ahol az 1895. évben bejegyzett házasságok találhatók meg Sarkadi Mihály, aki ekkor a vizsgált település hivatalban lévő lelkésze volt, egy megjegyzést is írt ezzel kapcsolatban: „Jelen esketési anyakönyv az 1894. 33. t. cikk életbe léptetése folytán a tiszántúli ev. ref. egyházkerület 1895 szept. 25-én kelt határozata alapján, mint államilag érvényes közokirat mai nappal berekesztetik.”³⁶ A házasság érvényessége ennek következtében az államilag megszabott keretek között történő cselekménytől függött. Az emberek pedig szabadon dönthettek arról, hogy kívánnak-e egyházi házasságot kötni vagy sem.³⁷

Vegyes házasságok

Vegyes házasság alatt azt a házasságot értették, amely esetben a frigyre lépés olyan párok között ment végbe, akik különböző keresztény felekezetek alá tartoztak. A köznyelv a keresztény és nem keresztény közötti frigyet is vegyes házasságnak nevezte.³⁸

A református házassági anyakönyvben minden év végén összesítették az esketések számát. Ezen az adaton kívül néhány év végén még azt is feljegyezték, hogy mennyi volt a vegyes és mennyi volt a „tisztá” frigyek száma. Az egyházi anyakönyv által tisztának nevezett házasságok alatt a református párok között létrejött frigyeket értették. A református egyház kötelékében 1895–1918 között kötött vegyes házasságok 54%-ot, míg az azonos vallású párok közötti házasságok 46%-ot tettek ki. Érdekesség, hogy az azonos vallású párok között mindegyik fél református vallású volt, kivéve egy párt, akik római katolikusok voltak.³⁹

Az 1. diagramot megtekintve látható, hogy magas számban kötöttek a reformátusok egymás között házasságot. Emellett kiemelkedő volt a református és katolikus – különösképpen a római katolikus – párok száma. Figyelemre méltó az is, hogy bár az 1894. évi XXXI. törvénycikk által lehetővé vált az

³⁵ *Tárkány Szűcs Ernő*: Magyar jogi népszokások. (Társadalomtudományi könyvtár) Gondolat, Budapest 1981. 251.

³⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL), 1606. fond (Kárpátalja egyházi anyakönyveinek gyűjteménye), 3. opisz (Nagyszőlősi járás), 35. ügyirat (a Tiszaújlaki Református Egyházközség keresztelési, házassági és halotti anyakönyve 1890-1947 között (a továbbiakban: 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat), fol. 203.

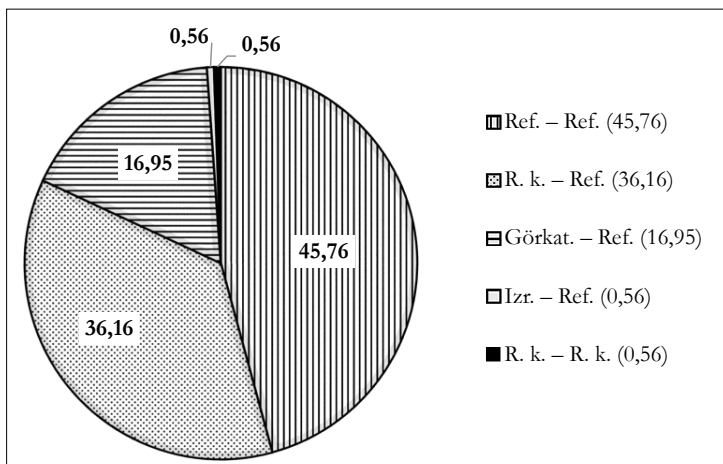
³⁷ *Herger Cs.*: Tradíció vagy modernizálás i. m. 90.

³⁸ A Pallas nagy lexikona. I–XVIII. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest 1897. XVI. 749.

³⁹ KTÁL 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat, fol. 203–228.

izraeliták és keresztények közötti házasságkötés, továbbá, hogy az izraeliták rendelkeztek a legnagyobb lélekszámmal a településen (erről lásd az 1. táblázatot), ennek ellenére mégis mindössze egy református és izraelita személy között kötött vegyes házasság. A szóban forgó frigy 1908. április 28-án kötött és létrejöttek idején mind a vőlegény mind a menyasszony tiszaiújlaki illetőséggel rendelkezett. Ennél a házasságnál a menyasszony volt izraelita és ő volt az idősebb is, mert a nő 58, míg a férfi 54 éves volt az esketés napján.⁴⁰

1. diagram: A református egyház kötelékében kötött házasságok vallási megoszlása Tiszaiújlakon 1895–1918 között (százalék)

Forrás: KTÁL, 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat, fol. 203–228. adatai alapján saját szerkesztés.

A kutatás során az a kérdés is felmerült, hogy a tiszaiújlaki férfi és női lakosok vajon azonos számban kötöttek-e vegyes házasságot vagy a nemek között esetleg mutatkozott-e eltérés? Ennek kiderítéséhez a házasságkötéskor tiszaiújlaki lakhellyel rendelkező református személyek adatait összesítettük. Ebből kiderült, hogy a tiszaiújlaki illetőséggel rendelkező református vőlegények 74 alkalommal kötöttek házasságot, amelyből 28 frigy volt vegyes, 46 pedig azonos vallású. A tiszaiújlaki lakhellyel rendelkező református menyasszonyok pedig 80 esetben kötöttek házasságot, amelyből 31 frigy volt vegyes, 49 pedig azonos vallású.⁴¹ A százalékszámítás alapján a tiszaiújlaki illetőséggel rendelkező református férfiak

⁴⁰ KTÁL 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat, fol. 218.

⁴¹ KTÁL 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat, fol. 203–228.

összes házasságának 38%-a volt vegyes, míg ugyanez a nők esetében 39%-ot tett ki, tehát a vegyes házasság kötése kapcsán a nemek tekintetében nem volt különbség.

A vegyes házasságokból született gyermekek vallása

A II. József előtt hatalmon lévő uralkodók idején a protestáns egyház helyzete nehéz és sérelmekkel teli időszak volt, s mindez a vegyes házasságokból született gyermekek vallása kapcsán is érzékelhető volt. A vegyes házasságokat ugyanis katolikus pap előtt kellett megkötni, akik a protestáns féltől reverzalist⁴² kértek.

A reformországgyűlések során többször is felmerült a vegyes házasságok és reverzálisok kérdése. Az 1832-1836. évi országgyűlés alkalmával került sor ennek az átfogó vitájára. Az 1839-1840. évi országgyűlés előestéjén a nagyváradi és a rozsnyói püspökök körlevelei voltak azok, amelyek felbujtották a közvéleményt, ugyanis megtiltották a fennhatóságuk alatt álló papoknak, hogy megáldják azokat a vegyes házasságokat, amelyeknél nem volt biztosíték arra, hogy a születendő gyermekek katolikus hitben fognak nevelkedni. Az 1843-1844. évi országgyűlés során szintén felvetődött a vegyes házasságok kérdése. Tekintettel arra, hogy a katolikus papok nem voltak hajlandók megáldani a frigyetek reverzális nélkül, törvénybe kellett iktatni, hogy a protestáns lelkészek által megkötött vegyes házasságok is törvényesek legyenek. Ezt tette lehetővé az 1844. évi III. törvénycikk.⁴³

Az 1868. évben fordulat következett be a vegyes házasságokból született gyermekek ügyében. Az 1868. évi LIII. törvénycikk 11. paragrafusa aszerint rendelkezett, hogy a frigy bármelyik fél papja előtt törvényesen köthető, a 12. paragrafus pedig kimondta, hogy a gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását, s az ezzel ellenkező bármiféle szerződés érvénytelen.⁴⁴

A katolikus egyház azonban az 1868. évi LIII. törvénycikk után sem szüntette be a reverzálisokat, s tovább folyt az ilyen házasságból született gyermekek „elkeresztelése”⁴⁵, mondván a törvény végül is nem tiltja az ilyen jellegű ígérvényt.

⁴² Reverzális - olyan nyilatkozat, amelyet a vegyes házasság megkötése esetén kért a katolikus pap a protestáns féltől, aki a kötelezvényben ígéretet tett arra, hogy a házasságból született gyermekeit katolikus hitben fogja nevelni.

⁴³ *Bárany György*: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. Századok 124. (1990) 2. sz. 186–192.

⁴⁴ 1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonyosságáról (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28>, letöltés 2024. jan. 2.)

⁴⁵ Elkeresztelés - így nevezték azt a gyakorlatot, amikor a vegyes házasságból született gyermeket egy pap a keresztelés során a saját egyházába vett fel, nem pedig abba az egyházba, amelyikbe a gyermek neve szerint tartozott.

A protestáns lelkészek emiatt rengeteg esetben tettek feljelentést. Szerették volna, ha az így keresztelt gyermekek keresztelési kivonatát az illetékes katolikus pap átadná az illetékes református lelkésznek, ezenkívül a keresztelési adatokat is törölni kívánták a katolikus anyakönyvből. Tekintettel azonban arra, hogy a törvénybe nem foglaltak büntető rendelkezést, ezért a hatóságok ugyan felszólították a katolikus papokat arra, hogy a gyermekek keresztelési kivonatát adják át az illetékes református lelkésznek, a keresztelést pedig töröljék saját anyakönyvükből, azonban annak végrehajtásáról már nem tudtak gondoskodni. Ezen az elmérgesedett helyzeten próbált segíteni Trefort Ágoston 1884-es rendelete, majd gróf Csáky Albin 1890-ben kiadott elkeresztelési rendelete. Ezek azonban továbbra sem szüntették meg az egyházak közötti konfrontációt.⁴⁶

Az egyházpolitikai harcokat végül az 1894-1895 között elfogadott egyházpolitikai törvények zárták le, amelyek a gyermekek vallásáról, az állami anyakönyvekről, az izraelita vallásról, a vallás szabad gyakorlatáról és a házassági jogról szóltak. A gyermekek vallása kapcsán kiadott 1894. évi XXXII. törvénycikk 1. paragrafusa akként rendelkezett, hogy a házastársak az egybekelés előtt megegyezhetnek arról, hogy gyermekeik melyik szülő vallását kövessék. A 2. paragrafusban továbbá azt is rögzítették, hogy amennyiben nem történik a felek között ilyen megegyezés, akkor a gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását.⁴⁷

A református egyház házassági anyakönyvének megjegyzésrovatába jegyezték be a gyermekek vallása kapcsán felmerülő megegyezéseket. 1895-1918 között összesen hét pár állapodott meg a gyermekeik vallásáról a református egyház javára. Ezekből a frigyekből hat esetben beszélhetünk vegyes házasságról, egy esetben viszont a pár mindkét tagja a római katolikus volt. Az említett pár 1911. november 5-én kelt egybe a református lelkész előtt. A férj 29, míg a feleség 23 éves volt az esketéskor. A nő korábban nem lépett frigyre, a férfi azonban elváltként volt feltüntetve. Az anyakönyvből nem lehetett megállapítani, hogy miért a református lelkész előtt kötöttek házasságot. Lehetséges, hogy személyes okok húzódtak meg a háttérben. Talán megromlott a viszony köztük és a római katolikus pap között, amit az is okozhatott, hogy a férj korábbi házasságát felbontotta. Bár ők maguk nem tértek át, azonban gyermekeiket már református hitben kívánták nevelni.⁴⁸

⁴⁶ Herger Cs.: Tradíció vagy modernizálás i. m. 79–94.

⁴⁷ 1894. évi XXXII. törvénycikk a gyermekek vallásáról (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?-docid=89400032.TV>, letöltés 2024. jan. 14.)

⁴⁸ KTÁL 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat, fol. 203–228.

Az 1895–1918 közötti időszakban összesen 177 olyan házasság kötöttetett, amelyeknél a református lelkész végezte az esketést. Ezekből a frigyekből összesen 95 házasság volt vegyes, ezért az ilyen jellegű kapcsolatból származó 6 megegyezés igencsak csekélynek mondható. A vegyes házások közül négy pár tagjai reformátusok és római katolikusok, míg két pár tagjai reformátusok és görögkatolikusok voltak. A vegyes vallású párok között mind a hat esetben a férj volt református.⁴⁹

Abban, hogy mely házastárs javára döntöttek a felek nyilván az is közrejátszott, hogy az egybekelők közül a vőlegény vagy a menyasszony kötődött erősebben vallásához. Figyelembe véve viszont azt a tényt, hogy a párok közül kevesen éltek a megegyezés lehetőségével, minden bizonnyal elfogadhatónak tartották a törvényben lefektetett szabályozást.

Összefoglalás

A református egyház házassági anyakönyvén alapuló kutatásból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az 1895–1918 közötti időszakban Tiszaújlakon magas arányban kötöttek vegyes házasságok. Ez alól egyedül az izraelita felekezet tagjai tartoztak kivétellel. A zsidó-keresztény vegyes házasságok arányából ítélve arra következtethetnénk, hogy az izraeliták a korszak végén is zárt közösséget alkottak a településen, de az egyházi anyakönyvek ebben nem mérvadók. Nem valószínű, hogy ennyire elszigeteltek lettek volna. Feltehetőleg csak arról volt szó, hogy polgári házasság útján kötöttek vegyes házasságot, de nem kívántak egyházi esküvőt kötni. Az is világossá vált, hogy a nők és a férfiak azonos arányban léptek vegyes házasságra. A vallási alapon kötött vegyes házasságokhoz hozzájárult az eltérő vallási felekezetek területi elhelyezkedésének kedvező ténye. Az adott településen ugyanis több vallási felekezet együttélése volt jelen, melynek eredményeképp a felek feltehetőleg elfogadók voltak egymással szemben.

A vegyes házasságból született gyermekek vallása kapcsán elmondható, hogy bár a feleknek lehetőségük lett volna arra, hogy a születendő gyermekek vallása kapcsán házasságkötés előtt megegyezést kössenek, azonban mindössze a párok kb. 6%-a tette ezt meg. A vegyes házasságot kötők többsége minden bizonnyal megfelelőnek tartotta a törvényben lefektetett rendelkezést, miszerint megegyezés hiányában a gyermekeknek nemük szerint kell követniük szüleik vallását. Az 1894. évi XXXI. törvénycikket követően az egyházak közötti küzdelmek már nem voltak hatással a vegyes házasságokból született gyermekek vallására, s az már csak a szülők akaratától függött.

⁴⁹ KTÁL 1606. fond, 3. opisz, 35. ügyirat, fol. 203–228.

Besztercei Márk

ψευδώνυμοι τινὲς ἱερεῖς – Az eretnekek ábrázolása a 649-es lateráni zsinat aktáiban

Jelen tanulmányom célja elsősorban az, hogy bemutassam milyen módon ábrázolja az eretnekeket a 649-es lateráni zsinat aktáinak görög (és latin) nyelvű szövege. Az általam felvetett elsődleges kérdés, hogy megalkot-e a szöveg egy sajátos, új „eretnek identitást” a zsinat teológiai ellenfeleit illetően? Ezzel egyrészt rávilágíthatunk arra, hogy egy szöveg képes -e identitást alkotni, másrészt megvizsgálhatjuk, hogy a szöveg médiuma lehet -e egyfajta „teológiai propagandának” is. A tanulmány első felében, egyfajta bevezetésként azonban röviden szükséges szólnom a zsinat előzményeiről, történeti kontextusáról és magukról a zsinati aktákról is, melyek legfőbb forrásaink.

Bevezetés – A zsinat előzményei és forrásai

A 649-es lateráni zsinat a 7. századi teológiai viták konfliktusos időszakának egyik csúcspontja volt, amely egyértelműen jelezte, hogy Róma és Konstantinápoly között beállt egyfajta szakadás. Ez az időszak két teológiai – azon belül krisztológiai – probléma köré csoportosult, az egyik Krisztus működéseinek (ἐνέργεια), a másik Krisztus akaratainak (θέλημα) kérdése volt. A *monoenergizmus* Krisztus egyetlen összetett (azaz istenemberi) működését vallotta, míg a *monothelétizmus* Krisztus egyetlen aktív isteni akarátát¹, ezekkel szemben állt a *düoenergista* és *düiotheléta* álláspont, amely két működést és akaratot tanított Krisztusban. Jogos lehet a kérdés, hogy mit jelentenek a „működés” és „akarat” fogalmak. Az utóbbival talán kevesebb probléma

¹ A monothelétizmus alapvetően nem azt tanította, hogy Krisztusnak egyetlen isteni akarata volt, hanem hogy csak az isteni akarata volt aktív, amelynek célja a megváltás volt és ezt követte önkéntelen, passzív módon az emberi akarat. A düiothelétizmus ezzel szemben azt tanította, hogy Krisztusban mindkét akarat aktív volt és a megváltásra irányuló isteni akaratot az emberi akarat tudatos döntés alapján követte, nem önkéntelenül.

van az értelmezést illetően, hiszen az akarat fogalmat a mindennapi életben is használjuk, alapvetően egy *bizonyos cél elérésére irányuló szándékot*, vagyis fejez ki, amelyért ezzel együtt cselekszünk is, tehát valamiféle aktivizáló erőként is felfoghatjuk. A „működés” azonban ennél már kérdésesebb lehet. A korszakban a birodalmi ortodoxián belül az alapvető álláspont az volt – már lényegében a 451-es khalkedóni 4. egyetemes zsinat óta –, hogy Krisztusnak két természete (φύσις) van, egy isteni és egy emberi, amely Krisztus egyetlen személyében (ὕποστασις) egyesült, de keveredés nélkül.² A természet egy valóságos létezőnek azon része, amely magában hordozza annak a tulajdonságait. A működés nem más, mint az említett természetek megnyilvánulása a világban, tehát például amikor Jézus evett vagy ivott, akkor az emberi természete nyilvánult meg – amely magában hordozza az éhségre és szomjúságra való képesség tulajdonságait – az emberi működésen keresztül, de például amikor gyógyított, akkor pedig az isteni természete nyilvánult meg az isteni működés által. Hozzá kell tenni, hogy a korszakban ez ennyire világosan még nem volt kikristályosodva, részben pontosan arról folytak a viták, hogy a működés a természetekhez van-e rendelve – ez egy alapvetően arisztotelészi álláspont volt – vagy a létező személyéhez, azaz ὕποστασις-ához.³

A viták a 620-as évek végétől indultak meg, először a monoenergizmus mentén, amit Hérakleiosz császár és Szerbiosz konstantinápolyi pátriárka alkalmasnak látott arra, hogy a hőn áhított egyházi egység eléréséhez egy lehetséges teológiai álláspont legyen. Azonban a 630-as évek végére kiderült a kisebb részeredmények ellenére is, hogy az „egy működés” tanítása nem lesz képes elérni az egyházi egységet,⁴ ennek köszönhetően került előtérbe a korszak másik teológiai irányzata, a *monothelétizmus*. Érdekes módon ezt először I. Honorius pápa vallotta meg nyíltan első, Szerbiosz pátriárkának írott válaszelevelében: „*egyetlen akaratot vallunk meg az Úr Jézus Krisztusban*” (ἐν θελήμα ὁμολογοῦμεν τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ).⁵ Honoriusnak ez a kijelentése

² Persze ez csak a birodalmi ortodoxia keretein belül igaz, a miafiziták, a nesztorianusok és más teológiai irányzatok kétségbevonták ezt a tanítást.

³ A teológiai és fogalmi háttérhez lásd *Cyril Hovorun: Will, Action and Freedom. Christological Controversies in the Seventh Century*. Leiden–Boston 2008. 103–162.

⁴ A monoenergizmus történetével ennél részletesebben jelen tanulmányban nem foglalkozom, ehhez lásd részletesebben *Besztercei Márk: „mert egy, mégpedig a cselekvő, a megtestesült Ige, egy a tevékenység”*. A monoenergista formula és az egyházi egység elérésének lehetősége a VII. században. In: *Eötvözet 10. Az Eötvös Loránd Kollégium 10. konferenciáján elhangzott előadások*. Szerk. Varga Anikó – Virág Nándor. Szeged 2022. 14–27.

⁵ *Acta Conciliorum Oecumenicorum* (továbbiakban: ACO) ser. 2, II, 2, 550. – Amennyiben külön nem jelzem, a magyar szövegek a saját fordításaim.

később sok problémát felvetett, 638-as halála miatt azonban a pápa nem tudta tisztázni álláspontját. Rövidéletű utódának, Severinusnak nem volt elég ideje reagálni a vitára, az őt követő IV. Jánosnak azonban fennmaradt egy levele, melyet III. Kónsztantinosz császárhoz írt. Ebben megpróbálta felmenteni elődjét, I. Honoriuszt a monothelétizmus vádja alól, másrészt pedig szinte már könyörgő hangnemben („*térdre ereszkedve*”; *inclinato genu*) kérte az uralkodót, hogy állítsa helyre „*a mi szeplőtelen hitünk egységét*” (*integritate immaculatae fidei nostrae*).⁶ A IV. Jánost követő I. Theodorusnak már hosszabb idő adatott pontifikátusát illetően, és neki több levele is fennmaradt. Egyrészt követelte a 636-ban⁷ kiadott, a monothelétizmust hivatalos birodalmi teológiai direktívává emelő *Ektheszisz* visszavonását, másrészt igyekezett elérni, hogy Szergiosz utódát, a 641-ben letett Pürrhosz expátriárkát Rómában ítéljék el eretnekségéért, többek között arra hivatkozva, hogy a volt pátriárka letétele nem kánoni alapon történt, márpedig egy főpap letételének kánoni alapon kell történnie.⁸ I. Theodorus 649-es halálát követően a volt pápa híve és munkatársa, korábbi *apokrisziariosz*, Márton követte őt a pápai trónon, aki pontifikátusa első évében hívta össze a lateráni zsinatot, bár a tervezés már valószínűleg elődje pontifikátusa idején megindulhatott.⁹

A zsinat 649. október 5. és október 31. között zajlott le, ezen idő alatt öt ülést tartottak. A *Liber Pontificalis* szerint 105 püspök ült össze Rómában, ezt a zsinati határozatokat aláírók száma is megerősíti.¹⁰ Emellett résztvett a szinóduson

⁶ PL 80, 606-607. Emellett ehhez lásd még *Joseph Schacht*: Der Briefwechsel zwischen Kaiser und Papst von 641/2 in arabischer Überlieferung. *Orientalia* 5. (1936) 229-268.; *Friedhelm Winkelmann*: Der monenergetisch-monotheletische Streit. (Berliner Byzantinistische Studien 6.) Frankfurt a.M 2001. 97-99; és *Regesta pontificum romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII*. Ed. Philippus Jaffé. Berolini 1851. 160. (1583.)

⁷ A hagyományos dátum 638, de Marek Jankowiak doktori disszertációjában meggyőzően érvel a 636-os keltezés mellett, lásd *Marek Jankowiak*: Essai d'histoire politique du monothélisme à partir de la correspondance entre les empereurs byzantins, les patriarches de Constantinople et les papes de Rome. Paris – Warszawa 2009. 155-160.

⁸ Theodorus leveleit lásd PL 87, 75-82., emellett ezzel kapcsolatban lásd *Besztercei Márk*: „velünk együtt helyes véleményű hittel s egyetemes egységgel”. A római pápaság reakciói a VII. századi keleti teológiai vitákra. In: *Móra Akadémia szakkollégiumi tanulmánykötet: A Móra Ferenc Szakkollégium évkönyve*. (Szakkollégiumi Füzetek 11.) Szerk. Béla Bálint – Vass Viktória – Vass Zóra, Szeged 2023. 33-51., 37-38.

⁹ Lásd például *Phil Booth*: Crisis of Empire. Doctrine and Dissent at the End of Late Antiquity. Berkeley–Los Angeles–London 2014. 291.

¹⁰ Le *Liber Pontificalis*. Texte, Introduction et Commentaire. Ed. Louis Duchesne. I-II. Paris 1886. I. 336. (*Liber Pontificalis* 76.), a zsinati határozatokat aláírók listáját pedig lásd ACO ser 2, I, 391-401.

egy csapatnyi keleti szerzetes is, akik között előkelő helyen szerepelt a később hitvallóként és szentként tisztelt Maximosz is.¹¹ A zsinat eredményéről röviden annyi mondható el – mivel erre részletesebben nem fogok külön kitérni –, hogy az egybegyűltek húsz kánont szövegeztek meg, melyek alapján végül elítélték a monoenergizmust és a monothelétizmust, mint eretnek tanokat, megvallották Krisztus két működését és akaratát, valamint többeket átokkal sújtottak, például Szergiosz, Pürrhosz és Paulosz konstantinápolyi pátriárkákat.¹²

Végül, de nem utolsó sorban néhány szó a forrásainkról, a zsinati aktákról.¹³ Két nyelven, görögül és latinul maradtak ránk. Rudolf Riedinger fontos kutatásai nyomán a 20. század második felében világossá vált, hogy a zsinati akták eredeti nyelve – a várttal szemben – a görög, és a latin „csupán” egy fordítás, bár fontos megjegyezni, hogy a latin fordítás is hitelesnek tekinthető, hiszen egykorú a görög szöveggel, sőt, egyes levelek esetében a latin lehet az eredeti.¹⁴ Riedinger egyes írásaiban arra a következtetésre jutott, hogy a zsinat vagy meg sem történt, vagy ha megtörtént, akkor csak lényegében felolvasták a már megírt szöveget.¹⁵ Én azonban úgy vélem, hogy noha a zsinat menetét a már meglévő szöveganyag valamennyire meghatározhatta, bizonyára volt benne szerepe a spontaneitásnak is. Éppen ezért én az aktákat többnyire hiteles forrásnak tartom a zsinaton történtek leírását illetően, valamint természetesen úgy gondolom, hogy maga a zsinat megtörtént, és nem csak egy egyszerű „felolvasóest” volt, hanem valós

¹¹ A résztvevőkkel kapcsolatban lásd *Marek Jankowiak*: *Essai d'histoire politique* i. m. 251-260. Az ekkor Rómában tartózkodó szerzetesekkel – és általánosabban a Keletről érkezett menekültekkel – kapcsolatban lásd *Philipp Winterhager*: *Migranten und Stadtgesellschaft im frühmittelalterlichen Rom. Griechischsprachige Einwanderer und ihre Nachkommen im diachronen Vergleich.* (Europa im Mittelalter 35.) Berlin–Boston 2005. 65-97.

¹² Összefoglalólag a zsinat lefolyásához és határozataihoz lásd *The Acts of the Lateran Synod of 649.* Trans. Richard Price. (Translated Texts for Historians 61.) Liverpool 2014. 69-77.

¹³ A korszak forrásairól általánosabban lásd *Friedhelm Winkelmann*: *Die Quellen zur Erforschung des monenergetisch-monothelischen Streites.* *Klio* 69. (1987) 2. sz. 515-559.

¹⁴ Lásd *Rudolf Riedinger*: *Die Lateransynode von 649 und Maximos der Bekenner.* In: *Uő*: *Kleine Schriften zu den Konzilsakten des 7. Jahrhunderts.* (Instrumenta Patristica XXXIV.) Turnhout 1998. 169-179.; *Rudolf Riedinger*: *Die Lateranakten von 649, ein Werk der Byzantiner um Maximos Homologetes.* In: *Uő*: *Kleine Schriften* i. m. 223-238.; *Rudolf Riedinger*: *Sprachschichten in der lateinischen Übersetzung der Lateranakten von 649.* In: *Uő*: *Kleine Schriften* i. m. 137-160., 131.; *Cathrine Cubitt*: *The Lateran Council of 649 as an Ecumenical Council.* In: *Chalcedon in Context. Church Councils 400-700.* Szerk. Richard Price – Mary Whitby. Liverpool 2009. 133-147.

¹⁵ Lásd *Rudolf Riedinger*: *Aus den Akten der Lateran-Synode von 649.* In: *Uő*: *Kleine Schriften* i. m. 3-24., 23.; *Rudolf Riedinger*: *Die Lateransynode von 649* i. m. 178.; *Andrew J. Ekonomou*: *Byzantine Rome and the Greek Popes.* Plymouth 2007. 131.

tanácskozás, még ha a monotheléta fél nem is volt képviselve, csak *florilegiumok* és bizonyos felolvasott dokumentumok révén.

Az eretnek „identitás” megformálása

A következőkben fogok rátérni tanulmányom legfontosabb részére, a zsinati akták egyes elemzendő részleteire. Ha az eretnekek ábrázolásának kérdését vizsgáljuk, az első fontosabb részlet I. Márton pápa egyik beszédéből származik, melyet a zsinat első ülésének elején mondott el. A részlet a következőképpen hangzik: *„egyes hamis nevű papok megzavarodtak és nem tudván elviselni az Ő (ti. Krisztus) fényének ragyogását azon munkálkodtak, hogy a mi időnkben, vagy elődeinkében az Őröla szóló legistenibb hitvallást kijelentések új gondolataival megsemmisítsék. Ezért álnok módon azt színelve, hogy Őt (ti. Krisztust) imádják, meghamisítva félreértelmezték a Szentírás és az atyák róla szóló tanúságtételeit, eretnek hamis hitté formálva azokat.”*¹⁶ Az eretnekek tehát egyrészt hamis nevű papok (ψευδώνυμοι τινὲς ἱερεῖς), akik csak színlelik (πλασάμενοι), hogy Krisztust imádják, de eközben meg akarják semmisíteni különféle újításokkal az igaz keresztény hitet, valamint félreértelmezik a Szentírás és az atyák igaz tanításait, amelyeket így eretnek tanokká változtatnak. Az egész részlet lényegében egyetlen fogalom köré épül: megtévesztés. Már itt megmutatkozik az a központi gondolat, amely még más részletekben is elő fog kerülni, azaz hogy az eretnekek egyik fő tulajdonsága, hogy igyekeznek az igaz keresztényeket megtéveszteni. Mint ahogy nem sokkal ezt követően Márton pápa mondja is, az eretnekek az igaz hit felforgatásán munkálkodnak írásaikkal (ἀνατροπὴν τῆς ἀμωμῆτου πίστεως), ráadásul ezt nem csak titokban, hanem nyilvánosan teszik, sokak kárára.¹⁷ De kik ezek pontosan? A pápa erre is választ ad: *„...Küroszról beszélek, aki Alexandria egyházának püspöke volt és Szergioszról, aki Konstantinápoly élén állt és azokról, akik az ő utódai voltak, Pürrhosz és Paulosz, versenyezve egymással ebben az ügyben.”*¹⁸ Érdekes gondolat, hogy Konstantinápoly pátriárkáit, Szergiosz,

¹⁶ ψευδώνυμοι τινὲς ἱερεῖς ἐταράχθησαν καὶ πρὸς τὴν λάμπιν τοῦ φωτὸς αὐτοῦ δυσχεραίναντες τὴν τοῦτου θειοτάτην ὁμολογίαν καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις ἡγουν τῶν προηγησαμένων ἡμᾶς ἀνελεῖν καιναῖς ῥμάτων ἐπινοίας ἐσπούδασαν. Ὅθεν καὶ δολερῶς αὐτὸν πλασάμενοι προσκυνεῖν τὰς περὶ αὐτοῦ γραφικὰς καὶ πατρικὰς νοθεύσαντες παρεξηγήσαντο μαρτυρίας εἰς αἰρετικὴν αὐτὰς μεταστρέφοντες κακοδοξίαν. (ACO ser 2, I, 10.)

¹⁷ Εἶθε γὰρ ἀγνώστως εἰς ἑαυτοὺς καὶ μόνον τὸ κακὸν περιέστειλαν, ἀλλὰ μὴ δημοσίᾳ καὶ ἐν ἐκκλησιαστικαῖς βλάβῃ τῶν πολλῶν... (ACO ser 2, I, 12.)

¹⁸ ...λέγω δὴ Κύρος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας ἐπισκοπῆσας καὶ Σέργιος ὁ κατὰ τῆς τοῦ Βυζάντιον προεδρεύσας καὶ οἱ καθ' ἑξῆς τοῦτου διάδοχοι, Πύρρος καὶ Παῦλος, σύνδρομον ἀλλήλοις ἔχοντες ἐπὶ τούτῳ τὴν ἀμιλλαν. (ACO ser 2, I, 12.)

Pürrhosz és Paulosz versenyeznek egymással az eretnekséget illetően, de maga a szöveg – pontosabban maga I. Márton – ezt állítja. Emellett Kürosz alexandriai pátriárka is megjelenik, aki 633-ban az ún. *Kilenc fejezet* elnevezésű dokumentumban kiegészített az alexandriai szeveriánus – azaz mérsékelt – miafizitákkal monoenergista alapokon. Természetesen nem csak róluk, hanem követőikről is szó van, de ők jelennek meg, mint az eretnekek valamiféle vezetői. A pápa beszédéből utolsó részletként még az alábbi érdemes kiemelni: „...nem törődve a jogosan hozott ítélettel, amelyet a mozdíthatatlan igaz hittel szemben újításokat kitalálók ellen hoztak ugyanezen szent khalkedóni zsinat tisztelendő határozatában, amely ellen minden viaskodásukat és küzdelmüket folytatják, ugyanis annak érvénytelenítését akarván a katolikus egyház elleni eretnek tanok elegyét dolgozták ki saját írásaikban.”¹⁹ Ezen szövegrészben már kezd körvonalazódni konkrétan egyfajta eretnek tevékenység, amely egyrészt a khalkedóni – azaz 4. egyetemes – zsinat elleni küzdelemben (συνέστηκεν) – sőt, egyfajta háborúban (πόλεμος) –, másrészt az eretnek tanítások elegyének kigondolásában (τὴν τῶν αἱρετικῶν δογμάτων [...]) ἐπενόησαν σύγχυσιν mutatkozik meg. A khalkedóni zsinat elleni támadás a korszak egyik súlyos vádjának számított, főleg mert a korszak fő „eretnekségei” – természetesen khalkedóniánus nézőpontból –, a miafizitizmus és a nesztorianizmus voltak azok az irányzatok, amelyek elvetették a khalkedóni zsinat tanítását. Ha valakit megvádoltak Khalkedón elárulásával, akkor egy szintre helyezték teológiai értelemben ezen irányzatokkal, ami pedig alapot adott arra, hogy eretnökké nyilvánítsák őt. A lateráni zsinaton megjelentek a monoenergizmust és monothelétizmust is a khalkedóni zsinat elárulásával vádolták, erre még később részletesebben ki fogok térni.

A zsinat második ülésén számos levelet felolvastak, amelyeket többnyire vagy a zsinathoz, vagy a korábbi pápához, I. Theodorushoz címeztek – utóbbiakat a pápai „levéltárból” hozták elő – és ezekben is természetesen megjelennek az eretnekek, a továbbiakban erre hoznék néhány példát. Az első idézett levelet Dorai Szephanosz, a pápa palesztinai „megbízottja” küldte a zsinatnak, sőt, maga olvasta azt fel, hiszen személyesen is megjelent Rómában.²⁰ Szephanosz

¹⁹ ...οὐ περισταλέντες τὴν ἐγκειμένην ἐνδίκως ἀπόφασιν κατὰ τῶν τὰς καινοτομίας ποιούντων κατὰ τῆς ἀνωμότητος πίστεως ἐν τῷ σεβασμίῳ ὄρῳ τῆς αὐτῆς ἀγίας ἐν Καλχηδόνι συνόδου, καθ' ἣς αὐτοῖς καὶ ὁ πᾶς συνέστηκεν ἀγὼν τε καὶ πόλεμος· αὐτὴν γὰρ βουλόμενοι παραγράψασθαι τὴν τῶν αἱρετικῶν δογμάτων κατὰ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐπενόησαν σύγχυσιν διὰ τῶν οἰκείων γραμμάτων (.ACO ser 2, I, 16.)

²⁰ Személyéhez lásd Friedhelm Winkelmann: Der monenergetisch-monothelische Streit i.m. 167-168.; Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit, Hrsg. R.-J. LILIE et al. I, 4. Berlin-New York 2001. 196-198.

levelében azt nehezményezi, hogy az eretnekek régi, hamis tanításokat elevenítettek fel – erről lásd a következő alfejezetet – és az egész lakott világot betöltik tanításukkal, céljuk pedig „az együgyűek megtévesztése” (εἰς ἀπάτην τῶν ἀπλουστέρων). Írásaikkal és tanaik hirdetésével ráadásul nem kevesebbet cselekednek, minthogy felzavarják az egész katolikus egyházat (πᾶσαν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν ταράξαντες).²¹ Megtévesztés, zavarkeltés, ezek a jelenségek lépten-nyomon feltűnnek, úgy látszik a zsinati akták által megalkotott eretnek „prototípusnak” ezek szerves részei. A következő levelet Ciprusi Szergiosz írta I. Theodorus pápának, amelyben többek között így fogalmaz: „*Azért ne hagyj figyelmen kívül, atyám, a mi atyáink hánykolódó, az eretnekség szelei által szorongatott és veszélyeztetett hitét, oszlasd el az eszeveszettek kódét a te istenismereted fényével, te mindenkor szent, irtsd ki az új hangú és frissen plántált eretnek tanítók káromlásait és vadságát.*”²² Az atyák hitét Szergiosz szerint az eretnekek veszélyeztetik (πίστιν [...] κινδυνεύουσιν), emellett azt is megtudjuk az atyák hitét megrontókról, hogy örültek/eszeveszettek (φρενοβλαβῶν). Az eretnekség egyszersmind örültség is, az eretnekek elvesztették a józan eszüket és azért tanítanak az igaz hittel szembenálló módon. Azonban Szergiosz nem áll meg ezen a ponton, hanem továbbmegy, és azt állítja, hogy ezek az eretnek tanítók új hangúak (καινοφώνων) és frissen plántáltak (νεοφύτων). Az előbbivel az egyik következő szövegrész kapcsán még foglalkozunk, az utóbbi azonban szintén érdekes lehet. A νεόφυτος alapvető jelentése – legalábbis keresztény kontextusban – a frissen megtértekre utal, azaz azokra, akik éppen hogy csak elindultak a „hit útján”.²³ A szöveg alapján természetesen lehetséges, hogy itt a kifejezés annyit jelent, hogy „frissen plántált” – ahogy a Szeptuagintában is előfordul négyszer ez a kifejezés és mind a négyszer facsemetét vagy növénypalántát jelent²⁴ – de az is lehetséges, hogy valóban a „frissen megtértekhez” van köze. Különösen abban a tekintetben érdekes ez, ha megnézzük, hogy az eretnekek I. Márton pápa által megnevezett vezetői alexandriai és konstantinápolyi pátriárkák, nem „átlagos” hívek. Mégis, eretnekségük által – és ez minden követőjükre is igaz – egy, még a hitben nem megerősödött ember szintjére kerültek, azzal

²¹ ACO ser 2, I, 38.

²² Μὴ ὑπερίδῃς τοίνυν τῶν πατέρων ἡμῶν, πάτερ, τὴν πίστιν κλυδωνιζομένην καὶ ὑπὸ τινων αἰρετικῶν ἀνέμων βιαζομένην καὶ κινδυνεύουσαν· διάλυε τὴν ἀξλὴν τῶν φρενοβλαβῶν τῷ φωτὶ τῆς σῆς θεογνωσίας, πανάγιε, ἄνελε τὰς βλασφημίας καὶ φρναγμὰτα τῶν καινοφώνων καὶ νεοφύτων αἰρετικῶν διδασκάλων. (ACO ser 2, I, 60.)

²³ Ehhez lásd „νεόφυτος” In: A Patristic Greek Lexicon. Ed. G. W. H. Lampe. Oxford 1961. 905.

²⁴ Lásd „νεόφυτος” In: Edwin Hatch – Henry A. Redpath: A Concordance to the Septuagint. I-II. Oxford 1897. II. 943.

a különbséggel, hogy az igaz hittel szemben álló idegen tanokhoz tértek meg, nem az igaz hithez, így lényegében az eretnekségben „neofiták”.²⁵ Ha benne van ez az értelmezés a szövegben, ha nincs, az mindenesetre megállapítható, hogy a szöveg értelmében az eretnekek tanításai új hangok, az eretnekek pedig „frissen ültetett” tanítók, azaz olyanok, akiknek még nincsenek mély gyökereik. Ez a kép jelentheti azt, hogy még most kell őket kiirtani, amíg könnyen kitéphetőek a földből, de azt is sugallhatja, hogy az új tanításoknak nincsenek gyökerei – azaz előzményei – a szent atyák és az egyetemes zsinatok tanításában, azaz idegenek az igaz hittől. A következő szövegrész egy afrikai püspökök által írt levélből származik – amelyet nem a zsinathoz, hanem II. Kónsztasz császárhoz írtak – és a következőképpen szól: „*Ugyanis a helyes és a szent atyák által ránk hagyott hitet hozzáadás és megrovidítás nélkül kell megőriznünk. Hiszen bármi is volt növelve vagy csökkentve, sohasem bizonyult tökéletesnek. És hogy Krisztus ellenségei, az eretnekek mit fognak mondani, senki számára sem kétséges.*”²⁶ A már korábban is észlelt megtévesztés és káros újítás ezen szövegben is megjelenik, bár kevésbé direkt módon. Az afrikai püspökök ugyanis azt mondják, hogy úgy kell megőrizni a hitet, ahogy azt az atyák átadták (*fides [...] recta a sanctis patribus [...] tradita*), anélkül hogy bármi hozzá lenne adva vagy el lenne véve belőle. De kik azok, akik hozzátesznek vagy elvesznek belőle? Természetesen az eretnekek, akik a szöveg tanúsága szerint Krisztus ellenségei (*hostes Christi*). Fontos megjegyezni, hogy ezen levélben az afrikai püspökök egyébként nem ellenségesek a konstantinápolyi pátriárkával, Paulossal szemben, nem őt nevezik eretneknek, de utalnak bizonyos új tanításokra, és arra kéri II. Kónsztasz császárt, hogy igyekezzen elérni, hogy Paulosz is velük azonos, ortodox nézeteket valljon (indirekt módon tehát utalnak Paulosz tévelygésére, de hangnemük nem támadó vagy agresszív). Itt tehát az eretnekek mint „általános” eretnekek szerepelnek, nem konkrétan megnevezett személyekként, mint több korábbi szöveg esetében. Mint láthattuk tehát, megjelenik a „Krisztus ellenségei” formula, ezen szövegrész esetében talán ez a számunkra legérdekesebb apró adalék az eretnekek ábrázolását illetően. Továbbra is Afrikánál maradva, következő levelünk is onnan érkezett Rómába – címzettje I. Theodorus pápa – Viktor

²⁵ Ebben a kontextusban a kifejezés egyetlen újszövetségi előfordulása is érdekessé válhat számunkra, miszerint a püspök „ne legyen új ember” (μη νεοφύτων; 1Tim 3:6), hiszen ez alapján pontosan ezek a vezető egyházi személyek nem lehetnek egyházvezetői funkcióban, miközben „neofiták”, ráadásul nem is a krisztusi, hanem az eretnek hitnek az „új emberei”.

²⁶ *Fides namque recta a sanctis patribus nobis tradita sine adiectione aut inminutione custodire debemus. Quia quidquid auctum fuerit aut subtractum, numquam probatur fuisse perfectum. Et quid hostes Christi haeretici dicturi sunt, nulli venit in dubium.* (ACO ser 2, I, 75.)

karthágói püspöktől. Ő sem hagyja szó nélkül az eretnekeket és a következőt jegyzi meg többek között velük kapcsolatban: „Nyilvánvalóvá lett és világos, legszentebb tanító, az eretnekek kígyómérgű, őszinteség nélküli ravaszsága és csalárd álnoksága. Ugyanis mi lenne a mi urunkból, Krisztusból a természetek sajátosságait eltüntetni/elrabolni, hacsak nem ugyanazon természetek keveredését bevezetni, ami a katolikus egyházzal szemben áll, leginkább pedig a khalkedóni zsinat atyáinak határozataival, amelyből ezen felül kétely nélkül származik a hit alapja és tökéletessége?”²⁷ Igen komoly mélységű karakterelemzést olvashatunk Viktor püspök tollából, aki lényegében kígyókhoz hasonlítja az eretnekeket, akik képesek arra, hogy megmérgezzék az igaz hitet ravaszságukkal és csalárdságukkal. Feltételezem, nem szükséges hosszasan részleteznem ezen kép súlyos voltát, gondoljunk csak Keresztelő Jánosra, aki a farizeusokat nevezte „mérges kígyók fajzatainak”.²⁸ Ez azonban a leírtaknak még csak egy kisebb része, ugyanis az igazi „vádbeszéd” csak ezt követően kezdődik, amikor is Viktor azt állítja, hogy azok, akik eltüntetik (vagy akár egy erősebb fordításban: ellopják – az *aufferre* ezt is jelentheti) Krisztusból a természetek sajátosságait, azok ezzel a két természet keveredését is tanítják, amely tanítás egyértelműen szembemegy a khalkedóni zsinat krisztológiájával, amely kimondta, hogy Krisztus két természete keveredés nélkül egyesült egymással Krisztus egyetlen személyében. A düoenergista-düotheléta krisztológia egyik fontos érve körül előtérbe ezen esetben, mégpedig az, hogy ha a természetek sajátosságait (*proprietates*) – ugyanis ezen álláspont szerint a működések és az akaratok is a természet sajátosságai – elvetjük, akkor ezzel lényegében a két természet tanítását is elvetjük, ami viszont egyenes út a miafizitizmushoz. A természetek sajátosságait meg kell tartani, ha két természetet akarunk vallani, mondja Viktor püspök és ezzel nem volt egyedül, hiszen a maximoszi krisztológiának is ez az egyik alapvető érve a két működés és akarat szükségessége mellett. Azzal, hogy az eretnekek egyetlen akaratot és működést vallanak meg – érvel a püspök – elvetik a khalkedóni tanítást, ami viszont azt jelenti, hogy az igaz hit alapját és tökéletességét (*fundamentum fidei et perfectio*) vetik el, sőt, az egész katolikus egyházzal szembe kerülnek.

²⁷ Liquet, doctor sanctissime, venenosa serpentum sine simplicitate astutia manifesta est, dolosa haereticorum fallatia. Quid est enim naturarum in Christo domino nostro proprietates auferre nisi earundem naturarum confusionem inducere, quod catholicae ecclesiae, id est statutis quam maxime patrum sancti Chalcedonensis concilii, extat contrarium, ex quo amplius et fundamentum fidei et perfectio indubitate consistit? (ACO ser 2, I, 103.)

²⁸ Máté 3:7. Sőt, nem csak János, hanem maga Jézus Krisztus is használja ezt a megnevezést, ráadásul kétszer, lásd Máté 12:34 és Máté 23:33.

A zsinat harmadik ülésére áttérve újra visszajutunk I. Márton pápához, aki ezen ülésen is kifejtette véleményét az eretnekekről. Többek között ezt mondta: „*Akik a szellemi Jeruzsálemet ostromolják, vagyis a katolikus egyházat, utánozzák azokat, akik a földi Jeruzsálemet ostromolták, és ők is igyekeztek felhasználni az atyai tanítást, ahogy Rabsakhé egykor az atyai nyelvet használta a zsidók ellen, hogy nehezen felfedezhetővé tegye vérengző voltát, úgy cselekedtek ezek az ő hamis hitükkel.*”²⁹ A pápa fogalmazásmódja kifejezetten militánssá válik az idézett részben, amikor az Ószövetségben az asszírok által ostromolt Jeruzsálemet az égi Jeruzsálemhez hasonlítja, az égi Jeruzsálemet ostromló eretnekeket pedig a földi Jeruzsálem ellen harcoló Rabsakhéhoz és az asszír hadsereghez. Noha a „Krisztus ellenségei” formuláról már lehetett asszociálni egy háborús helyzetre, melyben az eretnekek Krisztus igaz egyházával – és ezzel magával Krisztussal – hadakoznak, mégis Márton pápa szavai azok, amelyek ezt a képet egyértelműen elénk helyezik. A következő alfejezetben még kitérek az eretnekek és Izrael ószövetségi ellenségei közötti párhuzamra, most azonban a szöveg egy másik aspektusára hívnám még fel a figyelmet, ami talán az egyik legizgalmasabb gondolat az eddigiek közül. A pápa ugyanis nem kevesebbet állít, minthogy az eretnekek úgy használják az atyák nyelvét a keresztények megtévesztésére, ahogy Rabsakhé héberül – „*atyai nyelven*” (πατρὶῳ φωνῇ) – szólva meg akarta tévesztetni és félemlíteni a Jeruzsálemben tartózkodó zsidókat.³⁰ Más korszak, de ugyanaz a módszer: az égi Jeruzsálemben tartózkodó és azt az ellenségtől megvédelmező keresztényeket az eretnekek olyan kifejezésekkel és megfogalmazásokkal akarják megtévesztetni, amelyek a szent atyák nyelvén – például az általuk használt fogalmakkal – vannak megkomponálva, de a megtévesztés és a csalárdság okán nem az igaz hitet közvetítik, hanem saját eretnekségüket. Két mondattal később egyébként a pápa pontosan ezt a gondolatot viszi tovább: „*De ahogy az Úr mondja: »gyümölcsseikről ismeritek majd meg őket.*» «*Olyanok, mint a meszelt sírok, kívülről az emberek számára gyönyörűnek tűnnek*» – *mint az eretnekek, akik az atyák kijelentéseit valójában álsruhaként vették magukra* – *»de belül telve vannak <halottak> csontjaival és mindenféle tisztátalansággal,* úgy értem halott és büzlő tanításokkal.”³¹ Az eretnekek tehát az atyák tanításait

²⁹ Οἱ τὴν πνευματικὴν πολεμοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἤγουν τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν συσχηματίζονταί τως τοῖς τὴν γῆνιν πολεμήσασιν Ἱερουσαλὴμ καὶ σπουδάζουσι καὶ αὐτοὶ τῇ πατρικῇ χρῆσθαι διδασκαλίᾳ, καθάπερ Ῥαψάκης τοτὲ τῇ πατρὶῳ φωνῇ κατὰ τῶν Ἰουδαίων ἐκέχρητο πρὸς τὸ δυσφώρατον ποιῆσαι τὴν οἰκίαν μαιφονίαν ὥσπερ οὗτοι τὴν ἰδίαν κακοπιστίαν. (ACO ser 2, I, 142.)

³⁰ A történet ószövetségi leírásához lásd 2Kir 18:26-37

³¹ ἀλλ' ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν, φησὶν ὁ κύριος, ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. Παρεοίκασι γὰρ τάφοις

használják a pápa szerint álruha (προκαλυπτόμενοι) gyanánt, ami ugyancsak a megtévesztő tevékenységek sorába tartozik, hiszen kiforgatva használják őket, halott és bűzlő tanításokká (νεκρῶν [...] καὶ ὀδωδότην δογμάτων) változtatva azokat. Nem sokkal ezt követően a pápa Jeremiás próféta szavait idézi, majd szintén arra utal, hogy az eretnekek az atyák olykor nehezen érthető tanítása mögé bújnak, mikor ezt mondja: „A »sziklák hasadéakai«³² talán a szent atyák Krisztusról mondott legtitokzatosabb mondásait jelentik, ugyanis az eretnekek azt gondolták ki, hogy csalárd módon azokkal elrejtik magukat, hogy Isten színe előtt beavatottaknak és ne gyalázatosoknak tűnjenek a legoktalanabbak számára, de nem nektek, akik Isten szerint tökéletesek vagytok.”³³ Itt akár arra is utalhat a μυστικώταται kifejezés véleményem szerint, hogy az egyszerű keresztény hívő számára nehezen érthető tanításokról van szó, amelyeket pont emiatt tudnak felhasználni az eretnekek a megtévesztésre.³⁴ Természetesen a megtévesztés csak azok ellen hatásos, akik a „legoktalanabbak/legtudatlanabbak” (τοῖς νηπιωδεστέροις), hiszen az eretnekek – legalábbis a szöveg szerint – teológiában jártas, Istent ismerő keresztényeket nem tudnak megvezetni. Külön érdemes megjegyezni, hogy az eretnekek atyákra való hivatkozása, illetve az a gondolat, amit már fentebb említettünk, hogy ők „hamis nevű papok”³⁵ – azaz olyanok, akik magukat papnak nevezik, de közben nem azok – mind jelzik, hogy az eretnekek igyekeznek maguk is meghatározni saját identitásukat, ami azonban a zsinat értelmezésében egy hamis önreprezentáció, és mint az igaz hitet védő szinódus neki van joga – természetesen a pápa apostoli tekintélyére és hatalmára alapozva – újradefiniálni az adott eretnekek identitását, rámutatva hamisságukra és csalárdságukra. Éppen ezért jelen esetben az identitást nem az alkotja meg, akié, hanem az, aki az ortodoxia oldalán áll. Más esetben ez vissza is lehetne – hiszen az identitás alapvetően egy olyan dolog,

κεκονιαμένοι, οἱ ἔξωθεν μὲν φαίνονται τοῖς ἀνθρώποις ὥραιοι, καθὼς καὶ οἱ αἰρετικοὶ τοῖς πατρικοῖς δὴθεν προκαλυπτόμενοι ῥήμασιν, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὁστέων <νεκρῶν> καὶ πάσης ἀκαθαρσίας, νεκρῶν φημι καὶ ὀδωδότην δογμάτων. (ACO ser 2, I, 142.) A szöveg több bibliai verset idéz egyszerre: Máté 7:16 és Máté 23:27

³² Jer 16:16

³³ Τρυμαλῖαι δὲ πετρῶν εἰσι τυχὸν αὐταὶ αἱ τῶν ἁγίων πατέρων αἱ περὶ Χριστοῦ μυστικώταται ῥήσεις· μηχανῶνται γὰρ καὶ ταῦταις ἑαυτοὺς δολερῶς ἐναποκρύπτειν οἱ αἰρετικοὶ πρὸς τὸ δοῦναι μύστας αὐτοὺς ἄλλ· οὐ μυσαρὸς ὑπάρχειν παρὰ θεῷ τοῖς νηπιωδεστέροις, ἀλλ· οὐχ ὑμῖν τοῖς κατὰ θεὸν τελείοις. (ACO ser 2, I, 142.)

³⁴ Gondoljunk csak például Hitvalló Szent Maximoszra, aki külön műveket írt többek között a nehezen értelmezhető bibliai igehelyekről (Ambigua ad Iohannem stb.), amelyekkel igyekezett segíteni testvérei tájékozódását az ezek által felvetett kérdéseket illetően.

³⁵ Lásd a 11. lábjegyzetet

amelyet maga az adott személy vagy csoport fogalmaz meg saját magáról –, jelen esetben azonban az igaz hit védelme feljogosítja az eretnekek illeten való leleplezésére a pápát és a vele összegyűlt püspököket, természetesen saját értelmezésük szerint. Ennek az újradefiniálásnak az alapja az, hogy az eretnekeket teljes mértékben megfosztják minden olyan tulajdonságtól, ami egy igaz keresztényre jellemző. Véleményem szerint ez pontosan olyan eszköz, mint akár a mai politikai kommunikációban a dehumanizáció, ennek mintájára alkottam meg a „*dekrisztianizáció*” fogalmát, amely pontosan leírja ezt a jelenséget.

A zsinat negyedik ülését illetően egyetlen hosszabb részletet szeretnék elemezni, melyben Maximus, Aquileia püspöke szólalt fel. Először a püspök megnevezi az eretnokség – ő a *καὶνοτομία*, azaz „újítás” kifejezést használja – fő kitalálói (ἑξαρχοί³⁶), Alexandriai Küroszt és Szergiosz, Pürrhosz, valamint Paulosz konstantinápolyi pátriárkákat, majd hozzáteszi, hogy „...és nem találtak bennünk semmit a sajátjukból, még ha igyekeztek is bennünket ostoba módon megvádolni ebben, ahogy azt az eretnekek tenni szokták...”³⁷ Az eretnekek igyekeztek saját tanításukat „másokban” – pontosabban azok írásaiban, állításaiban – meglelni és Maximus szerint állandóan vádaskodtak (συκοφαντεῖν), sőt, ez nem csak egyszerű vádaskodás, hanem akár egyfajta „csűrés-csavarás”³⁸, ami pedig köthető a fentebb már többször említett folyamatos félreértelmezéshez, amely az eretnekek sajátja. Ez a fajta folyamatos vádaskodás, csűrés-csavarás más, ortodox keresztényekkel szemben annyira az eretnekekhez tartozó tevékenység, hogy Maximus egyenesen azt állítja, hogy „ahogy az eretnekek tenni szokták” (ὅπερ ποιεῖν εἰώθασιν οἱ αἰρετικοί). Ez tehát az eretnekek szokása, sajátságos tevékenysége, ami magához az eretnek léthez tartozik. Látható, egyre inkább körvonalazódik az eretnek *per definitionem*. Ezt követően folytatódik a beszéd, és újabb érdekes, vizsgálatunk szempontjából igencsak releváns gondolatokra bukkanhatunk: „ugyanis ahogy szükséges az antikrisztus cáfolatára jól ismerni a szent írásokat [...] úgy kell az eretnekek cáfolatára az elfogadott atyák és zsinatok tanításait ismerni...”³⁹ Maximus püspök

³⁶ Ez a kifejezés azt is jelentheti, hogy „vezető”, lásd „ἑξαρχος” In: A Patristic Greek Lexicon i. m. 493. Az eretnokség fő vezetői és az adott hamis tanítás kitalálói ugyanazon személyek, legalábbis jelen esetben mindenképpen – természetesen a zsinat értelmezése szerint.

³⁷ καὶ ἐν ἡμῖν εἶπον οὐδὲν τῶν οἰκείων, εἰ καὶ συκοφαντεῖν ἡμᾶς ἐν τούτῳ παραλόγως ἐσπούδασαν, ὅπερ ποιεῖν εἰώθασιν οἱ αἰρετικοί (ACO ser 2, I, 234.)

³⁸ A kifejezés lehetséges jelentéseihez lásd „συκοφαντέω” In: A Patristic Greek Lexicon i. m. 1279.; „συκοφαντέω” In: Ógörög-magyar nagyszótár. Szerk. Györkösy Alajos – Kapitányffy István – Tegye Imre. Bp. 1990. 996.

³⁹ ὥσπερ εἰς ἕλεγχον τοῦ ἀντιχρίστου τὰς θείας γραφάς [...] οὕτω καὶ εἰς ἕλεγχον τῶν αἰρετικῶν τὰς ἁγίας τῶν ἐγκρίτων πατέρων τε καὶ συνόδων διδασκαλίας. (ACO ser 2, I, 234.)

párhuzamot von az Antikrisztus és az eretnekek között, amivel talán az eretnek „identitás” megalkotásának csúcspontjára érünk, az eretnekek azzal, hogy tagadják Krisztus két működését és akaratát, magát Krisztust tagadják, ezáltal pedig maguk is antikrisztusivá válnak. Ha pedig antikrisztusivá válnak, akkor ugyanúgy kell ellenük védekezni, mint az Antikrisztus megtévesztése ellen.

Végül a zsinat ötödik ülésén maga a zsinat szólalt fel, többek között az eretnekekkel kapcsolatban is, és újfent megjegyezték őket illetően, hogy az atyák tanításait meghamisítják saját tanításaikkal, azokkal mindenben ellentétesek (ἁλλοτρίως πάντη πρὸς αὐτὰ), sőt, azokat meg sem képesek érteni, ahogy olvashatjuk: „és ellenséges módon nem tudják és nem értik, ahogy a próféta mondja, mert megfosztattak a szemeikkel való látástól és a szívükkal való megértéstől...”⁴⁰ A zsinat Ézsaiás prófétát idézi (Ézs 44:18), miszerint az eretnekek vakok és szíveik sem képesek felfogni semmit az atyák tanításaiból, amelyekkel szemben ráadásul ellenséges módon (πολεμίως) viseltetnek, utóbbi kifejezés szintén azok közé tartozik, melyeket a „militáns” szóhasználat részének tekintek.

Translatio haereseos – Történelemformálás a gyakorlatban

Külön alfejezetet kívánok szentelni egy olyan gondolatnak, amelyet a zsinat szintén megfogalmaz, ugyanakkor érdemes egy keveset külön is foglalkozni vele. Bevezetésképpen két szövegrészletet mutatnék be, az első Dorai Szephanosz már idézett leveléből származik: „Ezek (ti. Szergiosz, Pürrhosz, Paulosz és a többi eretnekek) ugyanis felújították az eretnek Apollinarisz és Szevérosz tanításait, amelyek által Krisztus istenségének és emberségének egy akaratát és egy működését tanítják...”⁴¹ A másik szövegrészlet egy levélből származik, melyet a zsinaton résztvevő keleti szerzetesek egy csoportja írt magához a szinódushoz, és amelyben többek között azt írják, hogy az eretnekek azt akarják, hogy a katolikus egyház egy krisztusi akaratot és működést valljon „egyetértésben Szevérosszal, Apollinarisszal, Nesztoriosszal, Theodórosszal, az összekeveréssel és szétválasztással az Isten Krisztus misztériumában kárt okozó hajthatatlan eretnekekkel.”⁴² A két szöveg, úgy vélem, valamennyire

⁴⁰ καὶ πολεμίως οὐκ ἔγνωσαν φρονῆσαι, καθὰ φησιν ὁ προφητῆς: ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ αὐτῶν (ACO ser 2, I, 364.)

⁴¹ Οὗτοι γὰρ τὰ Ἀπολιναρίου καὶ Σεβήρου τῶν αἰρετικῶν ἀνεκαίνισαν δόγματα, δι’ ὧν πεφρονήκασιν ἐν θέλημᾳ καὶ μιᾷ ἐνέργειᾳ τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀνθρωπότητος τοῦ Χριστοῦ δογματίσαντες (ACO ser 2, I, 38.)

⁴² ὁμοφρόνως τοῖς ἀπὸ Σεβήρου τε καὶ Ἀπολιναρίου, Νεστορίου τε καὶ Θεοδώρου, τῶν συγχύσει καὶ διαιρέσει τῷ Χριστοῦ τοῦ θεοῦ μυστηρίῳ λυμνημένων δυστρόπων αἰρετικῶν. (ACO ser 2, I, 52.)

magyarázatot ad arra, miért választottam az alfejezet címének azt az általam alkotott kifejezést, hogy *translatio haereseos*. A 7. századi Szerghiosz és társai a korábbi nagy eretnekek utódai, mondhatni örökösei, akik ugyanazt tanítják, mint a régebbi századokban élő hamis tanítók, azaz csupán felújítják azok tanításait. Ezek szerint olyan korábbi eretnekek is, mint Laodikeai Apollinarisz, a miafizita Antiókhiai Szevérosz, illetve az antiókhiai teológiai iskolához tartozó Nesztoriosz és Mopszvesztiai Theodórosz ugyanúgy Krisztus egyetlen akaratát és működését tanították, mint a monoenergisták és monotheléták. Külön tanulmányt igényelne ezen állítás teológiatörténeti vizsgálata, így erre most nem fogok sort keríteni.⁴³ Az állítás azonban az eretnekek reprezentációja szempontjából is érdekes. A zsinati aktákban sok helyen olvashatjuk, hogy a római pápa – aki, mint Péter apostol utóda maga is letéteményese az apostoli hagyománynak (*traditio apostolica*) – az apostoli tekintélyre alapozva hívta össze a zsinatot, és ezen tekintély által képes fellépni az igaz hit ellenségeivel szemben a krisztusi hit védelmében. Ezzel párhuzamosan azonban úgy tűnik, van egy *traditio haeretica*, avagy *translatio haereseos*, az eretnekség átöröklődése egyik generációról a másikra, amelyre pedig a zsinat által hamis tanítónak tartott személyek alapozzák saját működésüket, amit a fentebbi oldalakon hosszasan kifejtettem. De nem csak a korábbi eretnek vezetőkkel kapcsolták össze a zsinat résztvevői saját korszakuk teológiai ellenfeleit, hanem még korábban élt személyekkel, csoportokkal is. Már idéztem azon részletet, melyben I. Márton pápa az eretnekeket Rabsakhéhoz és a Jeruzsálemet ostromló asszírokhoz hasonlította.⁴⁴ Pontosan ez az, ami számunkra figyelemre méltó, ugyanis ezzel egészen az ószövetségi Izrael ellenségeiig visszavezeti a pápa saját kora eretnekeit. Ugyanazt cselekszik, vagyis ostromolják Jeruzsálemet, csak míg az egyik a földi, a másik az égi Jeruzsálemet támadja. Az *eretnek kontinuitás* – bár lehet jobb Isten mindenkori népe ellenségeinek folyamatosságáról beszélni – ilyen módon kiegészül az asszírok mellett olyan népekkel, mint a filiszteusok, a mindenféle kánaánita népek, az amálekíták és sok egyéb bibliai nép, a lista tetszés szerint kiegészíthető. Ez a gondolat azt is érthetőbbé teszi, hogy miért

⁴³ Mivel nem kizárt egy ilyen tanulmány jövőbeli elkészülte, ezért röviden csak annyit érdemes megjegyezni teológiatörténeti szempontból, hogy a kutatás jelenlegi álláspontja szerint mind a monoenergizmus, mind a monothelétizmus alapvetően a VI. századi neokhalkedónianizmusból fakadt, ehhez lásd *Karl-Heinz Uthemann: Der Neuchalkedonismus als Vorbereitung des Monotheletismus. Ein Beitrag zum eigentlichen Anliegen des Neuchalkedonismus.* In: *Uö: Christus, Kosmos, Diatribe. Themen der frühen Kirche als Beiträge zu einer historischen Theologie.* (Arbeiten zur Kirchengeschichte 93.) Berlin–New York 2005. 207–255.

⁴⁴ Lásd a 25. lábjegyzetet

jut el a fentebb idézett Maximus püspök addig a gondolatig, hogy az eretnekek és az Antikrisztus között párhuzamot von. Ahogy Izrael ószövetségi ellenségei, úgy az egyház eretnek ellenfelei is lényegében Isten ellen harcolnak azért, hogy a mindenkori népe ellen küzdenek, hamis krisztológiájuk pedig konkrétan Krisztus ellenségeivé is teszi őket, ezek pedig mind antikrisztusi jellemzők. Arra is jó példaként szolgál ez a „*translatio haereseos*”-gondolat, hogy lásuk, mennyire is olyan forrásokkal dolgozunk, melyek maguk is narratívákat képeznek. Hayden White – korántsem egyöntetűen elismert – munkássága volt az elmúlt időszakban talán, amely kifejezetten koncentrált a történelem és történetírás, sőt, a történeti kutatás narratív jellegére.⁴⁵ A lateráni zsinat aktáihoz és hasonló forrásokhoz azonban nem feltétlen szükséges az, hogy maga a kutató alkotson belőlük narratívát – ahogy azt természetesen ettől függetlenül megteszem magam is jelen írásomban – hiszen maga a forrás alkotja meg a maga történeti narratíváját. Jelen esetben ez a narratíva abban áll, hogy a monoenergizmust és monothelétizmust támogatók, valamint a korábbi eretneknek tekintett teológusok és az ószövetségi zsidóság ellenfelei között egy folyamatosságot feltételez, amelyből ezek közös jellemzői is fakadnak. Egy „megalkotott történelemmel” állunk tehát szemben, ami ugyan történetileg nem igazolható, mégis ettől függetlenül erőteljesen megjelenik a zsinat történelemszemléletében és nem gondolom, hogy elintézhető lenne annyival, hogy egyfajta topikus elemként kezeljük. Ha egészében nézzük a zsinati akták eretnekekről alkotott képét, akkor abszolút beleillik a narratívába ez a bizonyos megalkotott történelem is, amely kontextusa és egyben előzménytörténete is azon vádaknak, amelyeket a különféle felszólalók megfogalmaznak saját teológiai ellenfeleikkel szemben.

Összegzés

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a 649-es lateráni zsinat aktáinak komplex – ugyanakkor egyoldalú – a saját teológiai ellenfeleiről alkotott képe. A zsinat az eretnekeket illetően egy időnként militáns megfogalmazásmóddal él, amelyben nagy hangsúly van az igaz egyház és az eretnekek közötti küzdelmen, a zsinat teológiai ellenségei mint az egyházat ostromló támadók, a zsinat résztvevői pedig mint az igaz hit védelmezői tűnnek fel. Szintén láttuk, hogy ugyan az eretnekeknek van valamiféle önmeghatározása a szöveg

⁴⁵ Hayden White: A történelem poétikája. Aetas 16. (2001) 1. sz. 134-164.; Hayden White: A történelmi szöveg mint irodalmi alkotás. Ford. Heil Tamás. In: Uő: A történelem terhe. (Horror metaphysicae) Bp. 1997. 68-102.

szerint, a zsinat résztvevőinek véleménye alapján ez az önreprezentáció hamis és a zsinatnak meg kell fogalmaznia egy új „eretnek identitást”, amely ráillik az ellenfeleire. Mivel a lateráni zsinat isteni és apostoli felhatalmazást vélt maga mögött, ezért jogosnak érezte azt, hogy az eretnekeket ő határozza meg és ne azok saját magukat. Ez a zsinat által kialakított történeti-teológiai narratíva lényege, legitimitása pedig a korábban említett isteni és apostoli tekintélyen nyugszik, utóbbit főleg a pápa személye adja, aki Szent Péter örököseként lép fel. Véleményem szerint négy főbb pillére van ennek a kialakított eretnekképnek:

- 1) Az eretnekek háborúban állnak az igaz keresztényekkel, Krisztus egyházával.
- 2) Pusztításuk fő eszköze az újítások bevezetése, valamint a Szentírás, a szent atyák és a zsinatok tanításának félreértelmezése, mellyel megsértik Krisztus megtestesülésének misztériumát.
- 3) A zsinat teológiai ellenségei szellemi örökösei a korábbi évszázadok eretnekeinek és az ószövetségi Izrael ellenségeinek egyaránt.
- 4) A fentebb felsoroltak miatt az eretnekek az Antikrisztus jegyeit hordozzák magukon, ezzel pedig maguk is antikrisztusiak.

Miklósi Kincső

Maleficium és bűbájosság? Boszorkányság Kolozsváron 1584-ben

A 16. századi Európa új korszak határán állt, a reformáció, a már majdnem egy évszázada jelen levő humanista gondolkodás kezdte átformálni az emberek világról alkotott képét. Meglepő azonban, hogy a tudományos felfedezések és a babonáktól való elszakadási vágy ellenére milyen mélyen jelen volt még a nép körében a mágikus erőkbe vetett hit. A 16–17. század legjelentősebb társadalmi, vallási eseményei közé tartozó boszorkányperek következményeként az is jól ismert, hogy úgy a Magyar Királyság, mint az Erdélyi Fejedelemség területén a boszorkányégetések „fénykorukat” élték ebben az időszakban. Kolozsvár sem volt kivétel ebből a szempontból. Több 16. századi boszorkánypert maradt fenn a kolozsvári állami levéltárban, melyek többségében a vádlottakra végső ítéletként a máglyán való elégetést mondták ki. Az 1584-es év kivételt képez a többi peranyagokhoz képest, ugyanis egy addig soha nem látott boszorkányüldözési hullám söpört végig a városon, melynek során hat javasasszonyt, bábát, gyógyítót ítétek el és égettek meg a városi bíróság ítélete alapján.

Boszorkányság és mágia Kolozsvár városában

A *rontás* a latin *maleficium* szónak a magyar megfelelőjeként értelmezhető, jelentése pedig a boszorkány más emberre irányuló ártó cselekedete. Komáromi Tünde szerint a rontás a boszorkányság jelentései közül az egyik leglényegesebb fogalom. Az adott korban a *rontás* mint fogalom a boszorkányságnak rendelődik alá, mely tágabb értelemben értelmezendő, és a vádlott cselekedeteit, tulajdonságait foglalta magába. Evans-Pritchard kulturális antropológus például különbséget tesz a „*witchcraft*” és a „*sorcery*” fogalmak között, és a rontás különböző formáira használja a két kifejezést. Szerinte a boszorkány (*witch*) belső erő által ront meg másokat és ez egy pszichikus jelenségként fogható fel. Ezzel ellentétben a varázsló (*sorcerer*), valamilyen szemmel látható cselekedetet végez el, mint például mágikus rítust *rontó anyaggal*.

A történeti kutatásban a rontás több alakját is elkülönítjük, ezek lehetnek: *fizikai kontaktus alapján; átok, ráolvasás* által vagy éppenséggel valamilyen fajta *segéd-eszközök* által. Az 1584-es perekben mindhárom fajta rontás megjelenik, a legtöbbet azonban mégis az első kategória, tehát a *fizikai kontaktus* általi rontás teszi ki, lévén gyógyítókról és bábákról esik itt szó. Ilyen esetre szinte mind a 6 perben tudunk példát találni, például Lakatos Antalné esetében Kocsis Györgyné Erzsébet vallomása szerint a kertjükben Lakatosné egy háromszögű lepedővel hajtotta Szent György estén a harmatot. Amikor megszólították, Lakatosné megfenyegette őt és a gazdasszonyát, hogy „*Bizony, gonosz asszonyok, eszetek-be jutnák, hogy megszólítátok!*” Ezután a gazdasszonyának három hét múlva „*nyavalyája lőn, és elszárada, és meghala*”. Varga Mihályné anyja, Katalin perében is találhatunk ehhez hasonló példát. Lőrinc Kovácsné vallomása szerint Kádár Jánosné és Fazakasné megdagadtak és Vargáné anyjára gyanakodtak. Ugyancsak hasonló vallomása volt Henzel Jánosnak, aki hallotta, hogy Fazakasné azt mondta Katalinnak: „*Té, úgmond, te vesztél engemet, és boszorkány vagy!*” E konfliktus a két asszony között azonban ennél is tovább ment, s végül Fazakasné halálával végződött. Fazakasné leánya, Zsuzsanna bevallása szerint az anyja elpanaszolta neki még éltében, hogy a Vargáné anyja éjjel álmából felkeltve valami fekete levet öntött a szájába, ezután pedig megbetegedett.

A magyarországi boszorkányperek „kataszterének” kutatásában, mint már említettem, Pócs Éva vezetésével történt a legtöbb előretörés. Az általa 1983-ban elindított munkacsoport ezen pereknek a feldolgozására és vizsgálatára vállalkozott, ennek keretein belül pedig több tanulmányuk is született a rontás témájában (pl. a rontás fogalma, a rontás módok, a rontás azonosítása stb.). Pócs szerint a boszorkány egyfajta „mediátorként” viselkedik, aki több világ között képes járni, és a fennmaradt magyarországi perekből a legtöbb ezt a típust jeleníti meg. A kolozsvári perekben a Pócs Éva által kijelentett „mediátori” viselkedés, mint *révületi (transz) állapotba* való merülés jelenik meg.

Egy másik jelentős kutatási eredményeket elért személy, Klaniczay Gábor a perek kódolásának folyamatát és ezen adatoknak a felhasználását kutatta. Szerinte a fennmaradt perek kódolását két csoportra lehet osztani: az első magára a vádra, a bírósági döntésekre és a vádlott személyekre vonatkozik; valamint a második a boszorkány és a vádló személy konfliktusára terjed ki.

A rontás megjelenése a kolozsvári perekben

A rontás kérdéskörével Komáromi Tünde is foglalkozott. Elmondása szerint a „rontás” mint kifejezés nem jelenik meg a kolozsvári boszorkányperekben,

csupán ahhoz hasonlatos fogalmak tűnnek fel: *megvesztette, vesztegeti, cselekedte, vesztés*. A perek megfigyelése és elemzése által jött rá arra, hogy a vallo-másokban 129 rontás eset fordul elő, vagyis 129 alkalommal kapcsolták össze a „*megveszejtést*” valamilyen olyan betegséggel, amire nem tudtak magyarázatot találni. Ezekből a legtöbb eset (mintegy fele) emberre vonatkozik, más esetben a boszorkány vagy nem jár sikerrel, vagy pedig rontása állat ellen irányul.

A kolozsvári perek egyik leglényegesebb szempontja a rontás mellett az, ahogyan a vádlott verbálisan megnyilvánul a bíróságon. Sok esetben a verbális viselkedés összekapcsolódik a rontással/megveszejtéssel, mely kulcsfontosságú lehet egy-egy ítélet meghozatalánál. Az általam vizsgált perek esetében is ez figyelhető meg, hiszen több per esetében is az adott vádlott agresszív nyelvezete eredményezte annak máglyahalálát. Többek között Soós Jánosné Orsolya esetében figyelhető meg az adott kor társadalmi normáitól eltérő deviáns magatartás, melyet a kolozsvári lakosok csak addig toleráltak, ameddig a bába rendeltetésszerűen végezte a munkáját. Miután nem tudta kötelességét teljesíteni, s egyre agresszívebb magatartást tanúsított, az emberek félelmükben vádaskodni kezdtek. De ehhez hasonlatos Varga Mihályné anyja, Katalin esete is, aki több mindenkivel szemben agresszíven lépett fel. Tökéletes példa lehet a Katalin és a Fazakasné közötti konfliktus is, mely abból indult ki, hogy Fazakasné megvádolta a gyógyító asszonyt azzal, hogy ő vesztette meg. Ezt több tanúnak is elpanaszolta az asszony, s a lánya vallomása szerint anyjával Katalin éjjelente valami fekete levét itatott meg, mely megbetegedését okozta. Az asszony végül meg is halt.

A vizsgált perekben megjelenik mágikus praktikaként a *szerelmi mágia* is, melyet a vallomások alapján Szabó Kató mesterien űzött. Sziójyártó Ézsaiás szolgálója, Zsófia vallomása szerint, aki egy évig lakott Katónál, amikor el akarták adni feleségül, Kató segítséget ajánlott neki: „*Neste lélek kurva, mond meg csak, akit szerecc, és vedd fel az talpa nyomát, megszerzem harmadnapig én tenéked. De eszez kurva, háladással vegyed tőlem.*”

Ezt a segítséget azonban Zsófia visszautasította. A népi hiedelemvilágban a lábnyom felvétele hatalmat biztosít a mágikus szertartás elvégzője számára az áldozat felett, tehát Kató így próbálta volna az illető legénynél elérni, hogy Zsófia iránt pozitív érzelmeket kezdjen el táplálni. Emellett a ruhadarab megszerzése és főzése bizonyos varázsigék mondogatása mellett képes az egykori tulajdonost ellenállhatatlan szerelmi befolyás alá helyezni.

A rontás több formában mehetett végbe valaki testén, azonban ezeket is több szempont szerint lehet kategorizálni. A testen végbemenő rontás

megtörténhetett nappal, gyógyítás közben vagy pedig a boszorkány éjjeli megjelenése által. Ilyenfajta éjjeli megjelenésről a legtöbb jegyzőkönyvben, pontosabban Lakatos Antalné, Sós Jánosné Orsolya, Zöld Ambrusné és Vargáné anyja, Katalin pereiben olvashatunk. A szakirodalom az éjjeli megjelenésnek több formáját különíti el. Történhetett a boszorkány saját képében, valamilyen állat (általában macska vagy disznó) képében, illetve láthatatlanul a megjelenés. Mindhárom esetre találunk példát az elemzett perekben.

Rontás vagy ergotizmus?

A felhozott példák mellett megkísérellek párhuzamot húzni a kolozsvári és a salemi boszorkányperek között. 1976-ban a Rensselaer Polytechnic Institute kutatója, Dr. Linnda Caporael olyan bizonyítékokat talált, amelyek azt a hipotézist támasztották alá, hogy a városlakók által szenvedett rövid és intenzív betegségek nem

1. ábra – Anyarozs/varjúköröm a kalászban

boszorkányság következményei voltak, hanem inkább az ergotizmusé, mely betegséget Szent Antal tüzeként ismerték a középkor/kora újkor folyamán. A rozskenyérből származó fertőzés súlyos görcsöket, izomgörcsöket, téveszméket, a bőr alatt kúszó érzést és szélsőséges esetekben az végtagok gangrénáját okozza, ezzel párhuzamosan pedig súlyos hallucinációkat is okozhatott. Az általam vizsgált forrásanyagokban nem Szent Antal tüze néven említik az ergotizmust, hanem mint orbánc/orbáncozás. A két betegség között a kora újkor folyamán párhuzamot vontak, és olyan növények ártó hatásával azonosították, mint például *Atropa belladonna* (népi

nyelven hullócsillag), *Hyoscyamus niger* (bolondító) *Mandragora officinarum* (mandragóra) és *Datura stramonium* (kutyatej), melyek ugyancsak hallucinációt okozhattak. Habár ma már orvosilag bizonyított tény, hogy az orbánc és a Szent Antal tüze betegségek valójában nem megegyezőek, mégis a középkori és kora újkori forrásokban a két betegség tüneteinek hasonlósága miatt egy betegséggént

hivatkoztak mindkettőre. Az általam vizsgált perek esetében is felhozható egy Caporaeléhez hasonló hipotézis, ugyanis nincs kizárva, hogy a tanúk által felhozott „éjjeli megjelenés” nagy valószínűséggel nem boszorkányság következménye volt, hanem egy betegség vagy gyógynövény mellékhatása. Sós Jánosné periratai között megjelenik Nagy Fábiánné vallomásaiban, hogy Sósné lánya adott neki egy cipót, amitől önkívületi állapotba kerültek. *„Az én asszonyomnak, kit szolgállok vala, Teremy Péternének, adott vala ez Sos Jánosné leánya, a Zemetbironé, eg cipócskát, melyben hogy övék asszonyom, mingyárást éjjel megbolondula. Én is harmadnapján őm ugyanazon cipóba, de nem véltem, hogy attól bolondult meg asszonyom. És én is mihelyt őm benne, mingyárt elkezdék futni, eszem nélkül voltam, más hozott haza, de nem tudom honnat.”*¹

Összességében a kutatás egyik központi vizsgálódási szempontja a gyógyítás és a mágia összekapcsolása volt a perekben és annak megfigyelése, hogy hogyan járultak hozzá a végső ítélet meghozatalához. Három asszony esetében, mivel első fokon felmentették őket az őket ért vádak alól, elmondható, hogy a mágiaival és rontással kapcsolatos vádak nem mindig voltak elegendőek ahhoz, hogy valakit halálra ítéljenek. A vizsgált asszonyok esetében a háttérben meghúzódó *Szűjgyártó* befolyását és munkáját kell keresnünk. Ezzel egyetemben elmondható az is, hogy a rontással kapcsolatos vádak ténylegesen fontos részét képezték a végső ítéletnek. Kutatásom során többször felmerült az a kérdés, hogy a bíró hogyan hihette el ezeket a szürreális vallomásokat. A választ, azt hiszem, a kor mentalitásában kellene keresnünk, hiszen olyan jelenségeket bélyegeztek a legtöbb esetben rontásnak, amelyre nem tudtak az emberek logikus magyarázatot találni. Emellett, ahogyan a salemi boszorkányperekben, talán a kolozsváriak esetében is felvethető az a hipotézis, miszerint az emberek látomásai egy, a kalászban megbújó gombafajta hatására keletkeztek. Mivel az 1584-es perekben is fellelhető olyan tanúvallomás, mely kimondja, hogy a vádlott személytől kapott kenyértől bolondult meg és került önkívületi állapotba a tanú, ezért nem elvetendő ez a feltevés sem.²

Elmondható tehát, hogy az 1584-es kolozsvári boszorkányperek mozgatórugói között a társadalmi okokat kellene elsősorban alapul vennünk. Az akkori teológiai vitákból adódó konfliktusok, melyek gyűlöletet szültek az emberek között, könnyen fajulhattak odáig, hogy végül koholt vádak kíséretében fellejtsenek valakit *boszorkányság* vádjával. Nem mellőzendők a különböző betegségek sem, melyek terjedését és tüneteit az emberek nem értették meg

¹ Pakó – Tóth: Kolozsvári boszorkányperek. 122.

² Pakó – Tóth: A kolozsvári boszorkányperek. 122

akkoriban. A „boszorkányok” személyisége és kommunikációs stratégiájuk is hozzájárulhatott máglyahalálukhoz. A kora újkori kolozsvári boszorkánype-rek háttérében meghúzódó okok tehát igen sokrétűek és nem lehet egyetlen, egyszerű magyarázattal megválaszolni a kérdést.

Bán Balázs-Barna

Két Alice, avagy két hősnő útja – Lewis Carroll regényének és Yuu Watase mangájának összehasonlítása a főszereplők szempontjából

Bevezetés

Munkám során megvizsgáltam Lewis Carroll *Alice Csodaországban* című művét és összehasonlítottam Yuu Watase rejtélyes mangájával, az *Alice 19th*-tal. Felhasználva az összehasonlító módszer módszertanát, a célom az volt, hogy Joseph Campbell *hős útjának* elméletét bizonyítsam a két műben, megfigyelve és elemezve a hősnők kalandjainak állomásait.

A manga kiválasztása során az intertextualitás feltételét vettem figyelembe, a szövegek egymásra épülése biztosította az összehasonlítás alapját. Watase olyan népszerű mangasorozatokról is ismert, mint például a *Fushigi Yûgi* (Titokzatos játék) vagy az *Ayashi no Ceres* (Ceres, Mennybéli legenda). Művészi alkotásai részletesek és kifejezőek, amelyekre az élénk színek jellemzők. Szereplőit nagy, kifejező szemekkel és bonyolult frizurával ábrázolja. Művészeti stílusa jellegzetes és vizuálisan vonzó, mára ikonikussá vált a manga világában.

Watase műveinek fő témája a szerelem, gyakran foglalkozik romantikus kapcsolatokkal, valamint az azokkal járó kihívásokkal. Emellett történeteit a fantázia és a természetfeletti erők elemeire építi, olyan világokat teremt, ahol a szereplőknek saját érzelmeiket és külső konfliktusaitak egyaránt irányítaniuk kell. Egy másik visszatérő motívum Watase munkáiban az erős női főszereplők jelenléte, akik a történet során jellemfejlődésen mennek keresztül, leküzvén több nehézséget és akadályt is. További központi témák műveiben a barátság, a hűség és az áldozatvállalás, azonban számos munkája érinti az élet sötétebb oldalát is, mint például a traumát, a veszteséget vagy a megváltást. Ezek az elemek elmélyítik a történetmesélést, és lehetőséget adnak a szereplők jellemének kialakítására.

Az általam elemzett mangát nagyon nehéz lenne az elemzéskor kis bemutatás nélkül követni, így röviden összefoglalom tartalmát. A manga Alice Seno, egy tizenöt éves gimnazista lány életét mutatja be, aki teljes elnyomásban él nővére, Mayura árnyékában. Még az iskolában is csak úgy ismerik őt, mint „Mayura kishúga.” Az idősebb lányok könyörtelenül csúfolják, hiszen túl szelídnek és gyengének tartják őt, Alice-nek nincs hangja és nem mer megszólalni ellenük. A történet másik fontos pontja Alice és Mayura szerelmi versengése Kyou Wakamiya-senpai iránt, aki egy végzős diák és az íjász-klub tagja.

Egy nap Alice elfojtott létezése véget ér, hiszen az iskolába vezető úton találkozik egy fehér nyúllal. Ezt a nyuszt megmenti a forgalomtól, annak ellenére, hogy saját magát is veszélybe sodorja. Ennek köszönhetően indul el Alice kalandja. A lány egy varázslatos karkötőt is kap a nyusztól, amelybe egy élenkpiros kő van beágyazva. Ez a karkötő a bátorság karkötője, mely az ismeretlenhez csatolja Alice sorsát. Később, a nyuszi felfedi Alice előtt valódi alakját, és Nyozekaként mutatkozik be. Ekkor mondja el a lánynak hogy az a sorsa, hogy *Lótisz Mesterré* váljon. A Lótisz Mesterek a *Lótisz* erejét használják, a szavak és a kommunikáció erejét, hogy belépjenek az emberek Belső Szívébe és segítsenek nekik legyőzni a félelmeiket és más negatív érzéseiket. A szavak erejét viszont óatosan kell használni, ahogy erre Alice is hamarosan rájön, mikor véletlenül eltüntet a nővérét egy Kyou körül kialakult vita során. Alice-nek ezután a Lótisz-szavak segítségével kell megpróbálnia visszahozni őt a sötét világból. Csatlakozik hozzá Kyou-senpai is, akiről kiderül, hogy szintén rendelkezik ezzel a képességgel. Mayurát elragadta a *Márám-szavak*, a Lótisz-szavak sötét tükörképének ereje. Egyetlen reményük abban rejlik, hogy Alice és Kyou legendás *Neo-Mesterekké* váljanak és felfedezzék az elveszett Lótisz-szavakat, amelyekkel legyőzhetik az emberekben rejlő sötétséget.

A történet során, Alice különböző kihívásokkal néz szembe és különböző emberekkel találkozik, akik szintén rendelkeznek a szavak erejével, miközben érzelmileg és szellemileg is egyre erősebbé válik, új barátokat szerez és mély kapcsolatokat alakít ki. Ezáltal a manga olyan témákat jár körül, mint a szerelem, a barátság, az önismeret, a belső erő és a személyes akadályok legyőzése. Ez a történet ötvözi a különböző műfajok motívumait, és egyben fantasztikus és romantikus, akciódús és drámai elemeket is tartalmaz.

Bár elsőre úgy tűnhet, hogy Watase mangája távol áll Carroll klasszikusától, dolgozatomban az ellenkezőjéről tanúskodik. A főszereplőknek nemcsak a neve azonos, hanem hasonló utat is járnak be. Mindketten olyan akadályokkal kell megküzdeniük, melyek tipikusak az irodalmi hősökre és hősnőkre, hogy a végén, elsősorban maguk fölött győzni tudjanak.

A hős/nő Útja

Az elkövetkezőkben a *hős útját* mutatom be Joseph Campbell *monomitosz* elmélete alapján. A monomitosz olyan egyetemes minta, amely a világ különböző mitológiáiban és történeteiben fellelhető azonos hősi útra mutat rá. Ezt Joseph Campbell *Az ezerarcú hős*¹ című könyvében tárgyalja, bemutatva a mitikus hős beavatási szertartásának körkörösségét a következő képlet alapján: elszakadás–beavatás–visszatérés.

Más teoretikusok is foglalkoztak a hős útjával, többek között Arnold van Gennep *az Átmeneti rítusok*² című könyvében és Victor Turner *A rituális folyamat*³ című munkájában. Ők három fő szakaszt különböztettek meg az emberek életében: az elkülönülés, az átmenet, és a beilleszkedés szakaszát. Van Gennep volt az, aki az *átmeneti rítus* kifejezést megalkotta, miközben megfigyelte az írástudatlan és írástudó társadalmakat. A fogalom olyan módszerekre utal, amelyek átsegítik az egyént az egyik társadalmi státuszról a másikba. A rítusok az élet valamilyen válságához kapcsolódnak, ahol az út szimbolikus.⁴ Turner van Gennep szakaszaira építve dolgozta ki saját elméletét a liminalitásról. Ő a második szakaszt, a liminális fázist hangsúlyozta és részletezte. A liminalitás, Turner meghatározása szerint, egy köztes állapot, amely a „küszöbemberekre” jellemző, akik egy „sem itt-sem ott” létben, státuszban találják magukat. A liminalitás a halállal, az anyaméhyszerű állapotokkal, a láthatatlansággal és a sötétséggel függ össze.⁵

Tehát megfigyelhető, hogy van Gennep és Turner stációi hasonlóak a Campbell által vizsgáltakhoz, azonban Campbell keretrendszere sokkal bonyolultabb és részletesebb, különösen a liminális fázisban, amely számos állomást és próbatételt foglal magába. Ez az összetettség teszi Campbell modelljét alkalmasabbá az irodalmi szereplők elemzésére van Gennep és Turner modelljéhez képest, mivel Campbell elemzése inkább a mítoszokra, mint a törzsi rítusokra összpontosított. Ahogy Galuska László Pál is megemlíti, Campbell elmélete „minden hősközpontú, konfliktusos felépítésű történet értelmezésére alkalmas, beleértve az irodalom keretein kívüli olyan szintén cselekményalapú kifejezési formákat, mint a dráma vagy a film.”⁶ Figyelemre

¹ Joseph Campbell: *Az ezerarcú hős*. Bp. 2010.

² Arnold van Gennep: *Átmeneti rítusok*. Bp. 2010.

³ Victor Turner: *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Bp. 2010.

⁴ Gennep, v. A.: *Átmeneti rítusok* i.m. 61.

⁵ vö. Turner, V.: *A rituális folyamat* i.m. 95.

⁶ Galuska László Pál: *A Hős útjai mesei és mítoszi karakterológiák és tipológiák* Propp után. *Gradus* 4. (2017) 1. sz. 53.

méltó, hogy Joseph Campbell hatása még a filmiparra is kiterjed. George Lucas felhasználta a *hős útját* a Star Wars megalkotásakor, míg a Wachowski testvérek ugyanezt tették a Mátrix-filmeknél. Fontos tehát megjegyezni, hogy a mitikus egyéniségek univerzális archetípusokat testesítenek meg, amelyek a filmvásznon vagy a vásznon kívül minden ember számára valamilyen mértékben relevánsak.

Folytatva Campbell elméletével, a *hős útja* tizenhét állomásra bontható, melyek három nagyobb részre szerveződnek: I. Elindulás (vagy Elszakadás), II. Beavatás és III. Visszatérés. Az Elindulás szakasz öt állomást foglal magába: 1. Kalandra hívás, 2. A kaland visszautasítása, 3. Természetfeletti segítség, 4. Az első küszöb átlépése és 5. A cethal gyomrában. Emellett a Beavatás megpróbáltatásai és győzelmeinek stációi hat állomást tartalmaznak: 1. A próbatételek útján, 2. Találkozás az Istennővel, 3. A nő mint csábító, 4. Megbékélés az apával, 5. Megdicsőülés és 6. A végső adomány. A Visszatérés vagy a társadalomba való beilleszkedés stációja az ulolsó, amely hat állomást jelenít meg: 1. A visszatérés megtagadása, 2. A mágikus menekülés, 3. Külső segítség, 4. A visszatérés küszöbének átlépése, 5. Két világ ura és 6. Szabadon élni. Ez a hős körkörös útja, amelyet egy kivételes képességű személyiség tehet meg.

Mielőtt rátérnék az elemzésre, meg kell jegyezni, hogy nem minden mítosz vagy történet tartalmazza mind a tizenhét állomást, és előfordulhat, hogy egyes állomások akár kissé eltérő sorrendben jelennek meg. Ezek az eltérések azonban nem befolyásolják az út egészét. Általánosságban elmondható, hogy a kultúránkat formáló legendák, mesék és a modern történetek megértéséhez elengedhetetlen ismernünk a monomitoszt, hiszen gyakorlatilag szinte minden popkulturális alkotás, regény, képregény vagy film ezt a mintát követi.

A hősnők útjának elemzése

A továbbiakban Lewis Carroll és Yuu Watase műveinek elemzése következik, itt részletesebben felvázolom a *hős útjának* különböző állomásait, majd rátérek arra, hogy ezek hogyan jelennek meg mind Carroll, mind Watase munkáiban. Itt a hasonlóságok és különbségek arra is rámutatnak, hogy Lewis Carroll hősnője atipikusabb szereplő, mint Yuu Watase Alice Seno-ja, aki sokkal inkább hasonlít a hagyományos mitikus hősök archetípusához.

Az első állomás neve a Kalandra hívás, amelyben a hős egy „ügyetlen baleset,” látszólag a vakvéletlen következtében „olyan erővel kerül kapcsolatba, amelyek működését nem értjük igazán.”⁷ Tehát a hős olyan kalandba kezd, melyet

⁷ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 53.

az úgynevezett „sors” kezdeményezett. Lewis Carroll művében Alice utazása akkor kezdődik, amikor a hősnő kíváncsian a kis, mellényes Fehér Nyuszi után iramodik, kiszabadulva a hétköznapi délután unalmából. Yuu Watase Alice 19th című mangájában a főszereplő, Alice Seno, nemcsak követi, hanem meg is menti a fehér nyulat egy autótól, amely majdnem elgázolja. Ez az állomás elindítja a hősnőket az önfelfedezés és az átalakulás útján.

A második állomás A kaland visszautasítása néven ismert, amely a kalandtól való elfordulás vagy akár a hős sorsának felvállalásától való vonakodást jeleníti meg. Ahogy Campbell is írja, a hős az elzárkózott, az „unalom, a kemény munka vagy a »kultúra« falai közé” és így „elveszíti az önálló cselekvéshez szükséges erőt, és megmentésre váró áldozattá válik.”⁸ Carroll regényében megfigyelhető, hogy ez az állomás teljesen hiányzik, hiszen Alice zökkenőmentesen követi a *hősnő útját* Csodaország világába, ahol rengeteg kalandban vehet részt. Ezzel szemben Alice Seno meglehetősen szelíd és elzárkózott hősnő, aki saját tétovaságának köszönhetően öntudatlanul megéli a kaland elutasítását. Seno nehezen fejezi ki érzéseit Wakamiya-senpai iránt, így addig nem tudja megkezdeni saját önmegváltó útját, amíg nem találkozik egy védelmező, segítő szereplővel, aki bátorsággal látja el. Megemlítenéd, hogy a mangában megjelenő érzelmekkel való játék, féltékenység vagy szégyenlősség, elsősorban a *shoujo manga* műfaj alaptémájaként szolgál.

A harmadik rész egy „védelmező szereplővel” való találkozás állomása, amely Természetfeletti segítség néven ismert. Itt a hős találkozik egy segítővel, aki olyan útmutatást ad vagy amulettel, varázstárggyal szolgál, amely a hős számára hasznosnak bizonyul az elkövetkezőkben. Alice kalandjai során nem kerül kapcsolatba hagyományos vezetővel vagy mentorral, aki végig elkísérné az utazása során Csodaországban. Azonbanmrvelnék amellet, hogy amikor Dinah-ról esik szó, az egyfajta segítségként szolgál Alice számára, hiszen gondoljunk csak az Eger unalmas meséjére, amikor Alice megemlítve macskáját elijeszti őt: „Dinah a macskánk,” mire „Mindenki más-más ürüggyel távozott, s Alice csakhamar egyedül maradt.”⁹ Ezzel szemben, Alice Seno-t a fehér nyuszi, Nyozeka avatja be a Lótisz-szavak világába. Az is világossá válik, hogy ez az apró állat volt az, aki egy amulettet hagyott hátra Alice-nek, amiért bátran megmentette őt. A karkötőbe a „*rangu*” szót vésték, ami „bátorságot” jelent, és amely egyben a tizenkilencedik Lótisz-szó is. Tehát a manga esetében ez Alice címadó tulajdonsága, amely a történet során folyamatosan észlelhető.

⁸ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 62.

⁹ Lewis Carroll: Alice Csodaországban. Gyula 2013. 39.

Az első küszöb átlépése, vagyis a negyedik állomás következik, ahol a hős maga után hagyja „ismert világát és életterét,”¹⁰ és bemerészkedik a lappangó sötétség és kiismerhetetlenség világába. Alice számára ez egy mágikus küszöb, amelyet akkor lép át, amikor megfelelő méretű szeretne lenni és kiszabadulni a zárt folyosóról. Megkóstolja egy ismeretlen üveg tartalmát: „Az üveg nyakára papírszelet volt ragasztva, erre pedig gyönyörű nagy betűkkel ezt írták: Igyál meg!”¹¹ Másik próbálkozása során, egy kis süteményt is megkóstol: „A süteményen mazsolaszőlőből gyönyörűen kirakva ezt olvasta: Egyél meg!”¹² Tehát ahogyan Alice saját mérete problémáival küzd az ismeretlen világban, mágikus főzeteket használ, és tudta nélkül átlép az első, sőt egy „második” küszöböt is, ahonnan már nincs visszaút.

Mindeközben, Alice Seno történetében, az első küszöb átlépését jelentős érzelmi esemény jelzi. Nővérével, Mayurával való veszekedés után Alice impulzívan és véletlenül olyan sötét szavakat használ, mint „Gyűlöllek! Bárcsak eltűnnél!”¹³ Kívánsága alapján Mayura a Mára sötét világába kerül. Tehát Alice Seno ekkor átlép egy küszöböt és soha többé nem térhet vissza a normális életéhez, és immár az a feladata, hogy megmentse nővérét a szív belső sötétségéből. Később Nyozeke elmagyarázza Alice-nek a szavak erejét, hiszen ebben a mágikus világban a Lótisz- és a Márám-szavak életeket menthetnek, vagy tehetnek tönkre.

Az ötödik állomás A cethal gyomrában néven ismert, és a *hős útjának* kritikus pillanatát jelzi, amikor mélyponthoz érkezik, és úgymond elnyeli őt az ismeretlen. Alice számára ez maga a káosz állomása, amikor állandó változásokkal szembesül, például, egy „könnytőba pottyant, amelyet ő sirt össze.”¹⁴ Ez is mutatja, hogy Alice kiutat keres Csodaországából, hiszen elveszteknek érzi ott magát. A mangabeli Alice Seno is hasonló veszélyben forog ennél a stációnál, hiszen el kell viselnie a iskolatársai negativitását és pletykáit, amit Mayura eltűnése váltott ki. Itt Alice már több időt tölthet Kyou-val, akit nagyon kedvel, de aki igazából már Mayura kedvese lett még annak eltűnése előtt. A pletykák egy része is erről szól. Itt megjelenik Tatsuya Matsujo is, Alice egyik iskolatársa, akit Mayura szeretett volna húga udvarlójának szerepében látni. Alice azonnal elfogadja Matsujo közeledését, hogy elfelejtse a Kyou iránti

¹⁰ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 80.

¹¹ Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 9.

¹² Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 13.

¹³ Yuu Watase: ありす 19th. (Alice 19th 1. kötet) 2003. 3. fejezet.

¹⁴ Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 17.

saját viszonzhatatlan szerelmét. Amikor azonban Matsujo és Alice találkozására kudarcba fullad, Alice Nyozeka vezetésével a varázslatos Lótisz szavakat használja, „*Na Sadaru Lotis Raan!*,” hogy Matsujo belső szívébe kerüljön és megtisztítsa azt a sötétségtől, amelyet a saját viszonzatlan érzései okoznak. Ezek a belső szívek („Inner hearts”) külön világot alkotnak a mangában, amelyet csak a Lótisz és Márám Mesterek rúnaszavai tudnak befolyásolni. Matsujo sötét belső szívét az őszinte szavak segítségével Alice felszabadítja és ezzel túléli ezt az állomást is. Mivel ezek a szavak megoldást hoznak, a nyuszi gratulál Alice-nek: „Kimondani, amit érzel, ez az út a sikerhez!”¹⁵

A hatodik állomás, A próbatételek útján nevet viseli, amely a második szakasz, a Beavatás első állomása. Itt a hős álombeli tájat jár be, ahol „egy sor próbatételt kell kiállnia.”¹⁶ Carroll történetében, Alice varázslatos megpróbáltatásai kézzelfogható megoldásokkal szolgálnak, mint például a versenyfutás során Alice díjat kell adjon a győztes állatoknak, ezek a csokoládécukorkák. Emellett, megfigyelhető Csodaország egyetemes próbatétele is, amely az identitáskeresés témáját mélyíti el: Alice utazása során folyamatosan nagyobb vagy kisebbé válik, olyan szobákban találja magát, amelyekből szabadulni akar. Eközben, Alice Seno megpróbáltatásainak célja huszonnégy Lótisz-szó felfedezése és több belső szív felszabadítása, amelyek sokkal elvontabb, megfoghatatlanabb megoldásokat képeznek Carroll narratívájához képest. Az itt megjelenő állomás tele van próbákkal, amelyeket Nyozeka küldetése is kezdeményez, hiszen ő a Lótisz-szavak alkotójától azt a feladatot kapta, hogy megtalálja a Neo Mestereket, akik majd felfedezik az elfelejtett Lótisz-szavakat és legyőzik az emberek szívében lappangó sötétséget. A hősnő fejlődése során Alice és Kyou bizonyítják elhivatottságukat és teljesítik a próféciaát, tehát Neo Mesterekké válnak.

A hetedik állomás a Találkozás az Istennővel néven ismert és azután következ be, hogy a hős győzedelmeskedett az álomvilág kihívásain. *A hős útjának* ezt a pillanatát gyakran misztikus házasságként írják le, amikor „a győzelmes hős lelke egybekel a Világ Istenkirálynőjével.”¹⁷ Campbell szerint ez a szakasz úgy is ábrázolható, mint a krízis a „föld legmélyebb vagy legmagasabb pontján, a világ peremén, a világegyetem középpontjában, a templom szentélyében vagy a szív legbelső, legsötétebb zugában.”¹⁸ Alice számára ez a szakasz akkor bontakozik

¹⁵ Watase, Y.: ありす 19th. (Alice 19th 1. kötet) 2003. 5. fejezet.

¹⁶ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 98.

¹⁷ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 110.

¹⁸ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 110.

ki, amikor találkozik a Hercegnővel, aki létezésének anyafiguráját képviseli. Ez a találkozás sorsfordító pillanat, hiszen Alice szembesül egy magasabb erővel, amely Csodaországot is kormányozza. Továbbá, Alice bátorságot is nyer, és rájön arra, hogy Csodaország fenyegető szavai csak látszatok és őket sosem követi semmi tett: „Vágd le a fejét! – kiáltott a Hercegnő a szakácsnénak.”¹⁹ Kalandjai során Alice világképe többször is megrendül az ijesztő megjegyzések miatt, amelyek azonban nem járnak következményekkel. Mindez csak jót tesz, hiszen Alice önmagába vetett hite és önbizalma megerősödik.

Watase története során, megfigyelhető, hogy a romantikus elemek továbbfejlődnek. Frey Weilhausen, Alice és Kyou egyik segítője, egy nap megkérdezi Kyou-t, hogy Mayura-e az a személy, akit igazán szeret. Ennek köszönhetően, Kyou elbizonytalanodik az érzéseivel kapcsolatban, és később rájön, hogy talán nem ő a legmegfelelőbb Mayurának, végül kijelenti, hogy: „Azt hiszem... Én... jobb, ha szakítok Mayurával...”²⁰ A szerelmi háromszög felbomlása a sötét oldalra állt Mayurát lépésre kényszeríti. Az Istennővel való találkozás állomása Alice Seno számára akkor következik be, amikor találkozik a Márám hatása alatt álló nővérével. Mayura antagonista szerepet képvisel, ő a negatív, a „rossz anya” jelképe.

A nyolcadik állomás A nő mint csábító nevet hordozza: a hős szembesül fizikai, vagy más anyagi kísértések csábításával, amelyet gyakran egy nő képvisel, és amely eltérítheti őt küldetésétől. Alice kalandjai során ez az állomás nem létezik, talán azt lehetne mondani, hogy a hősnőt a környezet kísérti, különböző varázslatos főzetek, nem pedig egy személy. Mindeközben Alice Seno utazásában rengeteg romantikus kísértés van. A nővérek versengenek Kyou Wakamiya szerelméért Márcsak a *shoujo manga* témájából kifolyólag is. Továbbá láthatjuk azt is, hogy az Istennővel való találkozás állomása után, Mayura egy Mudore átkot helyez Kyou szívére, amely megakadályozza Alice-t, hogy akármilyen szerető szavat mondjon Kyou-nak. Ez szerelmi kísértést jelent Alice számára a történet során, mindaddig, míg az átok meg nem szűnik.

A kilencedik állomás a Megbékélés az apával nevet hordozza, itt a hős szembesül utazása végső kihívásával, ahol találkozik a „szörny apával.”²¹ Alice számára ez az állomás jelenti a találkozást létezésének „apafigurájával”, aki Csodaország egész birodalma felett uralkodik, ő a Szív Királynő – érdekes, hogy itt női alakot ölt. Zsarnoki uralkodó, akitől Alice nem retteg, hiszen így bátorítja magát: „Csak nem

¹⁹ Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 84.

²⁰ Watase, Y.: ありす 19th. (Alice 19th 2. kötet) 2003. 10. fejezet.

²¹ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 139.

ijedek meg egy csomó játékkártyától?”²² Alice még Csodaország teremtményeiért is kiáll és erősebbnek bizonyul a konfrontációban: „Üssétek le a fejét! Alice-nek azonban nem szállt inába a bátorsága, hanem hangosan, nagy bátran ezt felelte neki: – Szamárság!”²³ Watase történetében, Alice és társai elindulnak, hogy legyőzzék és megállítsák a Mayura és a sötétség gonosz befolyását. Különböző csatákat vívnak a Márám Mesterek erőivel, míg el nem érik a megmérettetés utolsó pontját, melyen a hősnő, minden segítőjével együtt szembe kell szálljon *Darubyával*, a sötétség végső megnyilvánulásával. Nyozeka feláldozza magát, hogy megvédje Alice-t, és az utolsó pillanatban Alice „*Na Saradu Lotis Ra-in!*” mágikus Lótisz-szavait használva menedéket talál a manga belső szívében.

A tizedik állomás, a Megdicsőülés is megjelenik mindkét műben, hiszen ez a megvilágosodás pillanata, amikor a hős mélyebb megértéshez jut. Alice történetében ez az állomás a lepény-peren teljesedik ki: a főhősnő szembesül a látszatperrel, hozzá nem értő bírásaival és láthatjuk, ahogy dühének, érzelmeinek köszönhetően mágikusan elkezd nőni. Továbbá ahogy Alice a király kérdéseire is nagyon könnyen válaszol, intelligenciája és nagysága miatt félelmetes istenhez is hasonlíthatjuk. A mangában Alice Seno számára, ez az állomás a megvilágosodás pillanatával ér fel: az utolsó belső szívében a hősnő találkozik *Lotsan*-nal, a Lótisz-szavak megalkotójával. Ekkor Alice megérti *Lotsan* mágikus tanítását, úgyhogy Nyozeka szellemével is találkozhat.

A tizenegyedik állomás, A végső adomány, a hős küldetésének teljesülésével jár, itt a hős megszerzi a vágyott hatalmat vagy a halhatatlanság mágikus elixírjét. Alice kalandjában ez az állomás technikailag hiányzik, hiszen nincs valódi bizonyíték arra, hogy kapna valamilyen tárgyat vagy díjat az erőfeszítéseikért, azonban a Csodaországban átélt élmények révén Alice érettebbé válik. Watase művében jelen van ez a stáció, hiszen Alice Seno megtanulja az elfelejtett Lótisz-szavakat *Lotsan*-tól, amellyel Alice és *Kyou* megmentik a világot: „*Naamasu Sadarumaara Lootisu Sotiraan!*”²⁴ Magyarul, ahogy *Lotsan* magyarázza, ez a varázsigé azt jelenti, hogy: „ezt felhasználva (*Lootisu Sotiraan*), állítsd vissza a beburkolt Fényt (*Raje*) és Sötétséget (*Naamasu*) az Élet Forrásához (*Sadarumaara*)”. Ezzel zárul a történet, mivel a világ megmenekült, és a gonosz sötétség megsemmisült.

A tizenkettedik állomás neve A visszatérés megtagadása, amely a hős hetköznapos világába való visszatérésének megtagadását tartalmazza. Itt a hős nem

²² Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 116.

²³ Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 117-118.

²⁴ Watase, Y.: ありす 19th. (Alice 19th 7. kötet) 2004. 40. fejezet.

akar hazatérni az emberek világába az isteni világból, míg a sors erői közbe nem avatkoznak. Továbbá a tizenharmadik állomás, A mágikus menekülés, egy „komikus üldözési jelenet,” ahol a hős „győzelmi zálogát annak védelmezői ellenében szerezte meg.”²⁵ Emellett a tizennegyedik állomás a Külső segítség, amikor a hősnek segítségre van szüksége ahhoz, hogy kijusson abból a birodalomból, ahová korábban belépett. Vagyis a hősnek szüksége lehet arra, hogy a „hétköznapi világ” eljöjjön és megmentse őt.²⁶

Ezek az állomások mindkét műből hiányoznak. A csodaországi Alice nem tudatosan tér vissza a hétköznapi világba, továbbá, nem is üldözik el, vagy mentik ki onnan. A Lótisz Mester esetében Alice Seno és társai hamar visszatérnek a hétköznapi világba miután a sötétség megszűnt, és nem üldözi vagy menti meg őket senki.

A tizenötödik állomás, amelyet A visszatérés küszöbének átlépése néven ismerünk, a hős visszatérését jelzi a hétköznapi világba. Ahogy Campbell fogalmaz: „A hős az ismert, hétköznapi világból merészkedik a sötétség birodalmába; ott végigjárja kalandos útját, vagy egyszerűen eltűnik a szemünk elől, börtönbe vetik, vagy veszélybe kerül; visszatérése pedig a túlvilágról való megérkezésként jelenik meg.”²⁷ Csodaország kalandja során, Alice a visszatérés küszöbét akkor lépi át, amikor szembeszáll a Szív Királynővel és kijelenti: „Nem ijedek meg tőletek – mondta most Alice [...] – Hiszen ti mind csak kártyalapok vagytok!”²⁸ Ez Csodaország utolsó mondata, amely után Alice felébred az álmok birodalmából, és a hétköznapi világban találja magát. Alice Seno számára ez az állomás akkor valósul meg, amikor társaival együtt ismét a hétköznapi világba ér.

A tizenhatodik állomás, amelynek neve a Két világ ura, arra utal, hogy a hős szabadon jár és kel „a világokat elválasztó mezsgyén át.” Az ember „kozmosz táncos,” aki tökéletesen összhangban van a kozmosz belső és külső világával.²⁹ Alice számára ez az állomás a Csodaországban töltött rendkívüli kalandjainak elmesélését jelenti nővérenek, tehát egy ideig, legalábbis fejben Alice egyszerre létezik mindkét birodalomban. Watase mangájában Alice és Kyou legendás Lótisz Mesterekké válnak, miközben továbbra is hétköznapi életet élnek középiskolásként, és bebizonyítják mindkét világ feletti hatalmukat.

²⁵ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 202.

²⁶ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 212.

²⁷ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 224.

²⁸ Carroll, L.: Alice Csodaországban i.m. 187.

²⁹ Campbell, J.: Az ezerarcú hős i.m. 234.

A tizenhetedik és egyben utolsó állomás, Szabadon élni, ebben a hős befejezi körkörös útját és saját ura lesz életének. A csodaországi Alice számára ez az állomás a délután és a gyermekkora folytatásával valósul meg, hiszen egy „csodálatos álmodt” álmodott.³⁰ Hozzá hasonlóan Alice Seno is visszatér a mindennapi életéhez, és már éretteben saját „elveszett szavaival” Kyou iránt is kifejezi valódi érzéseit, végleg leküzdve a kaland elején érzett féltékenységet és szégyenlősséget.

Következtetések

Végezetül megemlíteném, hogy a kutatásom konkrét kíváncsiságból indult, nevezetesen, hogy vajon fellelhetők-e Lewis Carroll *Alice Csodaországban* és Yuu Watase *Alice 19th* című művében a Hős útjának stációi. Az elemzésből egyértelművé vált, hogy Csodaország és a Lótisz-világ belső szívei sok fontos mitikus állomást tartalmaznak. Bár néhány állomás hiányos, mind a regény, mind a manga mégis a *hős útja* archetipikus történetének tekinthető. A kutatás bemutatta a monomitosz alapvető mintázatának jelenlétét mindkét műben. Alice kalandjai Csodaországban a Campbell minta tizenegy, míg a manga annak tizenhét lépcsőjét tartalmazza. Ebből megállapítható, hogy Alice Seno útja jobban fedti a mitikus hősnő útjának archetipusát.

Az Elindulás vagy Elszakadás első nagy stációjában megfigyelhető, hogy Carroll művében az öt állomásból négy van jelen. Itt a Természetfeletti segítség állomást is beleszámolom, mert ez az állomás a nyelvhasználat egyik központi eleme, Alice számára Dinah egy *pszeudo-amulett*, amely megvédi őt, bár nincs fizikailag jelen. Azonban Alice kalandja atipikus, mivel eltér a mitikus mintától az irodalmi nonszensz és a gyermekfantasy műfajok keveredése miatt. Ez a fúzió olyan paradox környezetet teremt, ahol a főszereplő nyelvjátékoknak és furcsaságoknak van kitéve. Így azt is meg kell jegyezni, hogy a történet állomásai sokszor eltolódhatnak és akár nehezebben is választhatók szét. Alice Seno esetében az Elindulás minden állomása jelen van, bár a kaland visszautasítása állomás nem minden eleme van tipikus formájában jelen.

A Beavatás második nagy stációjában megfigyelhető, ahogy csodaországi Alice hozzászokik a helyi környezethez, hat állomásból négy van jelen. Alice a Carroll-műben olyan próbatételeken megy keresztül, amelyek segítségével folyamatosan érettebbé válik. Watase történetében a Beavatás stációja tartalmazza az összes állomást. Itt megjegyezhető, hogy Alice Seno több időt tölt a liminális fázisban, mint Carroll hősnője. Az álombeli tájon Alice Seno megtanulja kifejezni magát és sok erőre tesz szert, hogy megküzdhesen a sötétség erőivel.

³⁰ Carroll, L.: *Alice Csodaországban* i.m. 189.

A Visszatérés harmadik nagy stációjában megfigyelhető, hogy a hat visszatérési állomásból csak három-három van jelen mindkét hősnőnél. Ennek ellenére a *hős útja* mégis teljes, és a hős körkörös útja végül lezárul. Carrol hősnője hazatalál az álmok birodalmából, míg Alice Seno győztesen tér vissza, miután legyőzte a belső szív állította kihívásokat. Tehát mindkét hősnő továbbadta tapasztalatait: Alice testvérének mesélt Csodaországról, míg Seno és barátai a Lótisz-szavakat adták tovább és ezáltal megmentették az egész világot.

Összességében a két hősnő teljesítette az önfelfedezés hősi útját és érettebbé vált, mindketten értékes leckéket tanultak a bátorságról. A *hősök útja* hasznos vezérfonalnak bizonyult, amely kivezet az unalom útvesztőjéből az *igazi én* megismerése felé. A kutatás által nyilvánvalóvá vált számomra, hogy a mitológiai hősök útja egy alapvetően befelé irányuló történés, egy mindannyiunkban jelen lévő hely felé, mit mi magunk tanulunk meg alakítani.

Egy további kutatásban elemezném, Lewis Carroll művének Netflix-adaptációját, (*Alice in Borderland*, 2020), amely értékes betekintést nyújthat olyan kulturális és archetipikus elemekbe, amelyek Lewis Carroll időtállóságát bizonyítják a modern történetmesélésben. Továbbá adaptáció és intermediálítás szemszögéből is további kutatás alapjául tekinthető a regény és manga további összehasonlítása.

Voloscsuk Renáta

A japán fényképészeti irányzatok alakulása a kezdetektől az 1950-es évek végéig

Bevezetés

A japán fotóművészet története közel két évszázadot ölel fel. A fotográfia a modern korban jött létre, és terjedése bármely más művészeti ághoz képest sokkal gyorsabban és sokkal nagyobb földrajzi kiterjedésben zajlott, hiszen mind a festőművészet, mind a szobrászat hosszabb történelemre tekint vissza, azonban anyag- és témaválasztás terén komoly különbségek jelennek meg régiótól, országtól vagy épp nemzettől függően. A fotográfia ezzel szemben viszonylag egységes hullámokban terjedt el a világ egészén. Mindazonáltal ebben a művészeti ágban is megjelentek bizonyos sajátosságok, amelyeket a történelmi viszonyok vagy épp kulturális befolyások határoztak meg.

A tanulmány a japán fotóművészetet ért hatásokat kívánja bemutatni a második világháború előtt, alatt, és a háborút követő években, hogy hogyan és mikor jelentek meg az újító irányzatok a japán fényképészettel foglalkozó közösségekben. Ennek céljából röviden vázolja a fényképezést megérkezésének történetét Japánba, majd kitér arra, mik voltak a kezdeti időszakban a meghatározó irányzatok és milyen események voltak hatással a fényképezést fejlődésére. Részletes elemzésre kerül két, a második világháború alatt működő propagandamagazin, hogy azokon keresztül bemutathassa a japánba érkező fényképész irányzatok felhasználási módjait. Ezután röviden kitér arra, milyen változások következtek be közvetlenül a második világháború után a japán fényképészetben.

Terjedelmi korlátok miatt a vizsgált fényképészek személye és azok a japán fényképezésben betöltött szerepük nem kerül bemutatásra, valamint a nem kerülnek elemzésre azok a történelmi események sem, amelyek az vizsgált időszakot befolyásolták. A tanulmány időbeli kerete az 1848 és 1950 közti időszak, mivel az ekkor kialakuló új fényképészgenerációnak hála magas szintű a nemzetközi

együttműködés valósult meg a fényképészek között világszerte, és ezt egy jóval nagyobb terjedelmű munka keretében lehetne csak érdemlegesen feldolgozni. A tanulmány elsődleges célja a japán fotóművészeti irányzatok alakulásának átfogó bemutatása a Japánban készített első fényképtől az 1950-es évek végéig.

A kezdetek

A ma ismert fényképezőgép elődjét, a dagerrotípiát 1837-ben találták fel Franciaországban. Ez a technológia 1848-ban jutott el Japánba. Az első fényképezőgépet a hozzá szükséges vegyi anyagokkal Ueno Toshinojō 上野俊之丞 (1790-1851) vásárolta holland kereskedőtől, az ő fia Ueno Hikoma 上野彦馬 (1838-1904) pedig japán első hivatalos fényképészeinek egyike. Az Ueno család első kameráját Satsuma *daimyō*-ja 大名, Nariakira Shimazu 島津斉彬 (1809-1858) vásárolta meg 1849-ben. A hadúr nagy érdeklődést mutatott a fényképész iránt, és megparancsolta Ichiki Shirō 市来四郎 (1828-1903) és Kawamoto Kōin 川本幸民 (1810-1871) *rangaku* 蘭学¹ szakértőknek, hogy tanulmányozzák a fényképészet mesterségét. Az ő munkásságuknak gyümölcseként készült el 1857-ben Nariakira portréja, amelyet az első japán ember által készített fotóként tartanak számon.²

Az első fényképezőgép beérkezése, és az első Japánban, japánok által készített fénykép elkészítése között majdnem egy évtized telt el. Az első képeket az országból nyugatról érkezett fényképészek készítették. Az első profi fényképész, Eliphalet Brown Jr. (1816-1886) 1853-ban érkezett az országba Matthew Perry (1794–1858) delegációjával. Az általa készített portrét tartják számon az elsőként, amely Japánban készült, és japán embert ábrázol.³ Tőle függetlenül fényképezett Japánban egy orosz tengerész, Alekszandr Fjodorovics Mozsajszkij (1825-1890), aki Jevfimij Vasziljevics Putyátyin⁴ (1803-1883) diplomáciai küldöttségével érkezett Japánba. Fennmaradt fotói egyikén a japán „fogadóbizottság” egyik tagja,

¹ A hollandok által Japánba érkezett tudományok egységes megnevezése. Ide sorolható minden, a bezárkózottság korszakában a Nyugattal kapcsolatos, és nyugatról Japánba érkezett fejlesztés, tudomány és technológia.

² Terry Bennett: 2006. *Photography in Japan 1853-1912*. Vermont: Tuttle Publishing. 25–40.

³ Előtte Japán területén kívül egy hajóbaleset áldozataként San Franciscoba került japánról már készítették képet Amerikában.

⁴ Oroszország diplomáciai kapcsolatot kívánt létesíteni Japánnal, így 1852 októberében indult el Putyatin diplomácia küldöttsége a hajóútra, melynek végállomása Japán volt. A cári hajó 1853. augusztus 12-én kötött ki japán partjainál, és tett próbát diplomáciai kapcsolat létesítésére. Ennek az expedíciónak köszönhető, hogy később 1855-ben Japán és Oroszország aláírta első közös szerződésüket, a Shimodai Szerződést, amely meghatározta a két ország közös határait.

Kawaji Toshiakira-t 川路聖謨 (1834-1879) van megörökítve.⁵ Később a Japánba érkező fényképezők adták tovább a tudásukat a japánoknak, így a 19. század második felében megindulhatott a japán fényképészet fejlődése. Azok, akik a fotóművészet mestereivé váltak, felsőbbosztálybeli, tanult emberek voltak, gyakran elsajátították az angol és/vagy holland nyelvet, szakkönyveket és tudományos munkákat is fordítottak, amelyeket más szakterületeken is alkalmaztak. A fényképezők és a fotóművészet így nagy tiszteletre és megbecsülésre tettek szert az országban. Az első fotóalbumot 1874-ben adták ki, és nem sokkal később került megrendezésre az első fotókiállítás is.

A fényképészet fejlődése mind Japánban, mint Európában követte az adott régió kulturális és társadalmi sajátosságait. A Nyugaton kifejlesztett technológiák és technikák átkerültek Japánba, és ezeket a japán fényképezők sokszor a saját ízlésük szerint alakítva alkalmazták. Az 1870-es és 1880-as években feltalált celluloid film⁶ tovább gyorsította a fényképészet terjedését, lerövidült az expozíciós idő és könnyebbé, mozgathatóbbá vált a fényképezőszerszám.

Fényképészet mint művészet

Az 1880-as évektől a fényképről alkotott felfogás változni látszik, egyre inkább egy művészeti eszközként érvényesült. Nagyobb szerepet kaptak a tájképek, amelyek gyakran használt témák voltak a japán fametszeteken is. A *Meiji restauráció* 明治維新 (1868-1889) felforgatta a japán társadalom életét, és ezek a változások a fotóművészetre is hatással voltak. A fényképészet fellendült, megalakultak az első fényképszínházak, amelyek saját kiállításokat szerveztek vagy kiadványokat készítettek.

Az 1900 – 1920 közötti években a japán fotóművészet meghatározó irányzata a *piktorializmus* volt. Az önálló, más fényképészeti területektől elkülönülő stílus az 1890-es évek elején keletkezett, a festői (*piktoralista*) fotográfia megjelenésével. Ez volt az első olyan irányzat, amely hívei nem pusztán „szép” (csinos, mutatós, esztétikus stb.) képet akartak létrehozni, vagy a valóságot minél pontosabban leképezni, hanem fényképeikkel képzőművészeti műalkotást, azaz a festészettel és a grafikával egyenrangú műtárgyat kívántak alkotni. A piktoralisták ezért azokat a fényképészeti technikákat részesítették előnyben,

⁵ Sanchirova K.V. = Санчи́рова К.В.: The origins of Japanese photography. Japanese Studies in Russia no.2 (2018) 38–53.

⁶ Az 1800-as évek végén feltalált, vékony, rugalmas műanyag, amely alkalmas volt fényképek rögzítésére. Az 1900-as évek elején tökéletesítette Eastman Kodak. Ez a változat terjedt el és volt használatban, kisebb változtatásokkal, egészen a digitális fényképezőgépek feltalálásáig.

amelyek révén alkotásuk nem egyszerűen fényképre hasonlított, hanem inkább festményre vagy grafikára. A tájképek és portrék némi misztikummal vegyültek, elvesztette fontosságát a kép tárgya, és inkább a technika és az érzések kaptak hangsúlyt.⁷ Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy fényképezés előtt a japán festészetben sem a portrék, sem a tájképek nem voltak jelen úgy, ahogy az Nyugaton megszokott volt. A portréfestmények általában meghatározó vallási és politikai szereplőket ábrázoltak, leginkább buddhista szerzeteseket és nemeseket. A festményekhez nem álltak modellt, hanem az ábrázolt személy halála után készült el a portré. A tájképek pedig nagyon sokáig nem voltak jelen a japán festészetben, a táj csak mint háttér jelent meg. A tájképfestészet korai példái a zen buddhista irányzatok megjelenésével, széles körben pedig csak a 18–19. százdtól kezdtek terjedni, de inkább a fametszeteknél volt jellemző téma.

A *piktoralizmus* kiteljesedése legjobban a *Hakuyō* 白陽 magazinban volt látható, amely 1922–1926 között működött Fuchikami Hakuyō 淵上白陽 (1889–1960) szerkesztésében. A magazinban jól megfigyelhetők a nyugati hatások és a Japánban domináns fényképésztilusok akulása. A magazin első számaiban a már említett *piktoralizmus* dominál, ezzel egyidejűleg azt is fontos megjegyezni, hogy a képek többségét maga a szerkesztő készítette.

Az 1925-ös számokban megjelent képek már egy új, nyugati stílus, a *konstruktivizmus* jegyeit viselik. A konstruktivizmus egy 1912-ben megjelenő absztrakt irányzat volt az orosz művészetben, amely különböző anyagok (fa, üveg, vas, cement stb.) felhasználásával jeleníti meg a tömegek és formák viszonyát, kiemelve a geometrikus alakokat. Ezt az irányzatot a Realista manifesztumot megfogalmazó orosz művészek, Vlagyimir Tatlin (1885–1953), Naum Gabo (1890–1977), Antoine Pevsner (1884–1962) és Kazimir Malevics (1879–1935) indították el az 1920-as években. A konstruktivista művészek olyan alkotók, akik hangsúlyozzák a tárgyak ábrázolásában a szerkezeti összetevőket, a tereket és a síkokat. A mozgalom a funkcionális megközelítést részesíti előnyben, és fontos szerepet játszott a modern ipari formatervezés létrejöttében. A futurizmus és kubizmus elveire épít, a művész és a társadalom új viszonyát hivatott közvetíteni. A fotóművészet is megtartja ezen jegyeket, gyakran nagyon magas vagy alacsony nézőpontot alkalmaz, éles szögek, geometriai formák, absztrakt vonalak jelennek meg a képkockákon.⁸

⁷ Anne Tucker W - Kōtarō Iizawa - Naoyuki Kinoshita: 2003. The History of Japanese Photography. Houston: The Museum of Fine Arts. 108.

⁸ Wolfe, Shira: Constructivism, itt: <https://magazine.artland.com/art-movement-constructivism/>, (letöltés 2024 máj. 9.)

Az irányzat terjedését nagyban előremozdította a Japánban zajló urbanizáció.⁹ A másik meghatározó oka a stílusváltásnak a nagy kantói földrengés 関東大震災 1923-ban. Az addig Kobei székhelyű kiadók által üzemeltetett magazinok és azok fényképészei a Tokióban és Yokohamában okozott károk miatt a Kansai régióba települtek át, ahol sokuk az Európai *avantgarde* stílusok felé fordultak.¹⁰ Fuchikami a *Hakuyō* magazin kiadásának felfüggesztése után Madzsúriában tevékenykedett, és ott szerkesztette a *Manshū Gurafu* 満洲グラフ nevű propagandalapot.¹¹

A kantói földrengés azonban más tokiói székhelyű fényképészekre is nagy hatással volt. Mivel sokaknak a lerombolt városokban romjaiból kellett újraépíteniük saját tevékenységüket is, így egy új modernista hullám is kiépült az épületekkel párhuzamosan. Az új stílus terjedésében így meghatározóak voltak az újonnan megalapított fényképszmagazinok is, amelyek a kortárs helyzetre reagáltak. Ezek a magazinok voltak a Photo Times フォトタイムス, amely 1924-ben kezdte meg tevékenységét és 1941-ig működött, több nyugati fényképész képe is megjelent benne; Asahi Camera アサヒカメラ, amely 1926-ban kezdte meg működését és egy kisebb szünettel 1942 és 1949 között egészen 2020-ig működött, s nem csak képeket közölt le, hanem a fényképészeti technikákkal, kamerákkal és más a fényképészethez köthető témákkal kapcsolatos cikkeket is. A képek újra tárgyilagosak lettek, fő feladatuk a valóság ábrázolása, dokumentálva annak folyamatos alakulását és változását. Nemcsak tükrözték a változásokat, de befolyásolták és irányították is azokat. Az újonnan indított magazinok reagálva a földrengés utáni társadalmi helyzetben kialakult új, „fotóra éhes” közönség igényeire a nemzetközi trendeknek megfelelő képeket publikáltak. Gyakran megjelenő és nagy befolyással bíró fényképész volt többek között a magyar származású Moholy-Nagy László (1895–1946) aki a bécsi *Bauhaus* irányzat mestere volt. A Bauhaust 1919-ben Walter Gropius (1883–1969) alapította, azon törekvéssel, hogy radikálisan újraalkossa a materialitás világát, és összehangolja az összes művészeti ágat. Míg különböző területek, mint az építészet, tipográfia és szobrászat részei voltak a tervnek, a fotográfia kezdetben nem szerepelt hivatalosan az összehangolni kívánt művészeti ágak között. Azonban Moholy-Nagy hatására a fotográfia mégis

⁹ First Steps toward Modernism in Japanese Photography, itt: <https://library.princeton.edu/news/marquand/2013-08-21/first-steps-toward-modernism-japanese-photography>, letöltés 2024.máj. 8.)

¹⁰ Tucker, W.A. – Iizawa, K. – Kinoshita, N.: The History of Japanese Photography. 111–113.

¹¹ Philip Charrier: Fuchikami Hakuyō and the ‚Manchukuo Pastoral’ in 1930s Japanese Art Photography. Japanese Studies, no. 2. (2014) 169–192.

kiemelt szerepet kapott, különösen a kísérleti technikák. A Bauhaus irányzatban a fotográfia játék formájában működött, ahol a diákok és mesterek különféle technikákat fedeztek fel, inspirációt merítve a konstruktivizmustól az avantgárd filmig rengeteg művészeti stílusban. Moholy-Nagy különös figyelmet fordított a „kamera szeme” felfogás kialakítására, amely szerint a fényképezőgép lenszéje és érzékelője merőben eltér az emberi szemtől, így egy fotó elkészítése során ehhez mérten kell használni azt. Így alkotta meg kora új fotókészítési technikáját, a *fotogramot*^{12, 13}

Egy másik meghatározó alakja a korszaknak az amerikai származású Man Ray (1890–1976), aki Párizsban a szürrealizmus irányzatában tevékenykedett, valamint az ő munkájának köszönhetően terjed igazán el japánban a fotogram készítése.¹⁴ A szürrealizmus hivatalosan 1924-ben jött létre André Breton Szürrealizmus manifestumával. Tudatalatti, kreatív erők kiaknázására tett erőfeszítéseik álmokon, ittasságon, véletlenül, szexuális extázison és örületen keresztül vezették őket, olyan vizuális és irodalmi alkotásokat hozva létre, amelyek visszatükrözték a felfogásukban a valóságnál is valósabb realitást. A fotográfia kulcsfontosságú szerepet játszott a szürrealista tevékenységben, Man Ray és Maurice Tabard (1897–1984) műveiben például a kettős expozíció, kombinációs nyomtatás, montázs és szolarizáció technikái segítségével az álom és valóság unióját idézték elő. Más fényképezetek a forgatás vagy torzítás technikáját alkalmazták, hogy kísérteties képeket hozzanak létre. A szürrealista fotók arra is szolgáltak, hogy felfedjék a világ furcsaságát, gyakran egyszerűen egy új megközelítésben való bemutatással. A sötétkamrai kísérletezés további hozzájárulást jelentett a furcsa és kiszámíthatatlan eredmények létrehozásához.¹⁵

A magazinokon kívül fontos részt vállaltak a nyugati fényképezési stílusok terjesztésében a nemzetközi, utazó fotókiállítások, amelyek Japánba is elkerültek. Köztük talán a korszak egyik legjelentősebbje az 1929-es *Film und Foto*, egy stuttgarti székhelyű kiállítás, amelyet vándorkiállítássá alakítottak át *Német nemzetközi utazó fotókiállítás* néven. Ez a kiállítás Japánban 1931

¹² A fotogram egy olyan kép, amely a kamera használata nélkül készíthető el. A sötétkamrában a fényérzékeny filmre különböző tárgyakat helyez el a művész, majd fényhatásának teszi ki azt, amivel elkészül a lenyomat. Az így készített képen a fénytől védett területek fehéren jelennek meg, míg azok a részek a képnek, amelyek fény hatásának voltak kitéve, feketék lesznek.

¹³ „Photography at the Bauhaus”, itt: https://www.metmuseum.org/toah/hd/phbh/hd_phbh.htm, (letöltés 2024 máj. 8.)

¹⁴ Tucker, W.A. – Iizawa, K. – Kinoshita, N.: The History of Japanese Photography. 144–146.

¹⁵ „Photography and Surrealism”, itt: https://www.metmuseum.org/toah/hd/phsr/hd_phsr.htm, (letöltés 2024 máj. 8.)

áprilisában került bemutatásra, és 1180 képet foglalt magába a korszak nagy mestereinek munkáiból.

A nyugaton terjedő irányzatok mind bekerültek a japán fotóművészetbe is, és a japán fényképészek ezeket a saját stílusukba beleolvasztva, a japánságukat nem elveszítve használták. A korszakra jellemző volt, hogy a fényképészek nem egyedül dolgoztak, a nagyobb városokban fényképészcsoportok alakultak ki, amelyek kiállításokat szerveztek és kiadványokat készítettek. A fényképészek és fényképészcsoportok együttműködése tovább segítette a stílusok terjedését és keveredését.

Az 1930-as évek közepére a társadalom egy össznépi „felvilágosodás” és „érettség” állapotába került, amely nem csak Japánra, de a világ nagy részére igaz. A fogyasztói társadalom kialakulása befolyással volt a fényképészet formálódására is. Ugyan maga a folyamat már a 19. század végén elkezdődik, kiteljesedni csak az 1930-as évekre tud. Ekkor a fénykép a propaganda és a reklámok közvetítőjévé válik, s ez a szerepe befolyásolja a felhasznált technikákat, valamint a képek kivitelezését is. Az 1930-as évek elején Japánban gyökeret verő *shinkō shashin* 新興写真 (új fotó)¹⁶ stílus ezekben az irányokban bontakozik ki. Nem meglepő módon az új stílusban alkotó fényképészeket leginkább nyugati stílusú reklámok vagy nyugati mintára készített termékek reklámozására kérték fel. Az új megoldások a japán militarizmus erősödésével a japán állami propaganda eszköztárát is gazdagították.¹⁷

Propaganda és a fotóművészet

A 20. század első felében Japánban fontos és meghatározó szerepe volt az állami cenzúrának és propagandának. Ez különösen igaz az 1930-as évektől, így ezen a területen két jelentős fotómagazint szeretnék kiemelni, amelyek komoly hatással voltak a japán fotóművészet későbbi alakulására. Ezek a *Shashin shūho* 写真週報 és a *Nippon* magazinok.

A *Nippon* magazin alapítója, Natori Yōsuke 名取洋之助 (1910–1962) Németországban végzett művészeti egyetemet, majd 1931-ben fotóriporteri pályára állt. Karrierjét az *Ulstein* német kiadónál kezdte meg, ahol 1932-ben küldték kiküldetésre Japánba, ahol több ezer képet készített a mindennapi élet-ről, a tájakról és az emberekről. Visszaérkezve Németországba nem sok időt tölthetett ott, hiszen hamarosan átirányítottak Mandzsúriába, mivel a terület

¹⁶ Ez a kifejezés foglalta magába az összes új irányzatot, amelyek a kísérletezés és az újítás jellemzett.

¹⁷ Gennifer Weisenfeld: Publicity and Propaganda in 1930s Japan: Modernism as Method. Design Issues, no. 4. (2009) 13–28.

japán megszállása felkeltette a Nyugat érdeklődését is. Ez az áthelyezés hozta meg számára a nemzetközi elismerést. Viszont kellemetlenségekkel is járt ez az időszak, hiszen a Németországban kialakult helyzet miatt a kiadó értesítette, hogy nem tudják tovább foglalkoztatni. Úgy döntött, hogy Japánban marad.¹⁸ Ez a váratlan helyzet azonban lehetővé tette, hogy aktívan tevékenykedjen a japán fényképészközösségben. 1933 augusztusában többedmagával alapította meg a *Nippon Kōbo*-t 日本工房. Az alapító tagok között voltak többek közt Kimura Ihei 木村伊兵衛 (1901-1974), Nobuo Ina 伊奈信男 (1898-1978), Sōzō Okada 岡田桑三 (1903-1983), Hara Hiromu 原弘 (1903-1986). Az év decemberében már kiállítás szerveztek Kimura képeivel, majd 1934-ben riportfotó-kiállítást tartottak a tagok képeivel. Ugyanebben az évben változás történt a társaság összetételében, Kimura, Okada és Ina kilépett a társaságból, így Natori némiképp újraszervezte azt. Yamana Ayao 山名文夫 (1897-1980) grafikussal együtt megkezdték a *Nippon* magazin szerkesztését. A későbbiekben a grafikai munkálatokba becsatlakozott Kōnō Takashi 河野鷹思 (1906-1999) és Kamekura Yūsaku 亀倉雄策 (1915-1997), akik jeles képviselői voltak a német Bauhaus stílusnak Japánban.¹⁹ Alapvetően a *Nippon* társaságban tevékenykedő fényképészek és művészek mind a *new vision* (*Neues Sehen*) és a német *Bauhaus* (*Neue Sachlichkeit*) követői voltak, így nagy érdeklődéssel gyűltek Natori köré, aki megosztotta velük a Németországban szerzett tapasztalatait.²⁰ A *Neues Sehen*, más néven *Új Látásmód* vagy *Neue Optik* egy mozgalom volt, amely a 1920-as években fejlődött ki, és szorosan kapcsolódott a Bauhaus elveihez. A *Neues Sehen* önálló művészeti gyakorlatként tekintett a fotográfiára, saját kompozíciós és világítási törvényeivel, amelyek szerint a kamera lencséje második szemként funkcionál a világ megfigyelésében. Ez a látásmód a váratlan keretek, kontrasztok a forma és a fény terén, valamint a magas és alacsony kameraszögek használatát hangsúlyozza. A másik domináns irányzat a *Neue Sachlichkeit* vagy *Új Tárgyilagosság* az első világháború után Németországban jelent meg. Egy éles és objektív művészeti stílus, amely a festészetet, rajzolás és fotográfiát foglalja magába. Otto Dix (1891–1969) és George Grosz (1893–1959) alapította, és a valósághű stílus cinikusan ábrázolta a német kortárs társadalmat. A „*Neue Sachlichkeit*” kifejezést először 1923-ban használták, G.F. Hartlaub egy expresszionista festménykiállításának címeként, így kezdetben még nem is kapcsolódott a fotográfiához. A fényképészetben

¹⁸ Andrea Germer: Visual Propaganda in Wartime East Asia – The Case of Natori Yonosuke. The Asia-Pacific Journal no. 3 (2011) 1–29.

¹⁹ Tucker, W.A. – Iizawa, K. – Kinoshita, N.: The History of Japanese Photography. 190–192.

²⁰ Philip Charrier: Fuchikami Hakuyō and the ‚Manchukuo Pastoral’ in 1930s Japanese Art Photography. Japanese Studies, no. 2. (2014) 169–192.

más megközelítés érvényesült, és olyan művészeti megnyilvánulást hozott létre, amely a tárgyak egyszerű szépségének őszinte rögzítésére, vagy a társadalom valósághű, reális ábrázolására összpontosított. A 1920-as években, Németország háborús újjáépítése közben zajló mozgalom a fotográfiát saját műfajává emelte, határokat feszegetve, és egy olyan művészi teret teremtve, amely korábban nem létezett. Célja volt, hogy a kép tárgyát a lehető legtárgyilagosanabb és letisztultabban mutassa be.²¹

A *Nippon* magazin 1934 és 1944 között volt aktív, és elsődlegesen nyugati közönség számára adta ki kiadványait. A negyedévente megjelenő magazin fennállása folyamán 41 szám jelent meg angol, német, francia és spanyol nyelven. Japán nyelven csak 5 szám került kiadásra. A magazin célja a Nyugaton kialakult japánokról alkotott kép javítása volt, a számok nyelvét azok tartalma alapján választották ki. Komoly figyelmet fordítottak a magazin anyagára és stílusára. A kezdeti kialakításában a német *Die Böttcherstrasse. Internationale Zeitschrift* magazint kívánták követni, amelyben a jó minőségű fotókon kívül magas színvonalú tanulmányok és politikai írások is megjelentek. A *Nippon* első számának vizuális felépítésében egy német újságíró, Albert Theile (1904–1986) is közreműködött. Mivel ebben az időszakban a japán termékekkel kapcsolatban a rossz minőség és alacsony színvonal volt az általánosan elterjedt elképzelés, különös figyelmet fordítottak arra, hogy a magazint jó minőségű papírra, magas színvonalú festékkel nyomtassák. Japán háborús és kolonizációs tevékenységének előrehaladtával a magazin fókusza is elmozdult. A feladat, hogy Japánt mint egy felvilágosult, modern országot mutassa be a Nyugat előtt, és reklámozza annak szépségét, értékeit és termékeit, átalakult a pán-ázsiai felfogás terjesztésének médiumává.²²

A *Nippon*hoz hasonló kiadvány volt még a *Front*, amely 1942–1945 között működött és szintén a nyugati piacra szánt propagandatermék volt. Az első számot 12 nyelven adták ki, és a későbbiekben is több nyelven jelent meg, témától függően. Ahogy a *Nippon* esetében, úgy itt is nagy hangsúlyt fektettek a magazin minőségére, nagy felbontású, színes, képes kiadvány volt, amely ekkoriban világszerte is ritkaságnak számított. A magazin ötletének alapját pedig az *SzSzsZr na sztorjke* (СССР на стройке) címen terjesztett szovjet propagandalap nyújtotta.

²¹ „New Objectivity” <https://www.theartstory.org/movement/new-objectivity/>, (letöltés 2024 máj. 8); „Neue Sachlichkeit Photography” itt.: <https://www.xibtmagazine.com/2018/01/neue-sachlichkeit-photography/>, (letöltés 2024 máj. 8)

²² Philip Charrier: Fuchikami Hakuyō and the ‚Manchukuo Pastoral’ in 1930s Japanese Art Photography. *Japanese Studies*, no. 2. (2014) 169–192.

A másik véglet a befelé irányuló propagandamagazinok voltak. Ezek között a legnagyobb példányszámban megjelenő és legnagyobb olvasottsággal rendelkező a *Shashin shuhō* hetilap volt. A hetilap 1938 februárjától 1945 júliusáig 370 számot jelentetett meg a *Jōhōkyoku* 内閣情報部²³ felügyelete alatt. A magazin minden száma egy-egy konkrét témát dolgozott fel, és ezeket képekkel illusztrálta. Ahogyan a *Nipponban*, ebben a magazinban is a profi szabadúszó fényképészekről a kezdő fényképészekig különböző szerzők képeit publikálták. A legújabb technikákat és technológiákat használták fel a magazin elkészítése során. Fontos szerepe volt a kollázskészítés technikájának, amelyet a hetilap borítóin láthatunk kiteljesedni. Ez a megoldás is német mintára történt, a *Nippon* magazinhoz hasonló odafigyeléssel alakították ki a magazin vizuális felépítését.

Megfelelően értelmezve és észben tartva, hogy a magazin elsődlegesen propagandacélokat szolgált, a fotókon keresztül átfogó képet kaphatunk a japán társadalom életéről a háborús idők alatt. A propagandaanyagok mellett ebben a magazinban is helyet kaptak tudományos cikkek, és még *mangák* (képregények) is megjelentek. Mivel egy magazint többen is olvastak, és a szomszédok között körbe járt, annak ellenére, hogy a megjelenő példányok száma 200 000–300 000 között mozgott, az olvasók száma meghaladhatta a 2 milliót, így az itt megjelent képek széles körben terjedtek, és az érdeklődés a fényképészet iránt tovább növekedhetett.²⁴ Azt is fontos kiemelnünk, hogy így ezek a propagandalapok megélhetéssel, megjelenési lehetőséggel és persze munkával látták el a japán fényképészeket, valamint a folyamatos együttműködésen keresztül tovább építették a japán fényképészközösséget.

A háború után

A második világháború idején a japán állami cenzúra ideje alatt sok fényképész elnyomni kényszerült valós látásmódját, és mint a háború részét képező *szükséges rosszat* fogadta fel a propagandamagazinok munkájában való részvételét. Az amatőr fényképészek pedig, akik a háború előtti években komolyan kivették részüket az ország fényképészletéből, forráshiány miatt kiszorulhattak a kamerák mögül. De az igény a valóság ábrázolására mindkét csoportban megvolt, és lassan érlelődött a japán fényképészekben, mígnem a háború

²³ A kormány irányítása alatt álló intézmény, amelyet a nemzeti politika végrehajtásának alapvető kérdéseiről szóló információgyűjtés, közvéleménykutatás, kiadványellenőrzés, a sajtó és a szórakoztatóipar irányításának megerősítése céljából hoztak létre.

²⁴ „About Shashin Shou”, itt: <https://www.jacar.go.jp/english/shuhou-english/towa01.html>, (letöltés 2024. máj. 9.)

végeztével felcsillant a szabadság reménye is.²⁵ Bár a szabadság még jó ideig váratott magára, hiszen az amerikai megszállás egy új propagandagépezetet és cenzúrát hozott magával. Ugyan hivatalosan az 1947-es alkotmány magában foglalta a teljes szólásszabadságot és eltörölte a cenzúrát, gyakorlatilag az még jó ideig érvényben maradt. Az amerikai megszállás alatt a megszálló haderő vezetősége létrehozta a *Háborús bűnösségi információs programot*, amelynek keretein belül az amerikai megszállók saját megfogalmazásában kerültek be a japán médiába az ország háborúban elkövetett bűnei. Ennek érdekében rádióműsorokat szerveztek, dokumentumfilmeket közvetítettek, napi- és hetilapokban jeltettek meg cikkeket a második világháború alatt elkövetett japán háborús bűnökről.²⁶ Valamint komoly figyelmet fordítottak arra, hogy a médiába ne kerülhessen olyan anyag, amely Nyugat okozta károkat, vagy a japánok háborús szenvedését mutatta volna be.²⁷

Mindezek mellett az igény a valóság feldolgozására jelen volt a fényképészek között, és a megszállás végére a korábbiakhoz képpest már szabadabban is alkothattak. Az 1950-es években két irányzat vált dominánssá: a *realista* és a *szubjektívista* fényképésztilus. A *realizmus* a 19. században kialakult festészeti irányzat, amelynek jellemzője, hogy a festmény témáját a hétköznapi életből a lehető legegyszerűbb és természetesebb módon ábrázolják. A fényképészetet tekintve visszanyúl a gyökereihez, és a *dokumentarizmus*hoz hasonlóan a valóságot annak teljes mivoltában kívánja bemutatni. A realista fotóirányzat képviselői elzárkóztak a beállított képektől, az igazi értéket a jól elkapott természetes pillanatok jelentették, amelyek egyszeriek és megismételhetetlenek, a „mindennapok apró szépségei”. A *fényképészi realizmus* nagy támogatója volt Ken Domon 土門拳 (1909–1990), aminek gyakran hangot adott a *Camera*²⁸ magazinban megjelenő cikkeiben. A fényképészi realizmus dominánsan jelenik meg az amerikai és ausztrál fényképészek munkáiban már a 19. században is, így nem meglepő, hogy a megszállás ideje alatt, Japánban is nagyobb figyelmet

²⁵ Tucker, W.A. – Iizawa, K. – Kinoshita, N.: The History of Japanese Photography. 190–194.

²⁶ Goriacheva, Elena A. = Горячева Елена А.: Ideological demilitarization of Japan by GHQ (War Guilt Information Program (WGIP)): the origins of the problem and its impact on modern Japan. Труды института истории, археологии и этнографии no. 42. (2023) 126–140.

²⁷ Julia A Thomas: Photography, National Identity, and the 'Cataract of Times': Wartime Images and the Case of Japan. The American Historical Review, no. 5. (1998) 1475–1501.

²⁸ 1921 áprilisában mint amatőr fényképészmagazin jelent meg az *Ars* kiadónál. A háború ideje alatt inkább a fényképészet tudományával foglalkozott, és viszonylag kimaradt a propagandatevékenységből. 1956-ig folyamatosan nyomtatásban volt, még a kantói földrengést követően sem függesztette fel a tevékenységét.

fordítanak erre az irányzatra.²⁹ Másrészt az egyszerű emberekben és amatőr fényképészekben is megérett a vágy, hogy a realizmussal vágjanak vissza a háború utáni japán valóság állapotaira reflektálva.

A *szubjektivizmus* irányzatát a 20. század közepén alapozta meg a német fotográfus, Otto Steiner (1915–1978). A *szubjektív fotográfia* egy kreatív művészi folyamat, amely egyedi stílusú képeket készít különböző módszerekkel, például szokatlan beállításokkal, pózokkal vagy megvilágítással, esetleg hosszabb expozíciós idővel, valamint sötétkamerás, nyomtatási vagy digitális manipulációval. A cél egy olyan fotó létrehozása, amely valamilyen történetet mesél, hangulatot idéz elő, vagy érzelmet közvetít. A szubjektív élmény kiterjed a fényképész ötleteinek és szándékainak kifejezésére a címeken keresztül, valamint más megfigyelők (beleértve a kritikusokat is) visszajelzése további szubjektív réteget ad a képnek. A szubjektivista fényképészeti stílust is a *Camera* magazin lapján keresztül ismerhette meg széleskörűen a japán közönség, egy 1954-es cikkben, amely több modern európai fényképész képét is feldolgozta Yūsaku Kamekura kommentárjával.

Az 1950-es évek végétől újra fordult a kocka: a fényképészek fiatal generációja, akik már sokszor nyugati tapasztalattal is rendelkeztek, szükségét érezték valami új létrehozásának. Az új generáció egy része magát mint művészt látta, és a kameráján keresztül a valóság saját feldolgozású változatát kívánta bemutatni. A nyugati tudást ötvözték a japán mentalitással és a fotóművészetten keresztül dolgozták fel a kor japán valóságát.³⁰ A dokumentarizmus eszközeit használták fel, hogy a koruk Japánját megörökítsék az utókornak.

Ez a generáció, amely még megélte a háborút, de túl fiatal volt ahhoz, hogy abban a korszakban alkosson, vagy épp közvetlenül a háború után született, termelte ki a japán fényképészet nagyjait, akiknek köszönhetően a japán fotóművészet remekei világszerte megtalálhatók a fotogalériákban.

Összegzés

A japán fotóművészet folyamatos kapcsolatban van a nyugati irányzatokkal és Japántól megszokott módon nyitott azok befogadására, ez ahogy a kezdeti időkben is, úgy napjainkban is igaz. Jól látható, hogy a történelmi események alakulása komoly hatást gyakorolt arra, hogy milyen formában tudtak érvényesülni az új stílusok és irányzatok. Bár a propaganda és cenzúra valamelyest

²⁹ Schiller, D.: „Realism, Photography and Journalistic Objectivity in 19th Century America” *Studies in Visual Communication*, no. 4. (1977). 86–98.

³⁰ Tucker, W.A. – Iizawa, K. – Kinoshita, N.: *The History of Japanese Photography*. 210–214.

gátolta a fényképészek tevékenységét, de azt nem tagadhatjuk, hogy a technika fejlődésében és a fényképezés, valamint a fotó, mint eszköz terjesztésében nagyon nagy szerepet játszott, és ezáltal lehetővé tette, hogy a fényképezés iránti érdeklődés egyre nőjön. Ez az érdeklődés teljesedett ki a második világháború után és hozta meg a japán fényképezés nemzetközi elismerését.

Biró Sára

**„vallatófényhez szokott szemem/ álmában is nyitva
marad.” – Hatalom és test Hervay Gizella
Lódenkabát Keleteurópa szegén című kötetében**

Jelen tanulmányban Hervay Gizella utolsó, 1983-ban megjelent kötetében a hatalom és test viszonyát vizsgáltam a teljesség igénye nélkül. A posztumusz megjelent *Lódenkabát Keleteurópa szegén* világa különbözik az előző kötetekétől. Pécsi Gyöngyi úgy véli, hogy „inkább erdélyiségében, nemzedéki megszólalásban látszott érdekesnek az első három kötet alapján, de az életmű vége teljesen átalakítja a korábbi kötetek szemléletét is”.¹ Az utolsó kötet már címében hordozza egy közösségi tapasztalat megfogalmazásának igényét: „A szeg, amiről lóg a lódenkabát, nem egy fehérre meszelt falba van beverve, ez Kelet-Európa szege. Ennél az észrevételnél tevődik fel a kérdés, hogy a kötetben található, ehhez hasonló víziószerű asszociációk milyen teret nyitnak az olvasó számára, szökekvonalak-e a nyelvben, és ebben a belső vízióban hogyan válik elmondhatóvá a kelet-európai huszadik század?”² A nyitóvers, mely egyben a kötet címadó verse rögtön erre tesz kísérletet, egy megfoghatatlan, instabil identitást létrehozva, mely az egyéni és közösségi tapasztalat folyamatos felcserélése, egymásba játszása, látszólagos ellentétbe állítása között ingadozva hozza létre az előző Hervay-versekből hiányzó közösségi, tágan értelmezve, kelet-európai tapasztalatot. Ebben az értelemben az utolsó kötetet tekinthetjük egy költői szándék kiteljesedésének is, ez Hervay Önminterjújában is kirajzolódik:

„–Neked miért nem volt maradásod otthon?

– Mert a magnószalagra, amire az emberek Szilágyban rámondták az életüket, a saját lakásomban – amíg én sorban álltam cukorért – rábeszéltek. (...)

Rekonstruálom a fejemben a magnószalagokat. Az odapusztult jajkiáltást. Mindennap eszembe jut egy mondat. Följegyzem. Van olyan nap, hogy egész emberi sorsok jutnak eszembe. Nemsokára fel tudom mondani fejből

¹ Pécsi Gyöngyi: Hervay Gizella Kelet-Európa szegén. Somogy 4. (1998) 415–419.

² *Sárkány Timea*: Lódenkabátba bújik a kisebbségi irodalom. Parnasszus 3. (2017) 83–93.

az egész odaveszett Szilágyot. És ha nincsenek adataim, ha csak néhány adatra emlékszem bátorságosan, akkor megírom a történelmi folyamatot. A történelmi folyamat végzetes logikáját. Megírom, hogyan jutottunk ide, idáig, hogy már csak szemmel beszélgetünk, ha otthoniakkal találkozom.”³

Az elbeszélés, a történetmondás igénye szorosan összefügg az identitással. Thomka a *homo narrans* fogalmát használja arra, hogy a történetek mindig körülvesznek, eleve beléjük születünk, és végül magunk is elbeszélőkké válunk. Az egyéni történetek tehát kulturálisan, kollektíven és társadalmilag is beágyazottak. A társadalmi körülmények, az önazonosság és a máság összekapcsolódása és a kollektív identitás folytonos jelenléte az elbeszélt identitást egy állandóan módosuló, újraépülő, újramondható és megváltoztatható történeté teszik.⁴ Az életrajzi, kulturális, politikai és történelmi kontextus elkerülhetetlenül belejátszanak az értelmezésbe, a befogadásba. Hervay közel mindegyik kritikusa, tanulmányozója arra a megállapításra jut, hogy „ami tragikusát tudunk róla, akarva-akaratlanul belejátszik a versek értelmezésébe.”⁵ Dolgozatomban igazolom, hogy ezen kontextuális elemek a kötetben gyakran a test által jelenítődnek meg.

Az emberi testet ugyanis nem csupán fizikai tettekkel lehet szabályozni. A különböző diskurzusok, például a hatalom, vagy a fogyasztói kultúra diskurzusai szabályozzák a testet: ideákat formálnak, melyek később szavak által a test átalakulásához, átalakításához vezetnek.⁶ A test nem pusztán biológiai, fizikai entitás, de nem is csak ideológiai működések által meghatározott, társadalmi konstrukció, hanem a kettő interakciójában létrejött változó egész, felfogható például pszicho-szexuális konstrukcióként, kulturális termékként egyaránt.⁷ Baudillard szerint olyan kulturális tény, mely tükrözi a dolgokhoz való és a szociális viszonyulásokat, ugyanakkor kultusztárgy, társadalmi rituálék kelléke egyaránt. Jelen tanulmány megközelítésében talán Elisabeth Grosz meghatározása a legpontosabb:

„Test alatt a hús, a szervek, az idegek és a csontváz konkrét, anyagi és élő szerveződését értem, amely egységességét, összetartozását, és alakját a testfelszínre íródott pszichés és szociális jelentésektől kapja.”⁸

³ Hervay Gizella: Hazulról haza. Öninterjú. Látó 5. (1991) 606–625.

⁴ Kérchy Anna: Tapogatózások. A test elméletének alakzatai, Aperatúra, 2009. tél URL: <http://apertura.hu/2009/tel/kerchy>, hozzáférés 2022.09.08.

⁵ Olasz Sándor: Hervay Gizella: Lódenkabát Kelet-Európa szegén. Alföld 9. (1984) 81–83.

⁶ Faragó Kornélia: Értelmező testek-testértelmezések. Az érzéki öntapasztalat és a másik teste. In: Test-konceptusok és test-reprezentációk az irodalomban és a kultúrában. Szerk. Boros Oszkár és mások. Bp. Gondolat, 2014. 11–19.

⁷ Kérchy: Ua.

⁸ Elisabeth Grosz: 1999:381, i. m. Kende Anna: Testazonosság és identitás. A különböző

A test tehát interszubjektív felület, ezáltal mindig narratívákba, diskurzusokba ágyazott. A posztmodern értelmezések beszélnek egy, a nyelvi és képi fordultot követő úgynevezett testi fordulatról (*corporeal turn*), mely a nyelvi megnyilatkozás nem nyelvi (test, érzéki) tapasztalatainak irányába kutakodik. A megnyilatkozásokat testi élményeink is befolyásolják. A fizikai és szociális testélmény tehát egy folyamatos interakció, mely a fizikai észlelést csak egy többszörösen korlátozott közegen keresztül tekinti lehetségesnek. A tapasztalati rétegek egymásra vonatkoztatásának igénye az irodalmi stílusok esztétikájában is megjelenik: a test mint kifejezőeszköz koordinálása más kifejezőeszközök által. Mindezt azonban a társadalmi rendszerek által gyakorolt mechanizmusok korlátozzák, a szociális dimenzióktól való mentesség nem lehetséges.

Felvetésem igazolására, - miszerint Hervay Gizella utolsó kötetében a kelet-európaiság tapasztalata, az életrajzi vonatkozások, illetve az adott történelmi korszak, politikai rendszer (főleg a 80-as évek romániai kommunista diktatúrája) a test, testi tapasztalatok által bontakozik ki, alkalmasnak találtam a korporeális narratológia elméletét. Ez a test modern felfogásában annak narratívabeli szerepével foglalkozik.⁹ Daniel Punday, a tudományág megalapozója Gerald Prince nyomán arra hívja fel a figyelmet, hogy a narratológia alapvetően arra koncentrál, hogy a történet miként, hogyan van elbeszélve. Punday azonban a „hogyan?” helyett a „mit?” kérdést helyezi előtérbe,¹⁰ „fókuszában az emberi test, mint ideológiai produktum és ellenproduktív potenciállal bíró matéria, mint narratív konstrukció és narratíva generátor szöveg-szervező/bomlasztó, jelentés(de)konstruáló elem áll.”¹¹ Punday továbbá a test szerepét a hagyományos narratív elemeken keresztül határozza meg, mint a cselekmény, szereplők, narratív elrendezés. A narratológiai elméletek lírai szövegeken való alkalmazása ellentmondásosnak tűnhet, azonban mára a narratíva fogalma kitágult, és szinte bármi narratív szöveggént viselkedhet, mert a narratívákat valójában a szövegen túlterjedő elemek hozzák létre.¹² A hagyományos narratív elemek azonban nem korlátozódnak csupán prózai szövegekre, hiszen

testfelfogások szerepe az önfogadásban. In: Test-beszédek: köznapi és tudományos diskurzusok a testről. Szerk. Csabai-Erdős. Új Mandátum, Bp. 2002. 61–83.

⁹ Jablonczay Tímea: A test narratológiája. Helikon 57. (2011), 97–116.

¹⁰ Földes Györgyi: Szövegek, testek, szövegtestek. A testírás-elmélet irányai. Corpus alienum. In: Földes Györgyi, Test-szöveg-test. Bp. Kalligram, 2018. 11–73.

¹¹ Kérchy Anna: A nő nyelvet ölt. A feminist narratológia diemmi és a korporeális narratológia lehetőségei. In: Új elméletek a narratológiában. Szerk. Szabó Erzsébet. Grimm, Szeged, 2010. 43–96.

¹² Jablonczay, Ua.

ha hosszabb cselekményszál nem is azonosítható, a különböző szövegbeli tárgyak (testek) hasonlóképp jelen vannak, pozicionálják a testet, meghatározzák a szerepét. Egy adott történeti vagy kulturális kontextusban változhat, hogy mi számít testnek, meg kell találnunk a narratívában azokat az ágenseket vagy perspektívákat, melyeken keresztül a történet elbeszélődik. A történet a tárgyak és a szubjektumok világába ágyazott. Ezek mind testekként foghatóak fel, és tágabb társadalmi kontextusban, kulturális jelentésrendszerben értelmezhetőek. Az ilyen extratextuális elemek már ömagunkba narratívateremtő erővel bírnak. „Azok a kulturális bevéődések, és előírások, amelyek meghatározzák és szabályozzák a társadalomban megjelenő test képét egy narratívában is jel funkciót vesznek fel.”¹³ Ezáltal maga a test is betöltheti a jel funkcióját egy adott narratívában.

A *Lódenkabát Keleteurópa szegén* már a címében is hordozza a versek narratívába ágyazásának lehetőségét, azonban a ciklus- (Ujjlenyomatok, Névtelenek, Vagonlakók) és verscímek (Megy a dombon át gumicsizmásan az asszony, Ūl az asszony a fapadoson, Vödörbe rejtette az asszony az urát, Tankok tébolyában megszületik, Átkúszott a határon tizenkét évesen stb.) is megjelenítik a történetmondás igényét. Hosszabb összefüggő cselekményszál vagy szereplők nem azonosíthatóak, de Kelet-Európa, a kelet-európaiság mögött feltételezhető egy kulturális rendszer, melynek kontextusába illő motívumok: tárgyak, terek, természeti erők extratextuális elemekként működhetnek. Ezek testtel való összefüggése, kapcsolata által körvonalazódik a test és a hatalom viszonya.

Ahogy a kultuális, társadalmi és kontextuális hatások is beleíródnak a testbe, úgy a hatalmi viszonyok is meghatározzák. A test és hatalom viszonyával sokat foglalkozó Foucault eltekintett a test materialitásától, de több tanulmányában vizsgálta, hogy hogyan konstruálja a testet a hatalom önkényes és gyakran erőszakos cselekedetek révén is: „A test a hatalomgyakorlás elsődleges színtere, azonban a korábbi hatalomfelfogásokkal szemben Foucault a hatalomra is mint a mindennapos tevékenységek mikroszintjén megjelenő folyamatra tekint.”¹⁴ A test azonban mindenképpen és közvetlenül behatol a politika területére, a hatalmi viszonyok pedig azonnal hatnak rá: bezárják, megjelölik, cselekvésre kényszerítik, jeleket követelnek tőle. Foucault beszél egy úgynevezett „politikai testről” annak kapcsán, hogy a hatalom csatornaként, támaszpontként használja a testeket, invesztálja, alávetettségi helyzetbe hozza és a tudás tárgyává teszi.¹⁵ Ezt részben

¹³ Ūő

¹⁴ Ūő

¹⁵ Rákay Orsolya: Korporeális narratológia és idegenség: egy kontextuális narratológia

a megfigyelés, a „figyelő szemek” kényszerítő ereje által valósítja meg, létrehozva egy olyan apparátust, melyben a megfigyelési technikák hatalmi effektusokká alakulnak.¹⁶ A kultúra azáltal hozza létre a testről való tudást, hogy alakítja, szabályozza, megjelöli, létrehozva a normát és az attól való eltérést. A poszt-koloniális elméletek meghatározásában a nemzet megírja a szubjektum testét, tehát a társadalmi csoport a testen keresztül jelölődik meg és fordítva. A test így sem a szociális, sem az egyéni identitásról nem választható le.¹⁷ A kirekesztett csoportokat a hatalmi diskurzusok és narratívák különösen hajlamosak erőteljes testi jegyekkel azonosítani, ezáltal kiemelve az „idegen” jellegüket.¹⁸ Hervay Gizella verseiben - erdélyi származása ellenére, az idegenségtudat nem a nemzeti kisebbségi létből fakad, ennél sokkal elemibb, személyesebb tapasztalatként jelenik meg. Egy következményként, melyet a folyamatos költözések, a Szilágyi Domokossal való házassága, fiuk, Szilágyi Attila korai halála, férje későbbi öngyilkossága, illetve a 90-es évek Romániájában uralkodó kommunista diktatúra megélése idézett elő. Ezek alapján két újabb szövegen kívüli elemre következtethetünk, melyek történetekbe ágyazottságot, narratív szálakat feltételeznek. Az önéletrajzi elemek bevonódása is feltételez egy kontextuális környezetet és kulturális vonatkozást, egy történelmi folyamat bemutatására való igényt. A test jelentéstudajdonító szerepe annak szemiotizációja által jön létre, ami maga után vonja a történet szemiotizációját is. Peter Brooks a *Body Work. Objects of Desire in Modern Narrative* című munkájában az Odüsszeiát említi példaként, ahol a sebhely identitásteremtő jelleggel bír, és történetbe íródása által narratív testté lesz, a történet megalkotójává.¹⁹ Ebből kiindulva azt is feltételezhetjük, hogy a lírai szövegek a test szemiotizálódása által különböző történetek és elbeszélések jelként való megképződését hozza létre. A *Lódenkabát Keleteurópa szegén* verscímei, versei által feltárt élettörténetek is szemiotizálódnak, a kötet történelmi és kulturális kontextusát figyelembe véve egyszerre képviselnek egy egyéni, illetve egy kollektív identitást. A címek „odüsszeuszi sebhelyekként”, mint tételmondatok foglalják össze a hatalmi elnyomást egy-egy testsértő, testi gesztus által: *Megvámolt testemre tetoválva jel, Mert nyelvünket kificamítják, Karom véalakban húz haza, Gyanakvó gerinccel, Kioltották a szemem.* A társadalmi és történelmi

továbbgondolása. Irodalomismeret 1. (2015) 30–39.

¹⁶ Michel Foucault: Az elítéltek teste. In: M. F. Felügyelet és büntetés. Gondolat. Bp. 1990. 9–44.

¹⁷ Kende Anna: Testazonosság és identitás. A különböző testfelfogások szerepe az önellátásban. In: Test-beszédek: köznapi és tudományos diskurzusok a testről. Szerk. Csabai-Erdős. Új Mandátum. Bp. 2002. 61–83.

¹⁸ Jablonczay: Ua.

¹⁹ Jablonczay: Ua.

diskurzusok által a kötet verseiben a test a hatalmi mechanizmusok lenyomatává válik. A test az emberek közötti hasonlóságok és különbségek forrása, az identitás szubjektív elemeinek hordozója, önazonosságunk meghatározásában pedig fontos szerepet játszik az, amit mások és saját magunk testével kapcsolatban tapasztalunk. A test és identitás fogalmi tehát kölcsönhatásban állnak egymással. A test mint különbségek forrása, és ezáltal az identitás szubjektív elemeinek hordozója, itt olyan hasonlóságok leképződését is létrehozza, ami egy kollektív identitást létrehozva megnehezíti az egyéni tapasztalatok, szubjektumok, identitások leválasztását. Az egyéni és közösségi határok elmosása akár a kötet koncepciójának is nevezhető, hiszen rögtön az első, a címadó versben kirajzolódik az egyéni és közösségi tapasztalat kettőssége.

LÓDENKABÁT KELETEURÓPA SZEGÉN

sorba mindnyájan belebújunk
a közös esőben
hull a szemét a szánkból
hajunkból a rozsdás szegek
arcunkról a vakolat
fejünk felett összecserélhető
lódenkabát az égen
összecserélhető sorsok térképei
összecserélhető halálok
összecserélhető hitek rézgombjai
összecserélhető népek belei
összecserélhető szerelmek rúzsoltjai
összecserélhető kampók kiakasztott
lódenkabátok a szélben...²⁰

A lódenkabát gyapjúszövetből, posztószerűen szőtt kabát, mely az 1900-as években gyakori viselet volt. A kényelmetlen, durva anyagú, fakó szövet a kelet-európai országok elnyomó rendszereinek mindennapjai idézi, amikor nehéz volt minőségi ruhákhoz jutni. A cím által közvetített közösségi tapasztalat fokozódik a következő sorban, hiszen „sorba” bújunk bele egyetlen kabátba. De pontosan mi lehet ez a kabát? Akár maga Kelet-Európának is tekinthetnénk,

²⁰ *Hervay Gizella: Az idő körei. Összegyűjtött versek. Kritérion, Bukarest, 1999. 313.* A további szöveggördő versidézetek ugyanezen kiadásból származnak, az oldalszámokat az idézetek után zárójelben jelzem.

de a cím mégsem azonosítja a kettőt. Talán egy közös tapasztalat, az élet, amit mindenki felpróbál, mint egy ruhát, kénytelen magára venni, mert fázik. Ez a közös kabátba bújás is nevezhető egy implicit, de közösségi testtapasztalatnak, amit – a történelmi kontextust ismét elengedhetetlenül mögéolvasva, egy elnyomó hatalom idézett elő. Az ezt követő testmetaforák a *fej* fogalomkörébe tartoznak, a további elemzésekben láthatjuk majd, hogy ezek fordulnak elő leggyakrabban a testmetaforák elemeiként, kiemelten az érzékszervek (száj, fül, szem). A lódenkabát következő előfordulása egy újabb jelentést tár elénk: a kabát nem közös, több van belőle. Ezáltal létrejön egy rész-egész metonimikus viszony: ez az a lódenkabát, ami összecszerélhető, amit bárki felvehet, mindenki viseli, szabadon összecszerélhető, közös. Hasonlóképp alakul az identitások és szubjektumok váltakozása. A versek általában az én-te, mi-ők dichotómiában mozognak. A *Látszólag a te jegenyéd* című vers akár a szubjektum- és identitáspozíciók összefoglaló verseként is olvasható.

LÁTSZÓLAG A TE JEGENYÉID

valóban az én bogáncsaim
látszólag az én bogáncsaim
valóban a te jegenyéd
látszólag a mi szemünkben
valójában szemek vagyunk
látszólag ők nem látnak minket

valóban mi nem látjuk őket
látszólag ők legyőztek minket
valóban mi legyőztük őket
látszólag mi legyőztük őket
valóban ők legyőztek minket
látszólag élünk mindahányan
valóban nem élünk mi sem ők sem (328.)

Akár nonsense-versnek is nevezhetnénk, hiszen a személyek és a látszólag-valóban ellentétpár folyamatos ismételtetésének egyetlen kimenetele, hogy végül lebontja az addig épülő tapasztalatokat, akár a teljes kötet tekintetében. A szubjektumok szintjén azonban ebben a versben is kirajzolódik az én-te-mi és az ők szembenállása. Ők azok, akik csak látszólag nem látnak minket, azonban igazából titokban megfigyelnek, a foucault-i „figyelő szemek” értelmében. A következő

strófában pedig a legyőztek, legyőztük szavak is sorozatosan ismétlődnek, viszont a teljes dekonstrukció előtti „zárlat” az ők győzelmével zárul. A többes szám harmadik személy a kötet verseiben végig az elnyomó hatalomra utal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ők nem válnak a kollektív identitástapasztalat részeseivé. Abban a világban, ahol mindannyian egy közös esőn osztozva állnak Kelet-Európa lódenkabátja alatt, valóban nem él senki sem. Annak ellenére, hogy „emberi mivoltuknak megvonására hívja fel a figyelmet, a hatalmi gépezet elemeivé válnak, miközben nem eszmék és ideológiák összecszerélhetőségéről van szó, hanem azoknak a tárgyi megképződésére, materializációjára irányítódik a tekintet (például »összecszerélhető hitek rézgombjai«). Az egyetlen (a kötet elején még) pozitív hozadéka az összecszerélhetőségnek épp az életben maradás: »ha igazoltatnak én te vagyok / te én / így talán életben maradunk« (Ez a nyár dögtáviratokkal, 359.), vagyis az identitások közötti átjárhatóság, a felcserélhetőség által lehet túlélni a felszámolást.”²¹ Ezáltal maga az identitás felszámolódik, és a szubjektumok, illetve a test szemiotizálódik, egy kontextust meghatározó jel funkcióját veszi fel. Az irodalom régóta törekszik a materiális test szemiotizálására, John Fiske állítása szerint minden értelmezhető szöveggént, példaként a tengerpartot említi: a leburnult bőr írás a testen, mely a társadalmi hovatartozásról, anyagi helyzetéről árulkodik, az életmódról, hiszen a tengerparti barnaság különbözik a napon dolgozó emberek arcszínétől. A leburnult arcbőr történeteket is mesél arról, hogy az adott illető, hogyan töltötte a szabadidejét.²² Bourdieu és Mary Douglas a szakmák és az igényes megjelenés között feltételezett összefüggést:

„Lehetne venni például egy mintát tőzsdeügynökökből vagy egyetemi emberekből, elrendezni korcsoportonként, gondosan különbséget téve a hajviselet hosszúsága és rendezetlensége szerint, a haj ziláltságát korrelációba hozva a többé vagy kevésbé anyag öltözködési stílussal, és a hozzárendelni a jólféltés és borzasság szerinti felosztáshoz preferenciák egész sorát a fogyasztott italoktól a kedvelt találkozóhelyeken keresztül és így tovább. Így lehetne megerősítést találni az előfeltevésre, mely szerint a ziláltsági jegyek maximumával az adott foglalkozás tradicionális normáihoz való kötődés minimuma jár együtt. Vagy különböző foglalkozásokat és szakmákat lehetne összehasonlítani.”²³

²¹ *Sárkány Tímea*: Ua.

²² *Zsadányi Edit*: Test az írásban, írás a testben. Barnás Ferenc: Az élőködő. In: „Bazsali, rezedá meg kisasszonycipő”. Kulturális másság feminista kritikai értelmezésben. Balassi, Bp. 2017. 114–134.

²³ *Mary Douglas*: A két test. *Lettere* 18. (1995), hozzáférés: 2022.09.08, URL: <https://epa.oszk.hu/00000/00012/00002/04.htm>.

Továbbá kiemeli, hogy a biológiai öröklődés logikája független a társadalmi öröklődésétől (pl. szépség). Ettől függetlenül azonban ezek a fizikai tulajdonságok részben befolyásolhatják a társadalomban elfoglalt pozíciót. Ezzel szemben vannak úgynevezett *módosítható rész-elemek* is (pl. hajviselet, bajusz, szakáll), de ide sorolhatóak a szolgáltatások által, öntudatlan szándékkal kialakított testképek is, melyek tényleges eltávolodást hoznak létre norma és realitás között.²⁴

A norma és realitás közötti antinómiát rávetíthetjük az ők és a többi szubjektum ellentétére is, de ez akár a norma és norma illetve a realitás és realitás közti különbségként is értelmezhetjük. Hiszen ahogyan a szubjektumok, úgy a norma és a realitás is felcserélhetővé, nézőpont kérdésévé válik. A *Nézd ezt a sivatagot* (313.) című versben „fonyadtá leszorított csecsemők” és bádogszalag, tövismosolyú, gyalulatlan deszkahátú, hegyes hasú kismamák képe által a test tárgyiasításának maximuma jelenítődik meg, azáltal, hogy még ezeket az eleve tárgyiasító tulajdonságokat sem birtokolhatják saját testükkel egyetemben, sőt anyagi értékkel mérhetővé válnak: „hegyes hasuk sem az övék/ készpénzzel eladhatók”. Ezzel szemben „jönnek a csecsemő-üzérkedők/ fehér mosollyal jóltáplált cipőben”. Tehát az ők, mint a hatalom képviselői, elkülönülnek, de csupán a módosítható testi jegyek által. Ezzel szemben kirajzolódik egy etikai alapú hierarchikus elkülönbözés, az elnyomottak erkölcsi fölénye is kirajzolódik, például a *Mert fuldoklásunk szenzáció* (316.) című versben, ahol számos jelzővel illeti a hatalom képviselőit, akiknek ellenáll: „bőrkabátosokkal nem alkusunk”, „műanyagkoszorús gyászvitézek/ szájába nem adunk dumát”, „nem nyálazzák be tengerünket/ kételtű luxusutazók”. Az ellenálást és erkölcsi fölényt hangsúlyozzák a következő sorok is:

„rácsok mögött méltósággal
járunk ha kell káromkodunk
de nem árverezzük el a világot
virágok kelyhébe nem köpünk
nem súgjuk be halottainkat”

A bőrkabát szintén egy módosítható rész-elemnek tekinthető, a lódenkabáttal ellentétpárba állítható, azonban – ahogy azt már a *Látszólag a te jegenyéid* zárlatában is láttuk, a lódenkabát viseléséből, a kelet-európai diktatúrák ernyői alól sem testi, sem erkölcsi, sem anyagi fölény nem emelhet ki. A kötetben minden

²⁴ Pierre Bourdieu: Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről. In: P.B. A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődései. Gondolat, Bp. 1978. 151–164.

egy közös felszámolódás/ felszámolás jeleként funkcionál, nem kizárólag a test, hanem azok a terek, tárgyak, természeti jelenségek, melyek által – Punday elmélete szerint, a test egy narratívában felveszi a jelentéseit.

A tér nem csupán háttér, hanem a test által lakjuk be, sőt Merleau-Ponty egyenesen azt állítja: „nincs tér számomra, ha nincs testem”, hiszen a test teszi lehetővé a tér részévé válást. A narratívák tere gyakran a testről mintázódik, ezáltal – ahogy Mary Douglas szimbolikus antropológiájában kifejti, a társadalmi és a testi reprezentációk egymásra íródnak egy társadalmi rend hierarchiáját kirajzolva. A test nemcsak leírás által érzékelhető, hanem sokkal fontosabb a mozgásuk, az egymáshoz és a környezeti tárgyakhoz való viszonyuk, érintkezésük, mert a mozgásban lévő test aktívan felveszi a tér és az idő sajátosságait, így a mozgás által könnyebben értelmezhető. Merleau – Ponty azonban azt is kiemeli, hogy a mozgás a másikhoz való viszonyban is megragadható, úgy, ahogyan az érzékelés is eleve dolgokhoz kötött. Foucault heterotopikus térelmélete nyomán Faragó Kornélia rámutat, hogy az erőszaktétellel terhelt szövegekben a test térbeliségének következtében mindig látványosabban jönnek létre transzformációs terek, kiüresített, testhiányos territóriumok, szétválasztó jelentések. Ahogyan a börtönök és táborok ötvözik heterotopikus jelentésüket a test mozgásterének szűkítésével, az élelem és a szexuális örömek megvonásával, úgy a diszlokációs poétika helyezési, kirekesztési, ki- és bezárási mechanizmusai, a narratív térmanipulációk is a test felügyeletét, akadályozását, fegyelmzését szolgálják.²⁵

A kötetben megjelennek konkrét helységnevek, például Pozsony, Kolozsvár, Óbuda, de a legtöbb nem konkrét, földrajzilag körülhatárolható hely, a bezártsághoz, a börtön fogalomköréhez tartoznak. A testbe zártság korlátozottságát hangsúlyozva: „mint aki haláltáborból jött meg” (341.), „megnyílik méhem börtöne” (341.), „beköltözhetsz testem börtönébe” (313.), „rácsok mögött méltósággal” (316.). A terek mellett a tárgyak többsége is hasonló jelentéstulajdonító szereppel bír: „céltabla lett a homlokom/ bevert ablakú szemekben” (324.), „rácsokkal a tüdő körül” (314.). A tárgyak és terek között átjárhatóság figyelhető meg, a metaforizáció megnehezíti a terek esetében a konkrét szétválasztást. A börtön ilyenként tárgy és tér is lehet, ahogy maga a test is tárgyasul, a bezártság terévé válik az irányítás által, a vallatószoza képe, illetve a különböző

²⁵ Michel Foucault: A hierarchikus test. In: *M. F. Felügyelet és büntetés*. Gondolat, Bp. 1990. 234–243.

létfontosságú szervek irányítottsága is visszatérő motívumok: „Távírányított szívveréssel” (350.), „távírányított lélegzetvétellel” (314.), „meztelenül a vallató fényben” (314.), „halál utáni kihallgatásra/ ülni vissza a vallatószobába” (342.). Továbbá gyakoriak a halált előrevetítő, földhöz kapcsolódó motívumok, mint a „belefúrjuk magunk a földbe” (316.), „nyugodt vagyok mint a holtak/ mert a fájdalom földig ér” (323.), „ültem a gyom közt földbeásott/ szabadsággal és szerelemmel” (324.), „vissza a földbe muroknak” (329.). Tóth László egy esszéjében úgy jellemzi költészetét: „Elnémulásaiban, magába révedéseiben az idő és a személyiség útvesztőiben bolyongó lélek feneketlen szakadécai nyíltak meg; csendjeit úgy lehetett olvasni, akár ha egy Közép-Európába idetévedt Garcia Márquez írta volna azokat. Nem biztos, hogy mindig értettük, s bizonyosan sokszor rosszul értelmeztük, és még többször egyáltalán nem éreztük át őt”. Nem véletlenül említi Márquezt, a földvés motívuma is többször előkerül a *Lódenkabátban*: „áll a gyerek földet eszik” (333.), „madárijesztő-fiú/ földet eszik” (329.). De a halál konkrét megjelenése sem ritka: „visz a villamos vissza a halálba” (316.), „halálra ítélem magam” (336.), „hállok már halállal” (335.), a kötet mottójaként, összefoglalójaként mondhatnánk azt is, hogy „a halál egyre ismétli magát” (318.). A tárgyakhoz, de a természeti jelenségekhez kapcsolódó további képek is mind az elmúlást, szenvedést, pusztulást idézik rendszerint a tárgyak és jelenségek antropomorfizáció által: „a lecsapó repülők hasa alatt” (313.), „nézzük a kardvirágos tankokat/ a mentőautók halotti vonulását” (313.), „többől kivágott tájnak/ lábónjáró végrendelete/ földbe disszidált fáknak” (341.), „ráncosan/ megszületik/ az elvetélt otthon” (329.), „lángban áll a napraforgó/ vicsorít a kutyatej/ döglegy száll szemedre/ havazások hanyatt zuhannak/ őzeket akasztanak hentesek” (319.).

A *Lódenkabát Keleteurópa szegén* verseiben konkrét példákat találunk a foucault-i „figyelő szemek”-re. Számos olyan szókép, alakzat jelenik meg, melyek valamely érzékszervet is bevonják, többnyire a hallás és látás szerveit a szemet, fület. Ezeket olyan rendszerspecifikus költői képeknek tekinthetjük, melyek kifejezetten a kommunista rendszer alatt tapasztalható, hatalom általi folyamatos megfigyelési mechanizmusokra, az állandó ki- és lehallgatásra, besúgásra utalnak. Egyik legreprezentatívabb példa a dolgozatom címének választott idézet: „vallatófényhez szokott szemem/ álmában is nyitva marad.” (339.) A vallatófény, mint jelzős szerkezet különírt formában is megjelenik a *Mert nincsen immár se sötétség se menedék se néma gyász* című versben: „meztelenül a vallató fényben/ hány szemünk van már hány fülünk?” (314.). Az összetétel

szétválasztásán kívül szintén izgalmas, hogy a fül és szem T/1-ben jelenik meg, tehát nem csupán a kollektív identitás részévé teszi, de az első személy használatával el is választja az elnyomó hatalomtól, ami egyrészt utalhat a titkosszolgálat által szervezett besúgókra, akik gyakran közeli barátok, rokonok voltak. Ekként életrajzi vonatkozása is van, hiszen Szilágyi Domokos is írt jelentéseket a román a titkosrendőrségnek, valamint a címmel egyetemben a sötétség hiányával szemben a mindent felfedő fény megszemélyesítése is lehet: „szemek kilátástalanok/ nézők a testünk fölött.” (320.), „már három szemmel látok” (318.), „szemeddel céloznak szememre” (320.). A szem továbbá a reményvesztettség és kilátástalanság, kiüresedés, a föld által a halált, a természeti jelenségek antropomorfizálása által az egytetemes pusztulást sejteti, már sokszor a címekben megelőlegezve (Fáradt szemed földszínű, Árokba sáncolt szemekből, Lejárt óra a szemem, Kioltották a szemem), de hasonlóképp a versekben is: „bevert ablakú szemekben” (324.), „betömve az ég szemgödrei” (319.), „föld már a szemünk” (320.), „beomlott az én két szemem” (328.).

Ahogy történeteinkbe beépül a testről alkotott, a kultúra által létrehozott tudásunk, fordítva is igaz: testünkbe beleíródnak a történeteink. Ezek hozzák létre azokat a helyeket, ahol a test szöveggé tud válni. Brooks Odüsszeusz-példájához visszatérve, ilyen testbe íródott narratíva a hős sebhelye: „Betűnek, jelnek vagy hieroglifának is felfogható, amely a történet megfelelő pontján olvashatóvá válik. A test szövegbe írásának tevékenységében tudásvágy, szexuális vágy és alkotói vágy kapcsolódik össze”.²⁶ Ezen szempontokra egy újabb tanulmány épülhetne, azonban a teljesség igénye nélkül kiemelnék néhány szöveghelyet, ahol a vers és a test kölcsönhatása, a testre illetve testbe íródás a korábbi példánál explicitebb módon rajzolódik ki, a versbeszélő odüsszeuszi sebhelyként viseli sorait, ez a verscímeiből is kitűnik olykor (*Megvámolt testemre tetoválva jel*), de a *Mostmár mindig így* című versben találjuk az egyik legszebb példát a test versesülésére vagy a vers testesülésére, mely az elnyomó hatalommal szembeni lemondás, kilátástalanság, elnyomás következménye. A besúgástól való félelem, az állandó lehallgatás az alapvető létszükségleteket is gátolják: „tilos szövetkezni a széllel/ besúgják/ már enni sem tudok” (336.), „a felriadás minden éjjel/ pontosan háromkor/ kit hallgatnak ki? ki a gyanús betű?” (336.). Az evés és alvás megjelenése által materializálódott test ezen a ponton alakul szöveggé, pontosabban betűvé, tehát az írás, a nyelv legkisebb egységévé, mely önmagában nem bír jelentéssel, azonban egy összefüggő

²⁶ Zsadányi: Ua.

sorból kiragadva a jelentés módosulásához, károsodásához vezet. Ezáltal nem csupán a versbeszélőt érintő elnyomó mechanizmusok azok, melyek ellehetetlenítik, hanem maga a jelenség terhe. Ezen a ponton bármilyen test károsodása a szöveg, a jelentés károsodásához vezethet, mely a „testesülés” által egy életfunkció kimaradásával, „meghibásodásával” is egyenlő lehet. Az egyetlen kiutat tehát az jelenti, ha test maga szöveggé alakul, ezáltal a szó nem kérhető számon, és mint fizikai és metafizikai létező egyszerre nyilvánul meg, feloldva a test felszámolásától, megsértésétől való megsemmisítő félelmet, mely a létezést veszélyezteti: „én most akarok élni/ testemet zúzzák be könyvmalomba/ verssel tetovált testemet” (336.). A vers végén azonban a valóság korlátaival szembesülve felszámolódik ez a vágy, és nem marad csupán az anyagi test, egyúttal pótolhatatlan űrt is létrehozva: „besúghatatlan hiánnyal/ anyám is idegen már/ nem engem védett/ csak a húsomat” (336.). A *hús* szó használata még inkább erősíti a test és szöveg egységének felszámolását, hiszen a bőr az, amire a tetoválni lehetne a verseket, ugyanakkor a hatalmi és egyéb diskurzusok, jelenségek testbe íródása egy teljes testet átható tapasztalat, azonban ezen a ponton megtörténik a tapasztalat és a test szétválasztása, a test csupán biológiai funkciók összességévé redukálódva. A test és szöveg közti kölcsönhatást feltételezi a *Határátlépés minden versem* cím is, a „határsértés az életem/ egymás szavába vágva mondjuk/ magunkat a fulladásig” (336.) sorok utalnak arra, hogy a szöveg, a mondanivaló megszületéséhez a test korlátaival való átlépésre van szükség, a kérdés csak az, hogy valóban létre tud-e jönni a test meghaladása. A szöveg által létrejön a szemiotizáció, azonban ez nem képes a fizikai korlátok konkrét meghaladására, inkább újabb akadályokat szül: „faltól falig lépett versláb a sorsom” (323). A *Kivéreznek a versek* nem csupán a vers és test, de a tér és test kapcsolata felől is érdekes. Itt „már nincs kint és nincs idebent” (325.), a külső és belső terek közti különbség is felszámolódik, mely a korábban már említett metaforikus-konkrét terek közti különbségtétel szükségességét is feloldja, bekövetkezik a már korábban „megjósolt” halál, egy végső dekonstrukció az utolsó versben. A szöveg materializálódása csak a teljes felszámolás következtében valósulhat meg, legalábbis a kötet kiemelését tekintve, csak a „hallgatás jöhet”, az utolsó bekövetkezik az identitás(ok) teljes felszámolása: „többes számban pusztulok el” (352).

Összességében elmondható, hogy a korporeális narratológia egyes szempontjai alkalmasak lehetnek lírai szövegek vizsgálatára. Az extratextuális elemek – terek, tárgyak, természeti jelenségek egymással szorosan összefonódva, jellemzően az olyan hatalmi mechanizmusok fogalomkörébe tartoztak, melyek

által végbemehet a test fegyelmezése, bezárása, korlátozása. Az identitások és szubjektumok hasonlóképp nem egyértelműen körülhatárolhatóak, hiszen már a címadó vers is kijelöli: Kelet-Európa lódenkabátja alatt minden közös és összecserélhető. A hatalmi és erkölcsi hierarchia, egyenlőtlenség ezáltal lát-szólagossá válik, olyan értelemben, hogy a kötet végig az (ön)felszámolás felé tart. A valódi kimondás csak a vers és a test összeolvadásában valósulhat meg. Ekképpen egy szomatizált test-szöveg valóban létrejöhet a textuális törésekben,²⁷ ezek feltárása azonban egy újabb tanulmányt tárgyát képezheti. A szöveg szintjén a test és a szöveg között felodhatatlan ellentét marad a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* című kötetben, a felszabadulás csak a végső pusztulásban következhet be: „MÁR CSAK A HALLGATÁS JÖHET”.

²⁷ Kérchy: Ua.

Szeibert-Erdős András

Szemet szemért? Hat halálos ítélet története 1919-1920-ból*

Bevezetés

„Kertész Mór (1873-1920): lakatos. A Tanácsköztársaság alatt Csepel direktóriumának, majd forradalmi törvénytörvényének elnöke. A bukás után kivégezték.”

A fenti szűkszavú ismertetés fogadja az utcanépek gyűjteményében az olvasót, ha annak próbál utánajárni, kinek a nevét viselte a rendszerváltozás előtt a csepeli Gál ispán utca.¹ Felvet azonban ez a rövid summázat néhány kérdést az 1919 utáni megtorló perekkel foglalkozó történetben, mindenekelőtt azt: miért ítélték Kertész Mórt (és társait) halálra? Az ellenforradalmi rendszer vélt és valós kommunisták fölött ítélező bírói tanácsairól kétségtelenül sok mindent el lehet mondani, de a halálbüntetést – és különösen a ténylegesen végre is hajtott halálbüntetést² – nem „osztogatták” játszi könnyedséggel. Kertész és társai nem voltak sem a kommün fő vezetői között, sem a rettegett Lenin-fiúk között; mit követtek el, hogy a főbenjáró ítélettel sújtották őket?

Tanulmányomban először röviden bemutatom a Tanácsköztársaság követő kommunistaperes büntetőeljárásokat,³ azt követően az úgynevezett forradalmi

* A tanulmány elkészítésében nyújtott segítségért köszönettel tartozom doktori témavezetőmnek, Perényi Rolandnak és a doktori program vezetőjének, Kövér Györgynek.

¹ *Ráday Mihály* (szerk.): Budapesti utcanépek A-Z. Budapest, 2013. 341.; Fővárosi Közlöny, 1992. július 15. 388.

² Itt most csak az elítélt népbiztosok (miniszterek) sorsára utalnék, akiket politikai alku keretében kiadtak Szovjet-Oroszországnak, a kiszabott halálos ítéleteket nem hajtották végre. Bővebben lásd: *Rév Erika*: A népbiztosok pere. Budapest, 1969.

³ A Tanácsköztársaság közegei elleni büntetőeljárásoknak nem volt konzisztensen használt kortárs neve. „Kommunista bűnper” „bolsevik ügy” „kommunistaügy” és hasonló nevekkal illették a sajtó és a kérdést érintő másodlagos jogforrások (rendeletek) egyaránt. A témát szintén kutató Nagy Szabolcs a Kádár-kori munkásmozgalom-történet kompiláció alapján „kommunista bűnperek” néven emlegeti (idézőjelben és idézőjel nélkül egyaránt). Én azért használom a kommunistaperes eljárás vagy kommunistaperes büntetőeljárás fogalmat, mert egyszerre alkalmas az ügyek céljának (1919-esek megbüntetése) és módjának (saját büntetőeljárása van, gyorsított vádeljárással és külön bírói tanácsokkal) érzékeltetésére.

törvényszéki rendszert, a ráckevei ellenforradalmi eseményeket és megtorlásukat, majd pedig részletesen elemzem a Kertész Mór és társai ellen gyilkosság bűntette, valamint más bűntettek és vétségek miatt indított büntetőper⁴. Amikor önálló műhelytanulmányt írtam Kispestnek a proletárdiktatúra alatti életéről, egy bekezdésnyi terjedelemben lakonikus tömörséggel összefoglaltam benne Kertészék perét.⁵ Erdemes azonban sorra venni az ügy háttérében álló 1919-es eseményeket, az érintett személyeket, valamint a bírói tanácsnak az ítélethez fűzött indokolását is, hogy megismerjük annak a pernek a történetét, amely végső soron az államszocializmus saját fehérterror-mitológiájának is szignifikáns eleme volt.⁶

Jelen írás a Tanácsköztársaság utáni legális igényű megtorlást a Pestvidéki Királyi Törvényszék iratanyagán keresztül feltárni szándékozó doktori disszertációs kutatás része.⁷

A Tanácsköztársaság kriminalizációja

1919. augusztus 20-án jelent meg a törvénykezés ideiglenes szabályozásáról szóló 4038/1919. M.E. rendelet kiegészítéséről szóló 4039/1919. M.E. rendelet⁸, amelynek az volt a célja, hogy megteremtse a külön büntetőeljárásnak a jogi háttérét. A kivételes hatalomról szóló törvény⁹ (ekkor még tartott a világháború) felhatalmazását kihasználva a kormány létrehozott egy külön bírósági ítélkezési fórumot (sőt, önálló perrendtartást is)¹⁰ a Tanácsköztársasággal kapcsolatos bűnügyeknek.

⁴ A büntetőügy pontos levéltári jelzete: MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete Archívumától visszakapott iratok levéltári gyűjteménye 1919–1944. Pestvidéki Kir. Törvényszéken, kommunista tevékenység miatt indított büntetőper⁴ek iratai. Büntetőügyek iratai. Kertész Mór és társai büntetőpere.

⁵ *Erdős András Patrik*: „...nincs más választás, mint kitartani és végleg letörni a kapitalizmust...”. Kispest városa és a kispesti járás a proletárdiktatúra alatt. *Clio Műhelytanulmányok*, 2019/3. (https://www.clioinstitut.hu/_files/ugd/198ee4_0374836a0f8e4d0eb40d3a3d316a5893.pdf; utolsó letöltés: 2024. máj. 30.) 37.

⁶ Csepelen leálltak a gépek. Emlékezés Kertész Móra, születése 100. évfordulója alkalmából. *Pest Megyei Hírlap*, 1974. április 2. 5.

⁷ Értekezésem munkacíme: Legalizált megtorlás vagy jogos rendteremtés? Az 1919 utáni kommunistaperes eljárások a Pestvidéki Királyi Törvényszék példája alapján. Munkámban nem annyira jogtörténeti, mint inkább politika-és társadalomtörténeti szemmel állok a vizsgált kérdéshöz.

⁸ Pontos szövegét lásd: *Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 20. 2-3.

⁹ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. 12 és 31. §.

¹⁰ Az 1921-es Büntető Jog Tára az eljárás kontextusában K.B.P., vagyis Kommunista/Kommunistaügyi Büntető Perrendtartásként hivatkozik a 4039/1919. M.E. rendeletre. Büntető

A különleges törvényszéki tanácsok – amelyek az általános bírósági gyakorlattal szemben már első fokon jogerőre emelkedő ítéleteket hozhattak – egyáltalán nem csak a népbiztosokon vagy a vörösteror végrehajtóin kívántak elégtételt venni – éppen ellenkezőleg. A rendelet szövege a Tanácsköztársaság egészét kriminalizálta, ezzel pedig minden benne mutatott részvételt vagy mellette tanúsított kiállást büntethetővé tett.

Gyanúsított egy kommunistaperes ügyben nem akkor lett valaki, amikor a rendőrség az ún. nyomozati szakaszban meggyanúsította őt, hanem magának az eljárásnak a kiindulópontja volt a gyanúság. Az államügyészség¹¹ azonnal egy gyanús egyén felett diszponált, s utólag szereztette be a bizonyítékokat, amelyekre szükség volt ahhoz, hogy megfogalmazhassák a törvényszék felé a vádiratot. Ezután hamar sor került a tárgyalásra. Az egész rendszert annak megfelelően tervezték meg, hogy gyorsan és az amúgy is túlterhelt bírói szervezettől különválasztva lehessen tízezres nagyságrendben büntetőpereket lefolytatni. A kommunistaperes eljárások a kommün bukása utáni egy éven belül 50 000-nél is több ember ellen indultak el,¹² és 8-10 000 embert tartóztattak le a keretükben országszerte.¹³

A Tanácsköztársaságot annak kriminalizációja révén tulajdonképpen „kiírták” a magyar államiságból. Noha ezzel maga a bolsevik rendszer talán egyet is értett volna, ez a felfogás súlyos következményekkel járt a kommunista kísérlet vélt és valós előmozdítóira nézve. Mivel a jogi fikció szerint¹⁴ egy nem létező állam nevében láttak el létező vagy nem létező funkciókat,¹⁵ minden,

Jog Tára. A „Magyar Jogi Szemle” melléklapja. Szerk. Dr. Degré Miklós. LXXIII (1921). XXII-XXIII.

¹¹ Az államforma kérdésének rendezetlensége miatt ekkor királyi ügyészség helyett államügyészségnek nevezték az ügyészi hivatalt.

¹² Nánási László: A magyarországi népbíráskodás joganyaga 1945-1950. In: Pártatlan igazságszolgáltatás vagy megtorlás. Népbírásg-történeti tanulmányok. Szerk. Gyenesei József. Kecskemét, 2011. 6-55. 7.

¹³ Bodók Gergely: Vörös- és fehérterror Magyarországon (1919–1921). Doktori disszertáció. Eger, Esterházy Károly Egyetem Történettudományi Doktori Iskola. 2018. 182-183. Bodó Béla fehérterror-monográfiájában ezt a számot megkérdőjelezi, magasabbnak tartja. Bodó Béla: A fehérterror. Antiszemita és politikai erőszak Magyarországon, 1919-1921. Budapest, 2022. 187.

¹⁴ A Horthy-korszak büntetőjogának Tanácsköztársaság-képét saját szavaimmal úgy tudnám összefoglalni és értekezésemben is így használnom: osztálygyűlöletre alapított bünszervezet. Ezt a perspektívát teljesen alátámasztja: Nánási László: A magyar királyi ügyészség története 1871-1945. Doktori disszertáció. Szeged, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola. 2010. 289-290.

¹⁵ Levegőben lógó kérdés volt az ítélezés megindulásakor, hogy mit jelentett „hatósági jogkörét bitorolva vagy színelve” követni el bűncselekményt 1919 kontextusában. 1920. december 14-én

másvalakinek az anyagi-fizikai biztonságát veszélyeztető intézkedésük a korabeli büntető törvénykönyv hatálya alá eshetett. A rekvirálásból így lopás,¹⁶ zsarolás¹⁷ vagy rablás¹⁸ büntette lehetett, a házkutatásból magánlaksértés¹⁹, a letartóztatásból vagy a laikus bíróságok²⁰ előtti elítélésből személyes szabadság megsértése,²¹ a bármilyen körülmények között meghozott és végrehajtott halálos ítéletből pedig közönséges gyilkosság.²² Minden, a kömmün védelmében, vagy annak vélt-valós ellenségei ellenében történt nyilvános megszólalás az izgatás büntettét²³ valósíthatta meg. Az elvi lehetőség pedig a fentiek által megvolt arra, hogy az egyszerű tisztviselőket is bíróság elé idézzék.

Az eleve politikai természetű bűncselekményekkel vádoltak (pl. az izgatók) a büntető törvénykönyv betűje szerint még részesülhettek volna a liberális monarchia politikai büntetésekre felé megnyilvánuló kedvezményeiben,²⁴ ám azáltal, hogy a terhükre rótt cselekményeket *pro forma* háború idején követték el, a kivételes intézkedésekről szóló törvényben foglalt büntetőjogi szigorításokat (így államfogház helyett börtön- vagy fegyházbüntetés kiszabását)²⁵ lehetett ellenük alkalmazni. A békekötés után került sor a politikai büntettek újradefiniálására és büntetésük megszigorítására az ún. rendtörvény által.²⁶

végül úgy rendelkezett a Kúria, hogy a közhivatalnoki jelleg színlelésének tényállását nem lehet kommunistaperes eljárásokban alkalmazni. *Nagy Szabolcs*: 1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon. Budapest, 2022. 99–100.; Büntető Jog Tára i.m. 38–41. A hivatalos jogi fikció szerint a kömmünárok innentől fogva nem is annyira elbitorolták, mint inkább jelenlétükkel megakadályozták az állam működését.

¹⁶ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 333–343. §.

¹⁷ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 350–354. §.

¹⁸ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 344–349. §.

¹⁹ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 330–332. §.

²⁰ Lásd a következő fejezetben.

²¹ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 323–325. §.

²² 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 278–279. §.

²³ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 171–173. §.

²⁴ A politikai foglyokat 1918 előtt külön büntetés-végrehajtási intézményekben, ún. államfogházakban őrizték, nemcsak Ausztria-Magyarországon, hanem Európa-szerte. A *custodia honesta* („becsületes őrizet”, vagyis a tettet nem motiválta eredendően ártó szándék) képzele értelmében az államfoglyokat egy sor kedvezmény illette meg a börtönben és fegyházban hasonló hosszúságú büntetéseket töltő rabokhoz képest. Nem kényszeríthették őket munkára, nem kellett rabruhát viselniük, vagy a börtönkosztot tengődniük. Szeszest italt is fogyaszthattak (mértékkel), sőt, az 1895-ös szigorításig napi pár órára a büntetés-végrehajtási intézmény területét is elhagyhatták. Lásd: Igazságügyi Közlöny, 1895/4. 81–92.

²⁵ 1912. évi LXIII. törvénycikk a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről. 18–30. §.

²⁶ 1921. évi III. törvénycikk az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről.

A kommunistaperes büntetőeljárásról szóló rendeletet 1921 végén helyezték hatályon kívül.²⁷

A kommunistaperes büntetőeljárások története a mai napig jórészt feldolgozatlan a kortárs magyar történettudományban. A népbiztosper Rév Erika fentebb hivatkozott munkájánál frissebb értékelésben szerepel Ormos Mária Ágoston Péter-monográfiájában,²⁸ valamint Csonka Laura több tanulmányában is,²⁹ de a perrel foglalkozó modern monográfia még várat magára. Még mostohább sorsú a különböző vidéki kommunistaperes tanácsok előtt elítélt személyek története: itt Nagy Szabolcsnak a Dunántúlon lefolytatott büntetőperekkel kapcsolatos friss jogtörténeti munkája az első modern monografikus feldolgozás.³⁰

A forradalmi törvényszékek rendszere

Hasonlóan a kommunistaperek történetéhez, a Tanácsköztársaság laikus bíróságai és büntetőjogi gyakorlata sem túlságosan sokat elemzett téma. Olyannyira így van ez, hogy a legjobb fogódzót a témában mind a mai napig a polihisztor jogász, Sarlós Béla 1960-as évekbeli (ennélfogva természetesen erős kritikával kezelendő) monográfiái jelentik.³¹ Természetesen a rendkívül töredékes forradalmi törvényszéki anyagokat nem könnyű elemezni, a kommün *de facto* főtörvényszékeként³² funkcionáló Budapesti Forradalmi Törvényszék viszonylatában ezt jelen sorok írója végezte el.³³

²⁷ Nánási László: Politika, alkotmányjog, büntetőjog az 1918/19-es hatalomváltásokkal kapcsolatos büntetőeljárásokban. In: Jog-Állam-Politika 2017/2. sz. 18. (3-24.)

²⁸ Ormos Mária: A katedrától a halálsorig. Ágoston Péter 1874-1925. Budapest, 2011.

²⁹ Csonka Laura: A Magyarországi Tanácsköztársaság utáni számonkérés: az 1920-as népbiztosper. In: Modern Magyarország 3. évf. (2014) 1. sz. 46-62.; Csonka Laura: A polgári demokratikus kormányok és a Tanácsköztársaság a vádlottak padján – különös tekintettel a népbiztos-perre. In: Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás, 2018/1. különszám, 44–57. Csonka a doktori értekezését is a népbiztosperrel írja, így az említett modern monográfia megszülethet a jóvoltából.

³⁰ Nagy Sz.: 1919-es „kommunista bűnperek” i.m.

³¹ Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. Budapest, 1961., Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Budapest, 1969.

³² Ennek megnyilvánulása volt például, hogy egy közzé nem tett rendelkezés szerint a „kiterjedt ellenforradalmi szervezkedések” elfogott résztvevőit fel kellett küldeni Budapestre, az ottani törvényszék elé. Lásd: Sarlós B.: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása i.m. 291., 295.

³³ Erdős András Patrik: Köztörvényes bűncselekmények elkövetői a Budapesti Forradalmi Törvényszék előtt. In: Múltunk 2019/1. 65-95.; Erdős András Patrik: A Budapesti Forradalmi Törvényszék ítélkezése politikai ügyekben. Amikor laikus bírák a kényes szavak urai. In: Fons XXVIII. (2021) 4. sz. 527–559.

Azonnal a Forradalmi Kormányzótanács megalakulását követően a jogszolgáltatási rendszer teljes újralakításának igényével lépett fel a magyarországi szovjeturalom. A lapok március 26-án tették közzé a IV. forradalmi kormányzótanácsi (FKT) rendeletet, amely úgy intézkedett, hogy a „szükségnek megfelelően” felállított forradalmi törvényszékek váltják fel a régi bírósági rendszert, teljesen statáriális ítélkezési rendszerben. A forradalmi törvényszékek alapvető személyi állományuk egy elnökből, két szavazóbíróból és a vádbiztosból állt, s bárhol, bármikor ülésezhettek. A laikus bírók a Kormányzótanácsból nyerték a kinevezésüket, pozíciójuk nem volt semmilyen jogi képesítéshez kötve. A vádlott maga bárkit választhatott védőjéül, vagy hivatalból közvédőt rendelhettek ki részére – e tisztség szintén nem igényelt jogvégzettséget.

Az eljárás a következőképpen zajlott: a vádbiztos köteles volt bizonyítani a vádat, s ennek érdekében például a tanúk elővezetése iránt intézkedni, ugyanakkor, minthogy a tárgyalást lehetőség szerint megszakítás nélkül kell lefolytatni, és jogorvoslatnak, fellebbevitelnek helye nem volt, sem alakszerű nyomozói eljárás, sem benyújtása nem volt szükséges. Miután a vádbiztos a tényeket előadta, megtette az indítványát, amelyre a terhelt és/vagy védője reagálhatott. Ezt követően a bírók visszavonultak tanácskozni és ítéletet hoztak, melynek végrehajtását rögtön a tárgyalás után meg kellett kezdeni. Külön rendelkezés írta elő, hogy halálos ítéletet a bírók csak egyhangú határozattal hozhattak.³⁴

A rendeletet követően tömegesen szerveződtek spontán módon forradalmi törvényszékek, és nem csupán a nagyobb, vagy a közigazgatásilag jelentős városokban. Összesen 135 volt belőlük a tanácsuralom korai heteiben, bár némelyik egyáltalán nem fejtett ki működést, vagy idegen megszállás alá kerülve megszűnt.³⁵ A kaotikus szervezet rendszerezése a következő hetekben több elgondolás is született, konkrét változtatást pedig a májusi XCIV. FKT rendelet hozott. Ezt követően már csak Budapesten, a megyeszékhelyeken és a járási székhelyeken működtek forradalmi törvényszékek. A nagyobb léptékű változtatásokra, így a Főtörvényszéknek és a háromszintű bíróságok rendszerének létrehozására a tanács hatalomnak már nem jutott ideje.³⁶

Kezdetben a büntető- és politikai ügyek tárgyalására létrejött struktúrának csak az éppen kiadott kormányzótanácsi rendeletek által definiált bűntények tartoztak a hatáskörébe, s legtöbbször azt sem fogalmazták meg egyértelműen, hogy milyen büntetési tételeket szabhatnak ki. Ezt az áldatlan állapotot

³⁴ Tanácsköztársaság 1919. március 26. 1.

³⁵ Felsorolja: *Sarlós B.*: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. i.m. 44-45.

³⁶ *Sarlós B.*: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása i.m. 298-299.

szándékozott megszüntetni a XLV. FKT rendelet, amely általánosítva rögzítette, hogy mi a büntetendő cselekmény, és hogy a büntett súlyával arányosan kell a büntetést kiszabni;³⁷ izgatás és rémhírterjesztés esetében például már az V. FKT rendelet lehetővé tette akár a főbenjáró büntetés alkalmazását is. Ezzel a forradalmi törvényszékek éltek is néhány alkalommal, Budapesten és Nyíregyházán is hoztak rémhírterjesztésért halálos ítéletet.³⁸ A lázadás esetén nem volt helye ennyi mérlegelésnek, az ellenforradalmi felkelők és a fosztogatók halálra ítéléséről a Tanácsköztársaság első napján, első kormányzótanácsi rendelkezésként kihirdetett statáriummal rendelkezett a kommün.³⁹

Bár hivatalosan a teljes bírósági struktúrát felváltotta a forradalmi törvényszékek intézménye, miután azokat elárasztották a bűnügyi és politikai beadványok, a szovjethatalom kénytelen volt a „burzsoá” jogszolgáltatási rendszer néhány intézményét fenntartani a polgári peres ügyekre. Így megtartották a munkügyi bíróságokat, ahol továbbra is szakbírók ítélezhettek. Utaltak ide ugyanakkor „sürgős természetű”, többnyire családjogi vonatkozású pereket is, amelyek esetében az egyik ülnöknek nőnek kellett lennie.⁴⁰ Tervbe vették önálló családjogi bíróság kialakítását is.⁴¹

Miután az FKT az egyes törvényszékek javára lemondott a kegyelmezési jog gyakorlásáról, Gombos Ferenc egykori terrorkülönítmény-vezető lett a kegyelmi tanács elnöke,⁴² a forradalmi törvényszéki szervezethez kirendelt politikai megbízott pedig dr. László Jenő volt. A Tanácsköztársaság bukása után Gombost és Lászlót többrendbeli gyilkosságra való felbujtásért halálra ítélték és felakasztották.⁴³

Az egykori hadügyi népbiztos, Böhm Vilmos memoárjában azt írta, „mélyseges jogérzet és törvénytisztelet”⁴⁴ jellemezte a bolsevik laikus bíróságokat, ám az adatok ezzel kapcsolatban valójában finoman szólva is széttartóak. A törvény előtti egyenlőség gyakorlatilag nyíltan nem érvényesült, a kereskedők, értelmiségiek, katonatisztek, papok, köztisztviselők és földbirtokosok (egyszóval az „osztályellenségek”) a politikai elitéltek között egyértelműen, számszerűleg is sokszor felülreprezentáltak voltak, a rájuk kiszabott büntetések alapvetően

³⁷ Sarlós B.: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei i.m. 17.

³⁸ Sarlós B.: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei i.m. 154.

³⁹ Tanácsköztársaság, 1919. március 24. 2.

⁴⁰ Sarlós B.: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása i.m. 280-283.

⁴¹ Tanácsköztársaság, 1919. április 13. 4.

⁴² Biró Aurél: A Tanácsköztársaság fővárosi karhatalmai. Budapest, 2014. 18-19.

⁴³ Biró A.: A Tanácsköztársaság fővárosi karhatalmai i.m. 168-169.

⁴⁴ Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Budapest, 1946. 292.

súlyosabbak lettek, mint a munkásoké és parasztoké. Amennyiben pedig az összes bírósági (vagy annak titulált)⁴⁵ szerv által hozott halálos ítéletet nézzük, arra jutunk, hogy a 153 kivégzettből 119-et politikai bűnösnek végeztek ki. E 119 közül pedig körülbelül 100-105 számított a fenti értelemben vett osztályellenségnek.⁴⁶

A ráckevei ellenforradalom és megtorlás rövid története

1919. júniusában a Tanácsköztársaság ellen elkeseredett paraszti felkelés bontakozott ki a Duna-Tisza közén, valamint a Duna jobb partján. Ezek spontaneitását, szervezetlenséget mutatja az is, hogy a ráckevei ellenforradalom csak szegről-végről hozható kapcsolatba a jóval délebbre, Dunapataj centrummal kirobbanó felkeléssel,⁴⁷ mert azt időben is megelőzte. A kommün alatt kormánylapként funkcionáló *Népszava* a következőképpen tudósított az eseményekről:

„Június fél 20-án délben $\frac{1}{2}$ 1 órakor jelentették Ráckevére, hogy Kunszentmiklósról jönnek a fehér forradalmárok Ráckeve meghódítására. A ráckevei járási direktórium tagjai, Rabi István elnök, Szládek Rezső alelnök és Fekete Béla politikai megbízott nyomban megtették a kellő intézkedéseket, hogy az alkohollal jól tartott fehér banditákat föltartóztassák. A vörös örök puskatúzzal föltartották a fehéreket mindaddig, míg este $\frac{1}{2}$ 9 órakor megérkezett az első segítség: egy terrorcsapat autóval, amelynek sikerült a fehéreket eltávolítani Ráckeve mellől s így minden nagyobb rendetlenségnek útját állani.”⁴⁸

A tudósítás a lázadás epicentrumaként konkrétan Kunszentmiklóst említi, az ítélet indokolása „Ráckevétől délre fekvő községekről” beszél,⁴⁹ az eseményekben igencsak érintett Fekete Béla visszaemlékezése a Kunszentmiklós és Ráckeve között elterülő Dömsödöt és Kiskunlacházát emeli ki.⁵⁰ Akárhogy is, az ellenforradalmár csapat északra igyekezett a Soroksári-Duna bal partján,

⁴⁵ A fent említett halálos ítéletek nagy többségét például a Szamuely Tibor vezette Frontmögötti Bizottságok által alakított, sok esetben terrorlegényekből álló rögtönítélő törvényszékek hozták. Ugyanakkor hangsúlyozom, a vörös terror áldozatainak százas nagyságrendű része bizonyosan nem része ennek a statisztikának, hiszen a terrorcsapatok nem mindig tartották magukat a mégoly formális rögtönítélő bírósági keretekhez sem.

⁴⁶ Saját számítás Sarlós Béla adatai alapján. Lásd: *Sarlós B.: A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei* i.m. 77.

⁴⁷ Bővebben a felkelésről lásd: *Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarország Tanácsköztársaság története.* Budapest, 2021. 413-418.

⁴⁸ Az ellenforradalom leverése után. A ráckevei puccs kudarca. *Népszava*, 1919. július 2. 4.

⁴⁹ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 5r.

⁵⁰ *Farkas József: A ráckevei járás története 1918-1919-ben. Ráckevei járási füzetek 5. Szerk. Szabó Imre. Ráckeve, 1969. 76.*

hogy azután megpróbáljon a hídon átkelni Ráckevére és elfoglalni a települést. A helyi direktórium⁵¹ azonban ellenállt, minden lehetséges eszközzel és emberrel, a településre vezető hídfőt karhatalmi egységek mellett az utcáról összefogdosott, egy szál puskával felfegyverzett civilek is védelmezték.⁵² Végül az esti órákban⁵³ a védők erősítést kaptak, s a „fehérek” elkezdtek elszéledni. A vörösök ekkor átkeltek a hídon, s a bal parti hídfőnél elfogták fegyverrel a kezében Szűcs Sándor⁵⁴ parasztgazdát.

Fekete Béla már említett visszaemlékezésében arról számol be, hogy északbra, Majosházánál az ellenforradalmárok végül átkeltek a Soroksári-Dunán, elérték a ráckevői állomást is, s útközben a szomszédos Szigetújfaluban végeztek az őket igazoltatni akaró Müller Albert vöröskatonával.⁵⁵ Arról kimondottan nem beszél, hogy ezt Ráckevén újabb tűzharc követte volna, ám Váry adatai szerint itt érte halálos lövés Pál Imre peregi⁵⁶ gazdát.⁵⁷ A harc ezzel lezárult, s még aznap este megkezdődött az ellenforradalmi érzülettel gyanúsítottak összefogdosása.

A megtorlás élére Rabi István ráckevői direktóriumi elnök, valamint Szladek Rezső, Kolter István és Fekete Béla direktóriumi tagok maguk álltak. Karhatalmi vezetőként ebben Zwick (vagy Czwik) János, a Ráckevére erősítésként kivezényelt vasmunkások parancsnoka segédkezett nekik. Másnap délután – többek mellett – letartóztatták egy helyi birtokos fiát, Paulheim Elek tartalékos főhadnagyot is, mert arról értesültek, hogy főszervezője volt az ellenforradalmi kísérletnek, június 24-én pedig Zwick Kiskunlacházán tartóztatta le Dékány Benedek volt csendőr őrmestert, akiről szintén úgy értesültek, hogy „ellenforradalmároskodott”. Körülbelül másfél tucat gyanúsítottat zsúfoltak be a községi fogdára így, ahol Szladek, Fekete és a vasas karhatalmisták ütötték-verték őket, Rabi és Kolter pedig minden verbális eszközzel – például a kivégzésükkel fenyegetődzve – próbáltak belőlük vallomást kicsikarni.⁵⁸

⁵¹ A falusi/városi előljáróság megfelelője a Tanácsköztársaságban.

⁵² Egyikük büntetőpere szintén fennmaradt a Pestvidéki Királyi Törvényszék iratanyagában. MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.5007. Kenesey László büntetőpere.

⁵³ A pontos időponttal kapcsolatban ismét ellentmondásban van egymással a Népszava tudósítása és a törvényszéken megállapított tényállás.

⁵⁴ Váry Albert gyűjtésében Szűcs Istvánként szerepel. Váry Albert: A vörös uralom áldozatai Magyarországon. Budapest, 1922. 108-109.

⁵⁵ Farkas J.: A ráckevői járás története i.m. 76-77.

⁵⁶ Település Ráckevével átellenben, 1950 óta Kiskunlacháza része.

⁵⁷ Váry A.: A vörös uralom áldozatai i.m. 108-109.

⁵⁸ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 5-6.

Ahogy teltek a napok, a direktórium vezetői egyre inkább szerették volna lezárni az ügyet – fűtötte őket a bosszúvágy, és a megállapított tényállás szerint a rabok etetését is tehernek tartották – ezért forradalmi törvényszék elé akarták állítani az elfogottakat, különösebben nem is titkolva azt, hogy szeretnének halálos ítéletet is hozni. Rabi István ezért telefonon megkereste a csepeli forradalmi törvényszéket, hogy szálljanak ki hozzájuk bíraskodni az ügyben.

Elsőre nyitott kérdésnek tetszik, milyen alapon jutott Rabi arra a következőtételre, hogy Csepel lehet az illetékes az ügyükben, de kész választ találunk rá a Tanácsköztársaság törvényhozásában. A ráckevei forradalmi törvényszékről gyakorlatilag semmilyen információval nem rendelkezünk,⁵⁹ viszont azt tudjuk, hogy nem sokkal a június 20-i események előtt a CXVI. FKT rendelettel áthelyezték a helyi laikus bíróságot és járásbíróságot Csepelre.⁶⁰ Ezáltal a komplett Csepel-szigetnek és a Soroksári-Duna bal partjának az agglomeráció gyárvárosa lett az illetékes törvényszéke.⁶¹ Természetesen az ellenforradalmi korszakban ezeknek az átszervezéseknek semmi legitimitása nem volt, ahogy azt az indokolás szövege is mutatja: „Rabi István a direktórium elnöke összehívottetésbe lépett a csepeli u.n. forradalmi törvényszékkel, mint amelynek körzetébe szerintük Ráckeve is tartozott.”⁶²

Valószínűleg nem azért került tehát sor a csepeli törvényszék értesítésére, mert „Vörös Csepeltől” várták azt a drasztikus ítéletet a ráckevei direktórium tagjai, amelyet szívesen láttak volna. Ettől függetlenül a „puhítás” hamar beindult. Szladek Rezső személyesen is elment Csepelre, telefonon pedig azt mondta nekik egy ízben, hogy „hozzanak magukkal jó erős zsineget, fa majd akad Ráckeven is”, félreérthetetlenül utalva arra, milyen kimenetelt szeretne látni.⁶³

Június 28-án szállt ki végül a településre Kertész Mór elnök, Cserna Géza szavazóbíró és Diósi Pál vádbiztos ítélezni. Juhász Ferenc, a másik szavazóbíró kimentette magát azzal, hogy az öccsét Budapesten letartóztatták ellenforradalmárként, s őt akarja kiszabadítani, így egy ember hiányzott a grémiumból.⁶⁴

⁵⁹ Csupán a vádbiztos nevét ismerjük. *Fábián István*: Forradalmi törvényszékek Pest megyében a Magyar Tanácsköztársaság idején. In: Levéltári Közlemények, 40. (1969) 1. sz. 99. (73–104.)

⁶⁰ Tanácsköztársaság, 1919. június 11. 1.

⁶¹ A korabeli közigazgatás alapján a következő települések illetékes törvényszéke lett Csepel: Pereg, Áporka, Kiskunlacháza, Lórév, Majosháza, Makád, Ráckeve, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigetszentmárton, Szigetszentmiklós, Szigetújfalu, Taksony.

⁶² MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 6r.

⁶³ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 6v.

⁶⁴ Nem találtam arra vonatkozó adatot, hogy ez jól hangzó kifogás volt-e a részéről, vagy valódi esemény.

Kertész Szladeket kérte fel „beugrani”, ő pedig elvállalta. Délelőtt és ebédkor a törvényszék folyamatosan a direktórium narratíváját hallhatta az ellenforradalomról, sőt, Szladek bevonásával az ítélelhozatalnál is képviseltetve lettek a ráckevei kommunisták – mindez előrevetítette, milyen mértékben fognak a szándékaik érvényesülni.⁶⁵

Délután a községházán megkezdődött a „tárgyalás”, amelyre a direktórium többi tagja is beült, nemcsak Szladek. A nyomozati iratok sem valamelyik bírónál voltak, hanem Rabinál, s ő vitte a szót a sorban elővezetett vádlottakkal szemben is. Rabi mellett Kolter és Fekete is durván, személyeskedve vádaskodtak mindvégig a tárgyalás alatt. Az eljárás még másnap délelőtt is eltartott, de egész idő alatt csak a terhelő tanúkat hallgatták meg, a vádlottak által kért mentő tanúkat egyáltalán nem. A vádbiztos mindezek után a „legsúlyosabb” büntetést kérte a főbűnösökre.⁶⁶

Kertész Mór a fentiek után már nem is részletezte ítélelhozatalakor a vélt és valós deliktumokat, csupán egy nevet mondott és egy büntetési tételt. Főbűnösöknek Dékányt, Paulheimet és Szűcsöt kiáltották ki, rájuk akasztás által halálbüntetést kérve. Szűcsöt fegyverrel a kezében fogták el a ráckevei hídnál, az ő sorsa bizonyos értelemben nem lehetett kétséges. Paulheim és Dékány ellen kicsikartak ugyan a direktórium tagok a tanúkihallgatások során némi terhelő vallomást, de valódi, direkt bizonyítékuk nem volt.

Meglátásom szerint az 1918. novemberi zsigeri ürgyűlölet újramelegített, bolsevik szószsal leöntött frusztrációját láthatjuk a halálos ítéletek mögött – és persze nagy arányú személyes haragosságot. Koltert golyó találta a lábán a hídfőnél folytatott harcban, s folyamatosan azt emlegette, hogy a fejét is találhatta volna, „azért az ellenforradalmárokkal épen úgy kell elbánni, mint ahogy ezek akartak velük.” Szladek nem mulasztotta el a tárgyalás során nyíltan az egykori csendőr Dékány fejére olvasni, hogy egyszer az megpofozta őt a nyílt utcán, Paulheim Elek pedig tehetős gazda fia volt és katonatiszt – nem túl jó pedigrék 1919 „fordított világában”. Ezt Rabi István is a vádlott fejéhez vágta a tárgyaláson, olyan vehemenciával, amelyet még társai is sokallottak. Paulheim feltehetően azzal sem nyerte meg bírái rokonszenvét, hogy azt mondta, az ellenforradalomhoz bizonyíthatóan semmi köze, mert akkor éppen téglát hordatott.⁶⁷

Szladek Rezső jóváhagyta a három halálos ítéletet, a másik szavazóbíró, Cserna Géza azonban vonakodott ezt megtenni. Ebből vita kerekedett Cserna

⁶⁵ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 6-7.

⁶⁶ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 7.

⁶⁷ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 5-8.

és Kertész között, az elnök azt is a bírótársa fejéhez vágta, hogy miért vállalta a pozíciót, ha nem mer halálos ítéletet hozni. Annak érdekében, hogy a halálos ítélethez a Tanácsköztársaság saját szabályai szerint is szükséges konszenzus látszatát valahogy fenntartsák, Kertész és Szladek úgy döntöttek, hogy az ítéletet egyszerűen kettőjük felelősségére fogják végrehajtani. Cserna így nem hozott halálos ítéletet, csak a kevésbé felelősnek ítélt személyek pénzbüntetésének kiszabásában vett részt. Ezzel a kommunistaperes büntetőtanács előtt is sikerrel védekezett, és nem ítélték el őt gyilkosságban való bűnrészességért.⁶⁸

Mielőtt kihirdették volna az ítéletet, Kertész megmondta Zwicknek, hogy három embert kellene majd akasztani, a vasas parancsnok viszont arra hivatkozva, hogy ő katonaként csak golyó általi halálbüntetést hajt végre, és az akasztáshoz különben sincsenek eszközei, az agyonlövést pártolta. Az ítéletet már golyó általi halálként hirdették ki ezt követően. Kertész beszédet tartott a többi elítéltnél arról, hogy minden ellenforradalmi tevékenységtől tartózkodjanak, különben úgy járnak majd, mint a három halálraítélt, s rájuk parancsolt, hogy nézzék végig a kivégzést.⁶⁹

Spitzer Sándor, a csepeli laikus bíróság közbédője ekkor bejelentette, hogy kegyelmet fog kérni a Kormányzótanácstól a három halálraítéltnél. Ez ellen Kertész, Szladek, valamint a ráckevei direktórium többi tagja egyaránt lázadoztak, s bizonygatták, hogy ennek a kömmün jogszabályai szerint nincs helye. Fekete Béla a ludovikás felkelés⁷⁰ budapesti áldozataira hivatkozott, arra, hogy nekik sem kegyelmeztek. Spitzer az ellenséges hangulat dacára telefonálni akart, de a telefonos szobát zárva találta, a kulcs pedig Rabi Istvánnál volt, aki szintén ellenezte a kegyelmet, és nem adta oda neki.⁷¹

Miközben a három vádlottat levezették a községháza udvarára ítélet-végrehajtásra, a Zwick által kijelölt hat fős vörösőr kivégzőosztagból ketten eltűntek, őket a parancsnok két, a közelben posztoló másik őrral pótolta. Ketten-ketten lőttek közülük egy halálraítélltre, de bár a távolság csak három-négy lépés volt, Paulheim Elekre nem sikerült halálos lövést leadni. Zwick ezért közvetlen közlőrl nyakonlőtte a szerencsétlen fiatalembert. Közben állítólag azt a dehonasztáló megjegyzést is tette a haldoklóra, hogy „a kutya még kiheverhetné”,⁷² de a bírósági ítélet jegyzőkönyve ezt nem erősíti meg. Éppen ellenkezőleg,

⁶⁸ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 1-13.

⁶⁹ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 8.

⁷⁰ Bővebben lásd: *Hatos P.: Rosszfiúk világforradalma* i.m. 419-422.

⁷¹ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 8v.

⁷² *Váry A.: A vörös uralom áldozatai* i.m. 108-109.

a verdikt szerint Zwick „nyugodt, higgadt eljárással” és „minden emberi érzésből kivetkőzve, a legnagyobb cinizmussal” hajtotta és hajtatta végre a kivégzéseket.⁷³ Az áldozatok közül Dékány 52 éves volt, Szűcs 32, Paulheim 24.⁷⁴

A büntetőper főbb szereplői

1920. május 6-án, egy hónapon keresztül húzódó tárgyalássorozat végén hirdetett ítéletet a Pestvidéki Királyi Törvényszék Kecskeméthy Gyula⁷⁵ vezette büntetőtanácsa Kertész Mór és tizennégy vádlott-társa ügyében. Kemény verdikt született: Kertészt, Szladeket és Zwicket halálra ítélték, Rabi István életfogytiglani fegyházbüntetést kapott, Kolter, Fekete és Diósi Pál tizenöt-tizenöt évet. A kivégzést végrehajtó vörösőrök közül öten öt-öt év fegyházbüntetést kaptak, harmadik társuk három évet, Cserna Géza pedig két év fegyházbüntetést kapott. Blum Simont, aki csupán jelen volt a forradalmi törvényszéki eljárás második napján, de nem szólt hozzá egyáltalán, egyedüliként felmentették.⁷⁶

Kik voltak a fenti vádlottak, azon túl, hogy a részletezett módon részt vettek a ráckevei ellenforradalom leverésében? Életútjaikat röviden megnézve látható, hogy alapvetően a Tanácsköztársaság által favorizált munkástisztségviselő réteget képviselték: jobbára munkás-háttérű személyekről van szó, akik igazgatási-bírói pozíciókba a kommün által kerültek. A három halálraítéltről több, hosszabb-rövidebb munkásmozgalmi életrajz is elérhető, így az ő életük főbb pontjait könnyű rekonstruálni.

Kertész Mór, a 46 éves csepeli géplakatos a Zala vármegyei Csapiban született a falusi kovácmester fiaként. Szintén a kovács, később a géplakatos szakmát tanulta ki. Zágrábban, majd Budapesten dolgozott, a Ganz Danubius gyárban lett szervezett munkás, a csepeli Weiss Manfrédban pedig már fontos mozgalmár. Az összeomlás után a Budapesti Munkástanács és a gyári üzemi tanács

⁷³ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 10v., 14v.

⁷⁴ *Dr. Fenyvesi László*: Áldozatul esett a vörösök dühének. Pest Megyei Hírlap, 1993. május 4. 14. Fenyvesi – különben meglehetősen pontatlan – cikke Ráckeve parasztkronikás családjának, a Kneitnereknek a naplóját idézi az áldozatok életkorának hivatkozásával, Váry gyűjtésében nem szerepelnek.

⁷⁵ Kecskeméthy 1873-ban született Érminszenten, a debreceni jogakadémia hallgatója volt. Bírói pályája Mezőtúron, Szolnokon és Győrön keresztül vezetett; 1900-ban a győri járásbíróság albírója, 1908-ban járásbírója lett, 1914-ben pedig győri törvényszéki bíró. 1915-ben áthelyezték a pestvidéki törvényszékre, ahol 1918-ban lett táblabíró. 1919-ben egy kommunistaperes büntetőtanácsot elnökölt, 1922-ben nevezték ki az ítélőtáblára és 1925-ben a Kúriára. A magyar feltámadás lexikona. Szerk. Szentmiklóssy Géza. Budapest, 1930. 735.

⁷⁶ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 4-5.

tagja lett, a Tanácsköztársaság alatt pedig Csepel talán legfontosabb vezetőjévé vált a direktórium és a forradalmi törvényszék elnökeként.⁷⁷

Szladek Rezső, a 36 éves szigetszentmiklósi géplakatos törvénytelen gyermekként született „Szilincsen”, amely feltehetően a Pozsony vármegyei Szelincset (Zeleneč) jelöli. Bár az 1920-as büntetőperben büntetlen előéletüként említik, ez kizárólag a háború utáni káosz miatt lehetett lehetséges, ugyanis Szladeknek szép bűnlajstroma volt az 1910-es évek elejére: orgazdaság, több rendbeli lopás és hatóság elleni erőszak miatt egyaránt elítélték.⁷⁸ A MÁV Északi Javítóműhelyében dolgozott, harcolt a világháborúban, 1918-as leszerelése után került a Weiss Manfréd gyárba. Ekkortájt telepedett le Szigetszentmiklóson, ahol a helyi MSZDP vezetője lett, majd a bolsevik hatalomátvétel után fontos helyi vezető és a ráckevei járási direktórium alelnöke.⁷⁹

Zwick János, a 25 éves budapesti rézlakatos, már csak életkoránál fogva is, kevésbé rendelkezett erős munkásmozgalmi pedigrével. Budapesten született, a háború kitörésekor behívták katonának, 1915-ben azonban megsebesült és leszerelték. Ezt követően a Magyar Általános Gépgyárban dolgozott, a Tanácsköztársaság kikiáltása után vöröskatona lett, sőt, a Csepeli Vasasvezet 8. századának parancsnokává lépett elő. Alighanem ebben a minőségében lépett fel Ráckevén is.⁸⁰

Diósi Pál, a 46 éves budapesti gyári művezető képviselte a kvalifikáltabb szakmunkás réteget a büntetőügy fő vádlottjai között. Életéről csupán anynyi információval rendelkezünk, hogy a Vas vármegyei Bozsokon született, majd a Csepeli Tölténygyárban dolgozott, s a Tanácsköztársaság alatt a csepeli forradalmi törvényszék vádbiztosa, azaz ügyésze lett. (Szintén a Tölténygyár művezetője volt a kivégzés ellen tiltakozó bíró, Cserna Géza is.)⁸¹

Rabi István, a 40 éves csepeli géplakatos a Fejér vármegyei Iváncsán született, s hat gyermekes családapa volt a büntetőper lefolyásakor. A Tanácsköztársaság alatt Ráckevén választották be a helyi munkástanácsba az áprilisi egypárti választásokon, majd a ráckevei uradalom gazdasági biztosa és a járási direktórium

⁷⁷ Kende János - Szerényi Imre (szerk.): Munkásmozgalmi életrajzok Pest megyéből. Szentendre, 1985. 46.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 1r.

⁷⁸ BFL VII.102.a. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszéki Fogház iratai. Fogolytörzskönyvek. 1771/1902. Szladek Rezső fogolytörzskönyve.; BFL VII.102.a. 2005/1912. Szladek Rezső fogolytörzskönyve.

⁷⁹ Kende J. - Szerényi I.: Munkásmozgalmi életrajzok Pest megyéből i.m. 98.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 1r.

⁸⁰ Kende J. - Szerényi I.: Munkásmozgalmi életrajzok Pest megyéből i.m. 112.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 2-3.

⁸¹ Fábíán I.: Forradalmi törvényszékek Pest megyében i.m. 90.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 1v.

vezetője lett.⁸² A pert követően az életfogytiglani börtönbüntetését nem töltötte ki, ugyanis sikerrel megszökött a váci fegyházból, s feltehetően elhagyta az országot.⁸³

Fekete Béla, a 33 éves budapesti lakatos a Komárom vármegyei Ekecsen született. A Tanácsköztársaság alatt vagy a járási direktórium tagja, vagy a ráckevei járási tanács mellé kirendelt politikai biztos⁸⁴ volt – ebben a Kádár-kori irodalom sem egységes. Ő sem töltötte ki a büntetését, bekerült a fogolycserébe, és 1921-től a második világháború végéig a Szovjetunióban élt, azután tért vissza Magyarországra.⁸⁵ A pártállami rendszerben aztán bár jelentős pozíciót nem töltött be, aggkoráig politikailag aktív maradt.⁸⁶

A szintén 33 éves Kolter István volt az úgy fő vádlottjai közül az egyetlen „tősgyökeres” ráckevei. A faluban született és élt, asztalossegédként dolgozott. 1919-ben beválasztották a helyi munkástanácsba, s bár a ráckevei visszaemlékezők némelyike direktóriumi elnökként utal rá, a járási direktórium tagjaként állt a törvényszék elé.⁸⁷ A bebörtönzése utáni sorsa ismeretlen.

Az ítélet indokolása

Kertészt, Szladeket, Diósit, Rabbit, Feketét és Koltert három rendbeli gyilkosság büntetésében találták bűnösnek, mint felbujtókat, a bíróság álláspontja szerint ugyanis előre megfontolt szándékkal bírták rá az elkövetőket (vagyis Zwicket és a kivégzőosztagot) a három áldozat megölésére. Az első három vádlott igazságszolgáltatási jogkört bitorolva (mint laikus bíróság), a másik három pedig hatósági jogkört bitorolva (mint községi előljáróság) követte el a büntetett.⁸⁸

⁸² *Farkas J.*: A ráckevei járás története i.m. 133., 136-137.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 2r.

⁸³ *Stemler Gyuláné*: Az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása és megszilárdulása a ráckevei járásban 1919-1925. Ráckevei járási füzetek 5. Szerk. Szabó Imre. Ráckeve, 1969. 172. (149-173.)

⁸⁴ Amennyiben ez a helyzet, Fekete nem a Forradalmi Kormányzótanács biztosa volt (azt a tisztséget később hozták létre), hanem Pest vármegye járási megbízottja. *Farkas J.*: A ráckevei járás története i.m. 136-137.

⁸⁵ *Farkas J.*: A ráckevei járás története i.m. 142.; *Stemler Gy.*: Az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása és megszilárdulása i.m. 153., 172.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 2r.

⁸⁶ *Fegyő János*: Fekete Béla. In: Szívünkben élnek tovább. Ráckevei járási füzetek 7. Szerk. Mészáros László. Ráckeve, 1977. 47. (33-47.)

⁸⁷ *Farkas J.*: A ráckevei járás története i.m. 133., 136.; MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 2.

⁸⁸ Ahogy a 15. lábjegyzetben is említem, ekkor még nem született kúriai határozat arról, hogy a közhatalmi funkciókat a Tanácsköztársaság exponensei bitorolták-e vagy sem, a bírói tanácsok maguk döntöttek erről, az általam ismert peranyag alapján többnyire pozitívan.

Zwick Jánost három rendbeli gyilkosságban találták bűnösnek, mint tettést, a kivégzőosztag tagjait pedig egy-egy rendbeli szándékos emberölés büntetében marasztalták el. A vörösörök esetében az egy rendbeli elkövetés még viszonylag logikus (csupán azért a személynek az életéért tartotta őket a törvényszék felelősnek, akinek az agyonlövésében közreműködtek), a bűncselekmény minősítése azonban talán bővebb magyarázatra szorul. A szándékos emberölési minősítés akkor állt fenn a Csemegi-kódex szerint, amennyiben az emberölés szándékos volt, de nem előre eltervelt. Az indokolást idézve:

„A kir. törvényszék [...] a cselekmény végrehajtására vonatkozó előre megfontolt szándékot fennforogni nem látta. Ugyanis az a rövid idő, ami rendelkezésükre állott a kivégzéshez való kirendeléstől a végrehajtásig, a csekély műveltséggel bíró hat vádlottnak nem lehetett elégséges arra, hogy cselekményüknek súlyát, következményeit megfontolhassák, annál kevésbé, mert a nyugodt megfontolást oly zavaró momentumok is akadályozták, mint az ak[kori]⁸⁹ általános izgatott hangulat, a felettes katonai parancsnokuknak rendelkezése.”⁹⁰

Mivel az ügyészség eredetileg gyilkossággal kapcsolatban nyújtotta be a vádiratot a kivégzőosztag tagjaival szemben, a minősítés megváltoztatása lényeges enyhítést jelentett a büntetésükben. Nyomatékos enyhítő körülményeket⁹¹ is számításba vettek az esetükben, mégpedig büntetlen előéletüket, valamint „kisebb intelligenciájukat s azt, hogy a cselekménynél őket katonai felsőbbbségek parancsa befolyásolta”. A potenciálisan akasztófával fenyegető vádirat így változott három-öt év szabadságvesztésről szóló jogerős ítéletté.⁹² Azt a védekezést viszont nem fogadta el a bíróság, hogy a vádlottak ellenállhatatlan kényszer⁹³ alatt álltak volna, hiszen két másik vörösör minden bántódás nélkül eltávozhatott az ítélet-végrehajtásra kijelöltek közül.⁹⁴

A gyilkosságban elmarasztalt vádlottak közül Kolter, Fekete és Diósi esetében szintén nyomatékos enyhítő körülményeket állapított meg a bíróság, s így szállították le a büntetésüket tizenöt év fegyházra, hiszen a Csemegi-kódex a gyilkosságot halállal rendelte büntetni. A kulcsfontosságúnak az bizonyult, hogy a bírók megítélése szerint „kisebb tevékenységet” fejtettek ki a halálra

⁸⁹ A kötés miatt nem olvasható ki tisztán.

⁹⁰ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 9-10.

⁹¹ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 92. §.

⁹² MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 14.

⁹³ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 77. §.

⁹⁴ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 9-10.

ítéléshez vezető történések során. A „kisebb tevékenység” erősen relatív fogalom, hiszen a tényállás felállításakor megállapították, hogy a két direktóriumi tag Rabi Istvánnal karöltve folyamatosan uszult a vádlottak ellen, s bár nem mondták ki szó szerint, hogy halálbüntetést akarnak, a kontextusból ez megítélésük szerint egyértelmű lehetett. Diósi esetében azt állapította meg a bíróság, hogy két napja volt megismerni a helyzetet, a szereplőket és azok szándékait, s így előre elterveltnek minősül, hogy mindezek mellett is halálbüntetést kért a három kivégzetre.⁹⁵

A kisebb tevékenység ellenpontja Rabi volt, akiről azt állapította meg a törvényszék, hogy „ő volt az, aki a csepeli törvényszéket Ráckevére lehívta, aki a bíróság tagjait legjobban befolyásolta, s a tárgyalásokon is a legagresszívebben viselkedett.”⁹⁶ A volt direktóriumi elnök javára végül is a nagycsaládos volta szólt, ennek köszönhetően érvényesítették vele szemben mindennek ellenére a túlnyomó enyhítő körülményekről szóló paragrafust,⁹⁷ amellyel a kivégzést elkerülte.⁹⁸

Szladek Rezső és Zwick János halálos ítélete a megállapított tényállást követve kevésbé mondható meglepőnek, mivel egyikük közreműködésére sem volt nehéz az eljárás során további terhelő tényeket megállapítani. Szladek a tárgyalás előtt folyamatosan és súlyosan bántalmazta az elfogottakat, s már a csepeli törvényszék megérkezése előtt is nagy buzgalommal sürgette a halálos ítéletek meghozatalát. A bíróság megállapítása szerint a törvényszék többi tagjával ellentétben őt nem rábeszéltek arra, hogy ilyen ítéletet hozzon, hanem maga is a rábeszélők közé tartozott. Tagadásával ellentétben számos fűltanú is sértett meg is erősítette ezeket az eseményeket a tanúskodás során.⁹⁹

Zwick esetében a már említett „cinikusság” volt súlyosító körülmény. A bíróság értékelése szerint ekkor már kilenc napja Ráckevén tartózkodott, emellett vette nyugodtan tudomásul a készülő halálos ítéleteket, s azokat professzionálisan hajtotta végre. Visszautasították azon védekezését, hogy alá lett volna rendelve a laikus bíróság akaratának, „ugyanis ő maga saját kezdeményezéséből egyes ellenforradalmársággal gyanúsított egyéneket letartóztatott, másokat szabadlábra helyezett, kihallgatásokat eszközölt. Amidőn a forradalmi törvényszék az elítélteket kötél által akarta kivégzni, ő annak foganatosítását egyszerűen megtagadta.” Mint a „katonai formában” lezajlott kivégzés levezetőjét, aki

⁹⁵ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 11-12.

⁹⁶ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 14v.

⁹⁷ 1878. évi V. törvénycikk. A magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 91. §.

⁹⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a négygyermekes családapa Kertész Mór javára viszont nem írták jóvá „nagyobb családját”.

⁹⁹ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 9., 11., 14.

részletes parancsokkal látta el a kivégzőosztagot, majd maga lőtte agyon az egyik haldoklót, a tettesi minősítése sem lehetett kétséges.¹⁰⁰

A halálraítéltek közül a legérdekesebb eset Kertész Móré, ahol a törvényszéknek számos körülményt kellett egymás mellett értékelnie. Az ítéletben végül azt állapították meg, hogy Kertészt – aki megbánó beismerő vallomást is tett az eljárás során – valóban erősen befolyásolta ugyan a ráckevei direktórium, de olyan mértékben azonosult álláspontjukkal, s lépett annak érdekében azután már önállóan, hogy az megvalósítja az előre elterveltséget: „a két napos tárgyalást kezdettől fogva oly irányban és célzatossággal vezette, hogy annak más eredménye, mint az a mi lett – nem is lehetett; különösen kidomborodott ez azon eljárásban, hogy a mentő tanúk kihallgatását minden indokolás nélkül megtagadta. De bizonyítást nyert az is, hogy Cserna Gézát, aki a halálos ítélet kimondásához hozzájárulni vonakodott, hangos szóval leszidta, végül, hogy Spitzer Sándort kegyelmi előterjesztésében megakadályozta.”¹⁰¹

Kertész számára tehát az, hogy a tárgyalást „teljesen Rabi István és két társa uralták”, nem lehetett mentő körülmény. Mi több, a bíróság azt is súlyosító körülménynek tudta be (a forradalmi törvényszék minden tagja számára egyébiránt), hogy a Tanácsköztársaság saját szabályait sem tartották be az eljárás során: Szladek Rezsőnek ugyanis nem volt a kommüntől nyert jogosítványa hogy bíraskodjon, ellenforradalmi ügyben pedig saját maguk egyébként sem ítélezhettek volna.

A három halálraítélt kegyelemért folyamodott, azonban azt július végén mindegyikük esetében elutasították. A halálos ítéleteket 1920. július 31-én, a kőbányai Gyűjtőfogház udvarán akasztással végrehajtották.¹⁰² A csepeli munkások rövid tiltakozó sztrájkkal fogadták a hírt.¹⁰³

¹⁰⁰ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 10-11.

¹⁰¹ MNL PML XV.21a/1. 1920 - B.1479. fol. 11v.

¹⁰² A munkásmozgalmi irodalom változó pontosságú narratívái többnyire az 1920. július 31-i dátumot szerepeltetik a kivégzés napjaként, lásd például: *Hunyadi Károly*: A szovjet kormány akciója a magyar politikai elítéltek megmentésére. Az 1921. évi szovjet-magyar hadifogoly-egyezmény. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 22. (1975.) 4. sz. 721-722. (721-760.) Van újság, amely augusztus 1-jét sugalmaz: 8 órai Újság, 1920. júl. 31. 3. Személy szerint Szladek fegyencörtörzskönyvét fogadom el, mint leginkább primer forrást, oda valóban július 31-ét vezették fel a kivégzés napjaként. BFL VII.101.c - Budapest Főváros Levéltára. A jogszolgáltatás területi szervei. Budapesti Királyi Országos Gyűjtőfogház (1947-től Budapesti Országos Büntetőintézet, 1951-től Budapesti Országos Börtön) iratai. Fegyencörtörzskönyvek. 4526/1920. Szladek Rezső fegyencörtörzskönyve.

¹⁰³ *Vigh Károly*: Vörös Pest vármegye. Pest megye múltjából 4. Budapest, 1979. 192-193.

Összefoglalás

„A vörösök ezzel a gyilkossággal Paulheim Elekben a katonatisztet, Dékány Benedekben á becsületes, hazafias csendőrt és Szűcs Istvánban [sic] a birtokos magyar parasztot – gyűlöletüknek legfőbb képviselőit – ölték meg.” – így foglalja össze Váry Albert gyűjtése a három ráckevei kivégzés rövid leírását.¹⁰⁴

Kétségtelenül az ellenforradalmi rendszer Tanácsköztársaság, illetve baloldali-ellenes propagandájában jól felhasználható ügyet képezett a ráckevei ellenforradalom esete, ugyanis Paulheim és Dékány esetében a rendelkezésre álló adatok alapján valóban a módos emberekkel szembeni ellenszenv, valamint a személyes sérelem motiválták a halálos ítélet meghozatalát. A résztvevők szinte csupa ipari munkásból álló összetétele is könnyen alkalmassá tette a csepeli forradalmi törvényszék esetét induktív következtetések – „ilyen ez a munkásság!” – levonására. Mélységesen szimbolikus – ám többértelmű –, hogy a csendőrpofon is ott van a gyilkosságokhoz vezető sérelmeknek a sorában. Dékány Benedek síremléke, rajta „a vörösök dühének esett áldozatul” felirattal emlékezeti hely lett a Horthy-korszakban.¹⁰⁵ Az áldozatok nevét utca viselte Ráckevén, amelyet 1948-ban megváltoztattak, a síremlék a Tanácsköztársaság-ellenes felirattal azonban egészen a hatvanas évek elejéig megmaradt.¹⁰⁶

„[Kertész Mór] körmeit mind leégették, és a felismerhetetlenségig összeverték. Mielőtt a Gyűjtőfogházban kivégezték volna, a politikai foglyokat sorba állították és kényszeríteni akarták őket, hogy Kertész Mór előtt elvonulva őt leköpjék. Aki ezt nem tette, annak korbáccsal vágta az arcába. Kertész Mór kivégzése alkalmával is éltette a Tanácsköztársaságot.» – így kezdődik a kivégzett munkásmozgalmárok mártíriumának cementálása a Proletár című emigráns lapban.¹⁰⁷ 1956-ban az egykori törvényszéki elnökről utcát neveztek el Csepelen, a Tanácsköztársaság 50. évfordulójához közeledve pedig emléktáblát is kapott.¹⁰⁸

Az államszocializmus bukása után a Kertész Mór utcát átnevezték, s ezzel a történet emlékezetpolitikai szempontból *ad acta* került. Nem érdemtelen

¹⁰⁴ Váry A.: A vörös uralom áldozatai i.m. 108-109.

¹⁰⁵ Fegyő János: Ráckeve képei. Ráckevei múzeumi füzetek 3. Ráckeve, 1996. 17.

¹⁰⁶ Dr. Fenyvesi L.: Áldozatul esett a vörösök dühének i.m. 14.

¹⁰⁷ Idézi: Kovács József László: Kertész Mór (1874-1920). In: Szívünkben élnek tovább. Ráckevei járási füzetek 7. Szerk. Mészáros László. Ráckeve, 1977. 51-52. (49-52.) Az idézet eredeti helyét nem sikerült megtalálnom. A Proletár általam fellelt lapszámaiban részletesen beszámolnak Kertészék peréről, azonban a fenti, rémmesébe illő részletek nélkül. Lásd: L.B. [sic]: Igazságszolgáltatás. Proletár, 1920. okt. 14. 17-18.

¹⁰⁸ Esti Budapest, 1956. aug. 10. 2.; Kovács J. L.: Kertész Mór (1874-1920) i.m. 49.

azonban feleleveníteni, hiszen egy kivételesen sarkos és könnyen tipizálható történetről van szó az 1918 utáni összeomlás, átmenet, forradalmak, vörös-terror és fehérterror éveiből.

Nincs módomban kétséget kizáróan bizonyítani azt, hogy a Pestvidéki Királyi Törvényszék maga is ennek a szimbolikának a hatása alatt volt, amikor ítélezett, ám egyáltalán nem érzem véletlennek, hogy éppen három halálos ítéletet hoztak. Érdemes volna a Tanácsköztársaságot, valamint a kommun utáni megtorló pereket úgy vizsgálni, hogy a jogtechnikai érvek és a több vagy kevesebb precizitással felállított tényállások mögött a hasonló absztrakciókat, illetve a nagyon is konkrét sérelmeket egyaránt feltárjuk. Megmagyarázni semmit nem szabad, megérteni nem mindent lehet és kell, mindent megismerni próbálni azonban történészi kötelesség.

Marton Andrea

Nem formális tanulási lehetőség formális környezetben? – A Duolingo applikáció

Bevezetés

Ahogy mondani szokás, „a jó pap holtig tanul”. Az emberek egy folyamatos fejlődésen mennek keresztül, és egy véget nem érő tanulásként fogható fel maga az élet is. A tanulásnak többféle formája van: a „szervezett, elemi, közép- és felsőfokú oktatás”¹ vagyis *formális tanulás*, illetve a *nem formális* kereteken belül való tudásgyarapítás, amely lehet egy szabadidős tanulási forma, illetve az *informális* tanulás. Az egyén és a társadalom számára is elengedhetetlen, hogy az emberek szabadidejüket hasznosan töltsék a szervezett tanulási környezetben kívül is, ugyanis ez az úgynevezett emberi tőkébe való befektetés². Az informális tanulási forma keretein belül valósulhat meg egy egyén sokszínű, autonóm mindennapi tanulása³. Hager és Halliday (2006) úgy vélekednek, hogy akkor a leghatékonyabb az informális tanulás, hogyha az spontán történik, ezért tulajdonképpen bármi lehet hatékony informális tanulás, például a médiafogyasztás is⁴.

A nem formális tanulásban sokat segíthetnek az interaktív modern applikációk, amelyek hatalmas segítséget jelenthetnek egy idegen nyelv tanulása esetén, ugyanis akkor lehet velük gyakorolni, amikor az idő engedi, és ott ahol az egyén számára megfelelő. Manapság már több alkalmazás is van a piacon ugyanezzel a céllal, mint például *Babbel*, *Langster*, *Mondly*, *Memrise*, stb. A jelen kutatás, az eddigi legnépszerűbb alkalmazást elemzi: a *Duolingot*. A Duolingo nyelvek széles skálájának oktatására kifejlesztett alkalmazás, amelyet számítógépre, illetve telefonra is lehet telepíteni. Világszerte több, mint 150 millió

¹ Theodore W. Schultz: Beruházás az emberi tőkébe. Budapest. 1983.

² Stéber Andrea.: Az informális tanulás lehetőségei. A Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karának periodikája XV. évfolyam 1. szám. 2014: 13-28.

³ Horváth H. Attila: Informális tanulás. Budapest. 2011.

⁴ Stéber Andrea: Az informális tanulás lehetőségei. i.m. 13.

felhasználóval rendelkezik, amely több, mint az összes amerikai elemi és középiskolás diák együttvéve. 2013-ban a Duolingo-t az év applikációjának nevezte az Apple.⁵

A jelen kutatás a Duolingo applikáció fogyasztói szokásait és fogyasztói véleményezését elemzi, illetve, hogy ezen fogyasztók szerint lehetne-e az app-ot formális környezetben való oktatás kiegészítésére felhasználni. A célközönség Csíkszereda és környékén élő emberek, illetve bárki, akihez eljutott a kérdőív, és Duolingo fogyasztó. A tanulmány első része a releváns szakirodalomba igyekszik betekintést nyújtani, azt követően a kutatás gyakorlati része kerül bemutatásra, amely kérdőív formájában volt kivitelezve. Utolsó lépésként az eredmények és az összegzés lesz ismertetve.

Formális, nem formális és informális tanulás

„Formális tanulás alatt azt a tevékenységet értjük, amelyben az életkor szerinti hierarchiába rendezett tanulócsoportok erre feljogosított és kiképzett oktatók irányítása alatt tanulnak, a képzés célja, tartalma, időpontja, helyszíne és módja részletesen szabályozott. Ezzel szemben a nem-formális tanulás körébe sorolhatók azok a foglalkozásszerűen képzést folytatók által irányított, az iskolarendszerű képzésen kívül szervezett különféle tanfolyamok, szemináriumok, vagy hasonló keretek között szerveződő tevékenységek, amelyeknek célja ismeretek átadása, a képességek illetve a személyiség fejlesztése. A formális- és nem formális-képzésekre egyaránt jellemző a szervezettség és irányítottság.”⁶ Az informális tanulás az otthoni, a munkahelyi nevelés, illetve az utazáskor szert tett tudás, valamint a baráti társaságok által szerzett információk halmazát jelenti. Ezen kívül „újság- és könyvolvasás, a rádió hallgatása, filmek és tévéműsorok nézése” is informális tanulásnak számít.⁷

A formális és az informális nyelvtanulás kiegészítik egymást, a formális oktatás a nyelvtanulás strukturált megközelítését biztosítja, amely a nyelvtanra és a műveltségre összpontosít, az informális tanulás pedig a spontán nyelvhasználatot segíti elő kommunikációs kompetencia és folyékony beszédképesség

⁵ *Rocío Díaz-Bravo*: Guadalingo: aprendizaje experiencial de español LE/L2 en un entorno virtual gamificado. [Guadalingo: a spanyol LE/L2 nyelv élményszerű tanulása egy játékosított virtuális környezetben.] *Journal of Spanish Language Teaching* 6:1. 2019: 64-70.

⁶ *Tót Éva*: A nem formális tanulás elismerése – szemlélet és módszerek. *Szakképzési Szemle*, XVIII. évf. 2. 2002: 181.

⁷ *Kleisz Teréz*: Tanulásmélet megközelítések az informális tanulás feltérképezésére. *Nonformális-informális-autonóm tanulás*. 2009: 99.

érdekében. A külföldi tanulmányi programok és a kétnyelvű oktatás *autentikus* informális környezetet biztosíthatnak a tanulók számára a nyelvi fejlődéshez, míg az új technológiák javíthatják a nyelvtanulási tapasztalatokat, de nem helyettesíthetik az emberi interakciót. Napjainkban a fiatal tanulók egyre inkább a digitális média és az alternatív tanulási formák, például a videojátékok és a közösségi média felé fordulnak. A nyelvtanulás és -elsajátítás folyamatát nagyban befolyásolja a környezet: az, hogy hol történik a tanulás, és milyen típusú kontextusokban használják a célnyelvet⁸.

Az utóbbi években megfigyelhető az a tendencia, hogy a tanulók már egészen kicsi koruktól, pl. óvodától kezdve részt vesznek a nem formális és informális tanulási tevékenységek különböző kategóriáiban. Természetesen az iskola célja, hogy a formálisan szerzett tanulási tapasztalatokra építsen, és biztosítsa a tanulóban felfedezett készségek fejlődését, de nem árt haladni a korral, és kihasználni az internet nyújtotta lehetőségeket, amelyek nem mellesleg képesek lekötni —ha egy rövid időre is— a diákokat. Az internet adta lehetőségek kiaknázása hozzájárul az oktatás korszerűsítéséhez, valamint a formális, nem formális és informális módszerek keveredése hozhat csak összességében valódi eredményt.

E-learning

Az utóbbi évtizedekben kiemelkedő fejlődésen ment keresztül a digitális technológia és elsöprően népszerű lett minden téren. Népszerűségét annak köszönheti, hogy gyakorlatias, és megkönnyíti az információ áramlását, vagyis lehetővé teszi a felhasználók közötti kapcsolatot, legyenek bárhol a világon. Ma már szinte minden és mindenki elérhető egy kattintással - másodperceken belül fel lehet venni bárkivel a kapcsolatot a világ másik felén.

Ennek nagy hasznát vettük abban a világszintű krízishelyzetben, amelynek részese lehettünk mindannyian: a COVID-19 ugyanis hirtelen megszüntetett és lebénított mindenféle személyes interaktív tevékenységet, beleértve az oktatást is. Ebben az időszakban minden iskola, egyetem és oktatási központ a technológiához fordult, és bizony rá voltak kényszerülve, hogy megtanulják használni a technológia eszközeit, még azon személyek is, akik eddig a régi, hagyományos módszerekre hagykoztak, legyen szó itt tanárokról és diákokról egyaránt. Utólag ez hatalmas előnyt generált, és a pandemiának köszönhetően mindenki megtanulta használni a technológia nyújtotta lehetőségeket,

⁸ Mark Dressman – Randall William Sadler (Eds.): *The Handbook of Informal Language Learning*. Wiley Blackwell. 2020.

a különböző felületek, mint például a virtuális osztálytermek a világjárványt követően is megmaradtak, s nagyszerűnek bizonyultak tananyagok tárolására és megosztására.

Egy indiai kutatás keretén belül három professzor a COVID-19 ideje alatti változásokat vizsgálta. A kutatást, mely során a világjárvány hozta körülményekkel járó változásokat vizsgálták, Bangalore-ban végezték, s vizsgálatuk témája a technológiához való alkalmazkodás, a tanítás és tanulás volt ez idő alatt, valamint az egyetemi hallgatók hozzáállása a kialakult helyzethez – a virtuális osztályteremhez és virtuális tanításhoz. 20 egyetemet vizsgáltak meg Bangalore-ban. Az eredmények alapján a COVID forradalmat hozott létre az indiai felsőoktatásban, mivel az oktatói közösségben korábban nagy volt az ellenállás a modern technológiához való alkalmazkodással és a hallgatók virtuális bevonásával szemben. A COVID-helyzetnek „köszönhetően” a bangalore-i felsőoktatási intézmények nagy része széles körben alkalmazza a modern technológiát, és a hallgatók elkötelezettsége nagyobb, mint a hagyományos tanórákon volt.⁹

A tömérdék előny közé sorolhatjuk a tanulás új, a hagyományostól eltérő formáit is a technológiának köszönhetően. Ezt az új tanulási formát *e-learning*-nek nevezzük, amely „egy számítógépes hálózaton elérhető képzési forma, amely a tanítási-tanulási folyamatot teljes egészében a digitális térbe ülteti”¹⁰. Az e-learning tulajdonképpen valamilyen online platform segítségével létrejött oktatást, tanulást jelent. Ennek előnyei közé sorolhatunk olyan tényeket, mint a könnyű hozzáférhetőség, ugyanis csak egy számítógépre, telefonra, vagy más hordozható okoseszköze van szükség, és bárholnan elvégezhető a tanulási tevékenység. Rugalmas, mert tulajdonképpen akkor tanul az ember online, amikor erre ideje van. Ráadásul a legtöbb esetben nem kell senki programjához, vagy egy előre letárgyalt órarendhez igazodni. A tanulást követő tesztek esetében az is hatalmas előny, hogy szinte rögtön lehet visszajelzéseket kapni. A ma generációi nemcsak hozzászoktak ehhez az azonnali visszajelzési formához, hanem igénylik is.

A fentebb felsorolt előnyökön kívül a kényelem is kézenfekvő a fogyasztók számára. Bajzát szerint „az online tanulás kényelmes, otthonról is végezhető, saját tempójában tanulhat mindenki, az egyéni tanulói igényekhez és tanulói

⁹ Shenoy Veena – Sheetal Mahendra – Navita Vijay: COVID 19 lockdown technology adaption, teaching, learning, students' engagement and faculty experience. Mukta Shabd Journal 9, no. 4. 2020: 698-702.

¹⁰ Skoll: E-learning jelentése, a képzések előnyei. 2021. (<https://skoll.hu/e-learning>, letöltés: 2024. ápr. 25.)

stratégiákhoz szabható, azonnali visszacsatolást kapunk az elvégzett feladat eredményességéről, és a multimédiás technológiának köszönhető új tanítási és tanulási módszerek és audiovizuális eszközök még inkább motiválják a nyelvtanulókat.”¹¹

A nyelvtanulás tehát egy másik olyan terület, amely gazdagodott a modern technológia adta lehetőségekkel. Manapság rengeteg tanulási platform, alkalmazás van a piacon, amelyek lehetővé tesznek egy játékos, mégis hasznos időöltést a tanulni vágyók számára. Ezt a játékos tanulást *gamifikációnak* nevezzük. A *játékosítás* magában foglalja a játéktervezési elemek alkalmazását a nem játékos tevékenységekben. Az egészségügyben, az oktatásban és az üzleti szektorban az elkötelezettség fokozására használják, a viselkedéselemzés és a játéktervezési technológiák kereszteződéséből profitálva.¹² Az oktatásban a gamifikáció egy olyan kezdeményezés, amelynek célja az elkötelezettség és a teljesítmény növelése olyan játékelemek, például pontok, jelvények és ranglisták beépítésével, amelyek motiválják a tanulókat a tanulási folyamatokban.¹³

A Duolingo alkalmazás

Napjaink legnépszerűbb gamifikáción alapuló programja a Duolingo, amelyet nyelvek tanulására fejlesztettek ki. 2011-ben jelent meg a piacon, s azóta rendkívüli módon elterjedt. Manapság mindenki ismeri a zöld baglyot, amely segít a nyelvtanulásban, de szomorú lesz, ha felhasználója nem gyakorol. A népszerűsége felveti a kérdést, hogy vajon miért használják ilyen sokan? Elsősorban nagy előnyt jelent az, hogy ez a nyelvtanulási program nem csak számítógépen, laptopon, táblagépen elérhető, de okostelefonon is. Manapság majdnem mindenki rendelkezik okostelefonnal, és ez lehetővé teszi, hogy akárhonnan hozzáférjenek a Duolingohoz és gyakoroljanak egy unalmas vagy szabad percben. Nem mellékes szempont az sem, hogy az alkalmazás teljesen ingyenes. Természetesen lehet előfizetni rá az esetben, hogyha zavaróak a felhasználó számára a felugró reklámok. Előfizetés esetén az illetőnek végtelen

¹¹ Bajzát Tünde: Angol nyelvtudást fejlesztő online tananyagok értékelő elemzése. Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények. Miskolc, XIII. évfolyam, 1. szám. 2018: 79.

¹² Zachary H. Morford et. al: Gamification: The Intersection between Behavior Analysis and Game Design Technologies. [Játékosítás: A viselkedéselemzés és a játéktervezési technológiák metszéspontja.] Behavior Analyst. 2014.

¹³ Mustaque Bin Rashid – Suganya .P.: Gamification: An Initiative to Improve Engagement and Performance in Education. [Játékosítás: Kezdeményezés az elkötelezettség és a teljesítmény javítására az oktatásban.] International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology. 2017.

élete van, vagyis nincs hibákhoz kötött limitálva. Három csomagot lehet használni: az *ingyenes*, az *előfizetős* és a *családi csomagot*.

A Duolingo fordításon alapuló tanulást nyújt: a tervezési szakasztól kezdve az volt a cél, hogy olyan szoftvert fejlesszenek ki, amely figyelemmel kíséri az emberek teljesítményét a fordításon alapuló tesztekben és gyakorlati feladatokban, majd ezt felhasználva készíti elő a következő feladatokat. A megfigyelések hasznosak annak feltérképezéséhez, hogy az adott személy a leckék mely részeit tanulta meg, és mely részeket kell még megismételni.¹⁴

Az alkalmazás több, mint 60 nyelvkombinációs tanfolyamot biztosít a felhasználóknak. Az egyik lehetőségünk, hogy angolul tanulhatunk egy másik nyelvet, vagy angolt tanulhatunk egy másik közvetítő nyelven keresztül. A Duolingo általam vizsgált verziója tematikus leckéket biztosított, amelyek faszerű formában voltak elhelyezve, és egy szintfelmérő után helyezte a felhasználót a számára megfelelő szintre. Minden szint több leckéből tevődik össze. Tanulhatunk egyénileg, de akár csoportokban is. A Duolingo napi gyakorlást igényel, a zöld bagoly folyton megszólítja, és próbálja gyakorlásra buzdítani felhasználót felbukkanó értesítéseken keresztül. Több különböző, ösztönző pontgyűjtési lehetőség van, többek közt a *sorozat (streak)*, amely a rendszerességet tartja számon, és jutalmakkal jár, ha a felhasználó több napon keresztül elvégzi egy-egy leckét.

Az alkalmazásnak számos előnye és persze hátránya van. Hasznos lehet a nyelvet tanulók számára, hogy a Duolingo megismétli azokat a feladatokat, amelyekre a tanuló nem válaszolt helyesen a lecke végén. Így a felhasználók megismételhetik a feladatot, hogy másodszorra kijavítsák és ily módon megjegyezzék azt. Egy másik pozitív tulajdonság a napi cél teljesítése, és a sorozat fenntartása utáni gratuláló üzenetek. Ha a napi feladatot még nem teljesítették, a Duolingo emlékeztető értesítéseket küld a felhasználóknak. A Duolingo alkalmazást „smart alkalmazásként” is jellemzik: felismeri a felhasználók által elkövetett elírásokat, és kijavítja azokat, megadva a helyes formát. Bár a Duolingo alkalmazásnak vannak kifejezetten jó funkciói a kezdő tanulók számára, kevésbé hatékony funkciókkal is találkozhatunk. Az első az, hogy a Duolingo nem kínál nyelvtani magyarázatot. Az alkalmazás leginkább a szókincs építésére és fejlesztésére összpontosít. A nyelvtan elsajátításához a tanulóknak saját maguknak kell levezetniük a nyelvtani alapelveket a hibáik megvizsgálása alapján, találgatáson alapuló módszerrel.¹⁵

¹⁴ *Settles Burr*: Duolingo's Data-Driven Approach to Education. 2013. (<https://web.archive.org/web/20150108224320/http://blog.duolingo.com/post/41960192602/duolingos-data-driven-approach-to-education>, letöltés 2024. május 9.)

¹⁵ *Musa Nushi – Mohamad Hosein Eqbali*: Duolingo: A Mobile Application to Assist Second

A kutatás célja és kutatási kérdések

A kutatás célja megvizsgálni a legnépszerűbb játékos nyelvtanulási applikációt és feltárni a kutatásban résztvevők szokásait, véleményét az applikációról, illetve hogy szerintük lehetne-e integrálni vagy kombinálni ezt a nem formális tanulási módszert a formális tanulási folyamatba, kihasználva ezzel a technológia nyújtotta előnyöket. A célközönség a Duolingo applikáció felhasználói. A kutatásban résztvevők egy 18 tételes kérdőívet töltöttek ki. A kérdőív demográfiai kérdésekkel kezd, majd a kitöltők több nyitott kérdésben fejthetik ki véleményüket.

A résztvevőknek az alábbi kérdésekre kellett válaszolniuk:

- a. Mennyi ideje használják a Duolingo alkalmazást és mennyi időt fordítanak rá a szabadidejükből?
- b. Milyen nyelvet/nyelveket tanulnak az applikáció segítségével, és ha több nyelvet tanulnak párhuzamosan, észleltek-e különbséget az egyes nyelvek tanítása között?
- c. Mennyire és milyen okokból kedvelik az alkalmazást?
- d. Szerintük kellene-e alkalmazni a Duolingot nyelvórákon, és ha igen, akkor hogyan lehetne beiktatni a formális nyelvtanulási környezetbe?
- e. Használhatnak más nyelvtanulásra kifejlesztett programot, és ha igen akkor, melyiket?

A kutatás módszertana

A kutatás módszertanát illetően a szakirodalmi adatgyűjtést kvantitatív adatgyűjtési módszerrel végzett empirikus feltáró kutatás egészítette ki. Az adatokat egy *Google Űrlap* segítségével készített kérdőíves felmérés során gyűjtöttük. A kérdőíves lekérdezés 2024 februárjában és márciusában történt. A kérdőívet személyesen, osztálytermi környezetben töltöttük ki középiskolás diákok és egyetemi hallgatók körében, illetve a Facebook közösségi oldalon és e-mail-en keresztül népszerűsítettük tanár kollégák és ismerősök körében. A célközönség tulajdonképpen bármilyen korcsoportot érintett, aki Duolingo felhasználó, így elég gyorsan gyarapodtak a kitöltések.

127 érvényes válasz érkezett a kérdőívre. Ebből 76,4%-a nő (N=97) míg a többi 23,6% (N=30) férfi. A kitöltők életkora nagyon színes és megosztott,

a legnépesebb csoport (N=48) a 18-24 év közötti kitöltőké. 25 kitöltő 14-17 év közötti életkorú, 22-en 25-30 év közöttiek, 16-an 40 és 49 év közöttiek, 12-en 31-39 közöttiek, valamint 4 kitöltőnk 50+-os.

A kérdőív célközönsége a Duolingo-felhasználók, de mivel a kérdőívet főként Csíkszeredán népszerűsítettük, ezért nagyrészt Csíkszeredából és környékéről gyűlte össze válaszok. A kitöltő lakhelyére azonban külön nem tért ki a kérdőív, mert a kutatás céljának szempontjából irreleváns információ. A foglalkozásukat illetően a legtöbb kitöltő 2 csoportba sorolható: 39,4%-uk (N=50) alkalmazott és 28,3%-uk (N=36) egyetemi hallgató. További 22% (N=28) tanuló, 6-an munkanélküliek, 5-en vállalkozók, 1 nyugdíjas és 1 kitöltő alkalmazott és vállalkozó is.

A következő kérdés arról gyűjtött információt, hogy a kitöltők mióta használják az alkalmazást: 47-en kevesebb, mint 1 éve, 33-an több, mint 3 éve, 22-en 1 éve, 18-an 2 éve és 7-en 3 éve. A következő kérdésből kiderült, hogy 41,7% (N=53) naponta, ugyancsak 41,7% (N=53) ritkán és a többi 16,5 % (N=21) hetente duolingózik.

A kitöltők többsége egyszerre (N=73) 10–15 percet tölt el az applikáción való nyelvtanulással, de 36-an 15–20 percet, 6-an 20–25 percet, 5-en 25–30 percet és 7-en több, mint 30 percet is rászánnak a Duolingo-ra az idejükből. A Duolingo-applikációban elért szintjüket is meg kellett nevezzék, ahol 3 opcióból választhattak: 1–10., 11–20., 20–25. Saját bevallásuk alapján 39-en jutottak el az 1–10. szint közé. 54-en a 10–20. szint közé és 34-en a 20–25. szint közé.

A következő kérdés arra kért választ, hogy milyen nyelveket tanulnak a kitöltők a Duolingo segítségével. A válaszlehetőségként megadott nyelvek közé tartoztak az angol, a román, a német, az olasz és a spanyol. 91 válasz érkezett az angol nyelvre, 35 a németre, 30 a románra, 18 a spanyolra és 15 az olaszra. A megadott nyelveken kívül volt még lehetőség egyéb nyelveket is hozzáadni, és a válaszadók további 14 nyelvet adtak meg. 11-en adták meg a franciát, 4-en a norvégot és 3-an az orosz és a japánt. 1–2 szavazatot kaptak a dán, török, latin, hindi, koreai és svéd nyelvek. Egy számunkra különös nyelvet is említettek, a szuahéli, amely egy Kelet-Afrikában beszélt nyelv, s nem gondoltuk, hogy Csíkszeredában is felbukkan.

Egy nyílt végű kérdés arra kérdezett rá, hogy több nyelv tanulása esetén észleltek-e bármilyen különbséget a nyelvek oktatása között. Ez a kérdés az előzőkkel ellentétben nem volt kötelező, mert csak azon kitöltők kellett hozzászóljanak és véleményt nyilvánítsanak, akik korábban több nyelvet jelöltek, vagyis több nyelvet tanulnak a Duolingo-n. Ennek ellenére 46 nemleges

válasz érkezett vagy olyan, hogy „csak egy nyelvet tanulok”, mások csak egy vonalkát raktak a válasz helyére. Volt, aki jobban kifejtette nemleges válaszáát és hosszabb véleményt formált: „Nem, a leckék hasonlóak, a történetek meg azonosak.”; „Nem tűnt fel jelentős különbség, igaz, nem párhuzamosan tanultam a nyelveket”; „Nem használtam olyan sokat, hogy ezt meg tudjam állapítani.” vagy „Nem, viszont hallottam, hogy az újabb fejlesztések során egy-egy nyelv mondatai sokkal rosszabbá váltak.”

Ami a különbségeket illeti, a válaszadók leggyakrabban az oktatás minőségi és mennyiségi különbségeit emelik ki. A kitöltők tapasztalatai azt mutatják, hogy az elterjedtebb, népszerű nyelveket, mint az angol vagy francia sokkal jobban kidolgozott feladatok, gyakorlatok által lehet elsajátítani, míg a kisebb nyelvek esetében, mint a román is, gyengébb minőségűek a tanulandó leckék. Néhány példa az adatközlők válaszaiból: „A gyakran használt nyelveknek jó minőségű leckéi vannak, amik többet takarnak (pl. francia, norvég), a ritkábban használt nyelvek viszont kevesebb, alacsonyabb minőségű leccével rendelkeznek (pl. latin)”; „Egy sokak által használt nyelvnek a hossza és tanítása nagyobb és kidolgozottabb, mint például az angolnak és spanyolnak.”; „Az angolnál több különböző feladat van, a románál pedig nagyon egyhangúak a feladatok.”

Továbbá arról is említést tesznek az adatközlők, hogy egyes nyelvek esetében kevés a nyelvtani rész („Bizonyos nyelvek esetében jobban ráfókuszál a szókincsre, így jóval kevesebb figyelmet kap a nyelvtan, ami szintén elengedhetetlen része a nyelvtanulásnak”), illetve azt is kiemelték, hogy egy magyar anyanyelvű felhasználónak sokkal kevesebb lehetősége van anyanyelvén keresztül tanulni egy idegen nyelvet, mint például egy angol anyanyelvűnek („Egy olyan példát tudnék különbségre adni, hogy például esetemben spanyol nyelvet tanulok, amely az angol nyelvvel van összekötve (tehát az alkalmazás az angolt veszi anyanyelvemnek amely által spanyolul tanulhatok), de spanyolul nem tudnék úgy tanulni, hogy az alkalmazás a magyart vegye anyanyelvemnek, mivel ez még nincsen kifejlesztve. Magyar anyanyelvű tanulónak csak az angol és a német nyelv áll rendelkezésükre.”).

A következő egy zárt kérdés volt, amelyre igennel vagy nemmel lehetett válaszolni. A kérdés az volt, hogy szeretik-e a kitöltők a Duolingo alkalmazást. A válaszadók 93,7%-a (N=119) szereti az alkalmazást, míg a többi 6,3% (N=8) nem. A következő 2 nyitott kérdésben indokolhatták meg a válaszadók, először, hogy miért szeretik, majd, hogy mit nem szeretnek benne. Ez sem volt kötelező kérdés, így csak az fejtette ki véleményét, akire vonatkozott. A Duolingo melletti leggyakrabban említett érv, az alkalmazás egyszerű

használata (N=32) arra hivatkozva, hogy „Egyszerű és nagyszerű.” Továbbá, a következő érvek a Duolingo használata mellett annak tanítási módszereire és technikáira vonatkoznak – ismételi azokat a mondatokat, feladatokat, ahol gyengébben teljesít a nyelvtanuló (N=12) („*Felismeri mik a gyengeségek és azt többet ismételteti*”), játékos módszerrel tanít (N=9) („*Játék lesz az egész, nem is érzem tanulásnak, és hogy játék során áll össze bennem a kép az adott nyelv grammatikai szabályszerűségeiről, és nem kell leírásokból bebiflázzam*”), illetve egyszerre több kompetenciát is fejleszt (N=5) („*Kiemelném a sokrétű feladatokat is, hiszen kínál hallgatási, olvasási feladatot, behelyettesítőt és olyat is, ahol nekem kell beszélnem*”). Ezeken az előnyökön kívül még említették, hogy interaktív, szórakoztató és jó, hogy emlékeztet a gyakorlásra.

A következő nyitott kérdésre adott válaszok a Duolingo alkalmazás hiányosságaira mutatnak rá. A legtöbben (N=15) arra panaszkodtak, hogy kevés az életük a játékban és ez által a hibalehetőségük is („*Kevés életet ad, kevészer hibázhat az ember. Ha elfogynak az „életek” akkor kell várni, ez nem motivál hanem demotivál*”). Továbbá, az előnyös ingyenesség velejárói az állandóan felbukkanó reklámok (N=14) („*Nagyon rámentek az előfizetésekre, sok a reklám, kevés az élet.*”) és emlékeztető üzenetek is negatívan hatnak a kitöltőkre egy részére (N=12) („*Túl agresszíven próbál rávenni arra, hogy tanuljak, amikor nincs időm rá.*”). Néhány adatközlő (N=10) a nyelvtanulási feladatok alacsony szintjét és könnyűségét említette negatívként: „*Számomra hamar unalmassá válik. Nagyon könnyű a használata.*” Említették még, hogy néha vannak olyan szavak vagy mondatok, amelyek értelmetlenek vagy hasztalanok („*Úgy érzem nem tudnám használni azokat a mondatokat amiket tanít, pl.: Hol van a tűz?*”), míg néhányuknak személyes elfogultsági miatt a témák nem tetszenek („*Sok benne a homoszexuális tartalom, pl.: nagyapa a pasijával megy bulizni- ilyen mondatok vannak benne.*”). Néhány válaszadó a nyelvtant és az elméletet hiányolja („*Nem kreatív, nem intuitív, unalmas, ismétlődnek a leckék és mondatok egy leckén belül, nem következetes és nem tér ki a nyelvtani oktatásra.*”; „*Hiányzik az elmélet rész, szeretem, ha van egy logikája a nyelvnek, ha tudok arra alapozni, persze itt egy minimális elmélete gondolok.*”). Ezeken kívül negatívként említették a beszédprodukciós feladatokat, technikai és elvárt kiejtés miatt („*Túl angolos akcentust kér*”). Ami a kiejtést illeti, volt, aki megjegyezte, hogy a román nyelv esetén mesterséges intelligencia mondja fel a mondatokat, és egyáltalán nem olyan a hanglejtés amilyennek lennie kéne, vagyis rosszul tanítja a kiejtést („*Rájöttem hogy a román szavakat a MI olvassa és egyáltalán nem olyan a kiejtés amilyen kellene legyen.*”)

A következő kérdés arra ösztönözte a válaszadókat, hogy fejtsék ki, mit fejlesztenének a Duolingo-n. Tematikusan csoportosítva a leggyakrabban említett javaslat (N=12) az életek számának növelése vagy eltörlése volt („Az *“életvesztést”* kicsit átalakítanám, hogy ne legyen szükséges a prémium megvásárlása.”). Páran ingyenessé tennék az applikációt (N=10) és kivennék a reklámokat (N=4) („Nyilván kihajítanám a reklámokat. Amikor elkezdtem Duozeni, még az volt az alapelv, hogy az ingyenes verzión se legyen egyáltalán hirdetés, és épp ez volt nagyon szimpatikus benne.”). Volt, aki (N=10) a nyelvtanra és a nyelvtani hibák kijavítására és részletezésére fektetne nagyobb hangsúlyt („A nyelvtant. Ha rajtam múlna raknék bele nyelvtant és magyarázatokat. A román nyelv tanulásánál külön fejezetbe tenném az igemódokat és időket, ugyanakkor az igeragozásnak is külön fejezet kellene.”). Javaslatok, amelyeket még említettek az a segítségkérés lehetősége („Esetleg egy chat helyet rakjanak be, ahol az adott nyelvű, anyanyelvként beszélő emberekkel kommunikálhatok, és persze ők kijavítanak, de akár én is segíthetek másnak megtanulni magyarul.”), magasabb nyelvi szint kidolgozása („Az angol nyelvnl a szinteket, szókincset lenne érdemes kibővíteni, mert így csak maximum B1-es tudásra lehet szert tenni.”), vagy nyelvtani- és szókincsmagyarázatok megadása („Kellenének magyarázatok, ahol röviden leírja, hogy mondjuk miért az a szó helyes formája, miért azt kell használni, stb...”).

A kérdőív 15. kérdése arra kereste a választ, hogy a kitöltők mennyire tartják megvalósíthatónak vagy érdemesnek a Duolingo applikáció bevezetését formális nyelvórák keretén belül. Ez egy zárt kérdés volt, amelyre 3 válaszlehetőség közül lehetett választani: igen, nem, talán. 62 kitöltő igennel, 49 talánnal és 16 nemmel válaszolt. Ehhez kapcsolódott a következő nyílt kérdés, ahol ki tudták fejteni az igennel válaszolók, hogy szerintük hogyan lehetne bevonni a Duolingot a formális tanulásba. Azokból, akik javasoltak valamit, a legtöbben (N=33) azt javasolták, hogy jó volna bevonni a Duolingot az óra menetébe, vagy bemelegítésként, vagy az óra közepén, vagy levezetésként, tanári felügyelettel, majd magyarázattal („Felvett lecke után jó gyakorlás lehet, emellett *“pihenő”* órákon is jó kikapcsolódás lehet vagy órák végén jó levezető.”). Gondoltak még arra, hogy a Duolingo jó motiváló, ösztönző tényező lehet, ha versenyszerűen adjuk ki a Duolingo használatát és valamilyen formában jutalmazzuk a diákokat (N=9) („Ha abból indulunk ki, hogy a *“Streak”* rendszer ösztönzően hatna a diákokra, lehetne egy kis versenyt is akár szervezni a diákok között. A tanár megszabhatná, hogy pl. hány hetente lenne egyszer egy olyan óra, amelyen mindenki megosztaná a Duolingo alkalmazásban elért eddigi eredményeit, élményeit, így mindenki beszámolna arról, hogy milyen szavakat,

mondatokat tanultak.”; „Jutalmazni a használata során elért eredményeket a tanóra keretein belül, valamilyen formában.”). Voltak, akik azt javasolták, hogy házi feladatként is lehetne integrálni a Duolingot a formális oktatásba (N=8) („Mondjuk, házi feladatként. Meg lenne adva, mennyi feladatot kell elvégezni a következő óráig. Ezáltal ismételhetnének is a diákok, egy-két újdonságot is megtanulhatnának stb.”).

Az utolsó előtti kérdés azt igyekezett feltérképezni, hogy a kitöltők milyen más, nyelvtanulásra kifejlesztett alkalmazásokat használnak. Itt több opciót adtunk meg előre a Duolingo-n kívül: *Babbel*, *Langster*, *Mondly*, *Memrise*, *Rosetta Stone*. A kitöltők több opciót is megjelölhettek, ráadásul adhattak hozzá, egyéb, a listán nem szereplő alkalmazást is. A válaszadók 79,5%-a (N=101) csak a Duolingo applikációt használja. 11-en a Mondly-t, 3-an a Youtube-ot, 2-en a Rosetta Stone-t jelölték és kapott 1-1 választ a Babbel, Langster, Memrise, Funny Easy Learn, Gonny Grammer, Quizlet, English Grammar, Falou és a megtanulok németül.hu is.

Az utolsó egy nyílt kérdés volt, amely ehhez az utóbbi kérdéshez kapcsolódott, és arra kereste a választ, hogy a kitöltők szerint létezik jobb applikáció a Duolingtonál, és ha igen, melyik és miért. A 127 beérkező válaszból 2-en válaszolták azt, hogy szerintük a Youtube („A YouTube. Életszerűbb, aktívabb tanulási lehetőségek.”) és a Mondly („A Mondly mert mondatokat is tanít.”) jobbak a Duolingtonál.

A kutatás összегzése

A jelen kutatás a világ legnépszerűbb nyelvtanulási applikációjáról, a Duolingoról gyűjtött adatot az Erdélyben található Csíkszeredában és környékén, osztályteremben és online népszerűsítve. A kérdőív online, Google Űrlap segítségével készült. A célközönség tehát erdélyi Duolingo felhasználók voltak. A kérdőíves a kitöltők Duolingo nyelvtanulási applikációról megfogalmazott véleményét és használati szokásaikat vizsgálta, illetve, hogy szerintük be lehetne-e iktatni ezt az alkalmazást a formális oktatásba.

Összességében kiderült, hogy a Csíkszereda környékén élő kitöltők körében is kortól függetlenül a legnépszerűbb és leggyakrabban használt nyelvtanulási applikáció a Duolingo. Legtöbbször reklám, vagy baráti ajánlás által találtak rá, legtöbbször az utóbbi 1-3 évben használják és leggyakrabban 10–15 percet szánnak rá a szabadidejükből. A kitöltők nagy része a 10 és 20-as játékszint között volt, és a leggyakrabban említett tanult nyelv az angol, de egészen ritka esetben egy kelet-afrikai nyelv tanulására is használják az alkalmazást.

Több nyelv tanulása esetében a kitöltők észlelték, hogy sokkal kidolgozottabbak egy-egy népszerű nyelv, mint például az angol leckéi, illetve azt is említették, hogy anyanyelvfüggetlenek az elérhető tanulandó nyelvek, például, egy magyar anyanyelvűnek nagyon kevés lehetősége van az anyanyelvén keresztül tanulni idegen nyelveket. A válaszadók azért kedvelik az alkalmazást, mert könnyen kezelhető és játékos, viszont kifogásolták az ingyenes verzióval járó sok reklámot és emlékeztető üzenetet, illetve azt, hogy limitált az életek száma, így kevés a megengedett hibalehetőség. Ezért egy jobb felhasználói élmény érdekében a válaszadók eltörölnék a reklámokat, ingyenessé tennék a teljes applikációt, illetve engednék, hogy a felhasználók számtalanszor tévedhessenek.

A kitöltők nagy része alkalmazná a Duolingo-t a formális oktatásban is bevezetésként, levezetésként vagy épp óra közben egy 5–10, akár 15 percre. Azonban motiváló erőt tulajdonítanak az alkalmazásnak, így versenyként vagy házi feladatként is el tudják képzelni az applikáció hasznosságát a nyelvórák keretein belül. Legtöbbször nem is használnak más nyelvtanulásra kifejlesztett applikációt, csak a Duolingo-t és azt is tartják a legjobbnak.

Sebestyén Dorottya

Szókincsfejlesztés kétféleképpen egy csíkszeredai általános iskolában

Bevezetés

A szókincs létfontosságú szerepet játszik a nyelvtanulásban, hiszen a különböző szavak és kifejezések alkotják a nyelvek használatának és megértésének alapját. Mai felgyorsult világunkban a folyamatosan fejlődő technikának köszönhetően a tanulás és a tanítás folyamata is jelentős változásokon ment keresztül.¹ Aki manapság szeretne nyelvet tanulni, számos lehetőség közül választhat. Ide tartoznak a hagyományos tanórák, a nyelvtanulási applikációk, az online nyelvkurzusok, a magánórák, az önálló nyelvtanulást támogató könyvek, mindenféle online források, illetve a média segítségével történő nyelvtanulás is. Emellett a tanítás és tanulás folyamatában mindig is használtak különböző játékokat, manapság viszont a digitális játékok élnek fénykorukat.² Népszerűségükhöz a 2020-as világjárvány is hozzájárult, amikor világszerte hosszabb vagy rövidebb időre a digitális oktatás felváltotta a hagyományos oktatást.³

Jelen kutatás egyik célja, hogy összehasonlítsa, mennyire motiválja az ötödik osztályos diákokat a szókincstanulásban a hagyományos, illetve a digitális játékok bevonása a tanórák során. További cél elemezni, hogy a digitális vagy a hagyományos játékok járulnak hozzá jelentősebben a szókincs fejlődéséhez. A kutatás során kontrollált pedagógiai kísérlet nyomán begyűjtött, rövid távú eredményeket vizsgáltunk. A kísérleti csoport esetében digitális játékok segítségével gyakoroltuk a szókincset az angolórákon, míg a kontrollcsoportban hagyományosnak nevezhető játékokkal gazdagítottuk a tanórákat.

¹ *Sara Price – Martin Oliver: A Framework for Conceptualising the Impact of Technology on Teaching and Learning. Journal of Educational Technology & Society 10. (2007) 1. sz. 16–27.*

² *Karun Sanjaya – Rushil Chandra – Jimmy Jose: The Digital Daming Revolution: an Analysis of Current Trends, Issues, and Future Prospects. Russian Law Journal 11. (2023) 1. sz. 18–29.*

³ *Awaz Naaman Saleem – Narmin Mohammed Noori – Fezile Ozdamli: Gamification Applications in E-learning: A Literature Review. Technology, Knowledge and Learning 27. (2022) 139–159.*

A pedagógiai kísérlet megkezdése előtt mindkét csoport ötödik osztályos tanulói kitöltötték egy előtesztet azzal a céllal, hogy felmérjük a már meglévő angol szókincsüket élelmiszerek és főzés témakörben, illetve hogy képesek-e azt szöveggörnyezetben használni. A rövid pedagógiai kísérlet befejeztével egy utótesztet alkalmaztunk, amely az előteszt módosított, enyhén bővített változatát képezte. Az utóteszt emellett magába foglalt néhány olyan kérdést, amit a tanórákon játszott játékokkal kapcsolatban foglalmaztunk meg, ezáltal visszajelzést igényelve a diákok részéről.

Szókincs tanulása és tanítása

A nyelvtanulás során fontos, hogy a megtanult szavakat szöveggörnyezetbe helyezzük. Ennélfogva a szókincs bevezetésének leghatékonyabb módjai közé tartozik a szövegek, hanganyagok és a videók használata.⁴ Az angol nyelvet tanuló egyének szókincsse fejlődik azáltal, hogy hallják és használják az idegen nyelvű szavakat az iskolai tanórák idején, televízió nézésekor vagy akár zenehallgatáskor, de internetes videók nézése folyamán vagy cikkek olvasásakor is, amely tevékenységek során a nyelvtanulók a szókinccsel természetes szöveggörnyezetben találkoznak.⁵

Az új szókincs bevezetésének legelterjedtebb módja az illusztrálás. Ez történhet valós tárgyak, képek, rajzok és mutogatás segítségével is. Az új szókincs memorizálásnak másik hatékony módja az, ha egyszerűen engedjük a tanulóknak, hogy saját tempójukban dolgozzanak.⁶

A játék szerepe az oktatásban

A játék egy olyan rendszer, amelyben a játékosok absztrakt kihívásban vesznek részt, amit szabályok, interaktivitás és visszajelzés határoz meg. A végkimenetele kiszámítható, emellett pedig különböző érzelmi reakciókat vált ki.⁷

A játékalapú oktatás a hagyományos oktatási stratégiák természetes továbbfejlődése, amely a statikus, nem interaktív folyamatot igyekszik megváltoztatni játékok segítségével. Célja, hogy a tanulók játékosan, szinte észrevétlenül fejlődjenek, mindezt úgy, hogy közben élvezik a folyamatot. A játékalapú oktatás

⁴ *Jeremy Harmer: The Practice of English Language. England 2007. 229.*

⁵ *Andromeda Jones: The Ultimate ESL Vocabulary Manual. UK 2016. 6–7.*

⁶ *Scott Thornbury: How to Teach Vocabulary. England 2002. 75–76.*

⁷ *Karl M. Kapp: The Gamification of Learning and Instruction. Game-based Methods and Strategies for Training and Education. San Francisco 2012. 7.*

emellett támogatja az önálló felfedezést és problémamegoldást.⁸ A *gamifikáció* kifejezést először Nick Pelling, egy brit számítógép-programozó használta 2003-ban.⁹ A gamifikáció a játékmechanikák és a játéktervezés elveinek alkalmazására vonatkozik alapvetően nem játékos környezetekben. A gamifikáció elsődleges célja a motiválás és a különböző tevékenységbe való bevonás olyan játékelemek használatával, mint a ranglisták, jutalmak és díjak.¹⁰ A gamifikációt számos más célra használták már az oktatáson kívül is. Ezek közé tartozik az alkalmazottak motiválása, betegségek megértése és megelőzése, adománygyűjtés és vásárlói hűség kialakítása.¹¹ Bár a gamifikáció és a játékalapú oktatás hasonló játékmechanizmusokat, elemeket és gondolkodásmódot alkalmaz, a különbség a hatáskörben rejlik: a játékalapú oktatás konkrét tanulási célokat alakít át játékokká, míg a gamifikáció az egész tanulási folyamatot játékká alakítja.¹²

A 21. század folyamán új pedagógiai megközelítések jelentek meg, amelyekben egyre fontosabb szerepet játszik a technológia. A 21. század tanulóit „digitális bennszülötteknek” nevezik. Egy digitális bennszülött másképp tanul és dolgozza fel az információt. Kihhasználja a digitális kor minden eszközét és játékát, beleértve a számítógépeket, videojátékokat, mobiltelefonokat és még sok más.¹³

A játékosítás előnyei és kihívásai az oktatásban

A játékosítás vonzóbbá és motiválóbbá teszi a tanulási folyamatot, segítve a tanulókat különböző készségeik fejlesztésében. A gamifikáció rendszerint csoportmunkára tervezett tevékenység, amely során a diákok együttműködnek egy közös cél elérése érdekében. A csapatmunka és a közösséghez tartozás által a diákok felelősséggel rendelkeznek, ugyanakkor élményeket is szerezhetnek. A közös munka során észrevétlenül fejlesztik a szociális készségeiket, illetve érik el az adott célokat.¹⁴

⁸ Kristi Mead: *Game-based Learning and Intrinsic Motivation*. Fullerton 2011. 3.

⁹ Kevin Werbach – Dan Hunter: *For the Win: How Game Thinking Can Revolutionize Your Business*. Philadelphia 2012. 25.

¹⁰ Werbach, K. – Hunter, D.: *For the Win* i.m. 25–29.

¹¹ Jorge Francisco Figueroa: *Using Gamification to Enhance Second Language Learning*. *Digital Education Review* 27. (2015) 32–54.

¹² Rula Al-Azawi – Fatma Al-Faliti – Mazin Al-Blushi: *Educational Gamification vs. Game Based Learning: Comparative Study*. *International Journal of Innovation, Management and Technology* 7. (2016) 4. sz. 132–136.

¹³ Marc Prensky: *Digital Natives, Digital Immigrants*. *On The Horizon* 9. (2001) 5. sz. 29–31.

¹⁴ Zahra Sonia Barghani: *The Benefits of Gamification in Learning*. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education* 6. (2020) 2. sz. 1671–1675.

A játékosított tanulási környezet rugalmasságot biztosít, ami a részvételt, szinteket, feladatokat és az aktivitások ütemét illeti. A tanulási folyamat személyre szabható, figyelembe véve ezáltal akár az egyéni igényeket is. A diákok részvétele a döntéshozatalban fokozza az önállóság érzését.¹⁵ Az oktatási folyamat játékosításának egyik kiemelkedő előnye a gyors visszajelzés. Az emberek gyakran kiszámíthatatlan, következtelen és megbízhatatlan visszajelzéseket kapnak a különböző élethelyzetekben. Az oktatási kontextusban a visszajelzés gyakran célzottabb, bár nem mindig gyorsabb. A diákoknak akár hetekbe is telhet, amíg visszajelzést/eredményt kapnak egy feladatról, tesztről vagy prezentációról. Online környezetben a visszajelzés másodpercek alatt megérkezhet a játék típusától függően. A játékok esetében a visszajelzés általában célzott, azonnali és segíti a játékost a fejlődésben.¹⁶

Ahogy az élet minden területe, úgy az oktatási folyamat játékosítása is kihívásokkal járhat. A digitális játékok esetében a leggyakoribb kihívás maga a technikai felszerelés. Ez a folyamat ugyanis magába foglalja a játékokhoz szükséges eszközök kezelését. Még az egyszerű játékalapú tevékenységek esetén is számolnunk kell az időigényességgel, illetve bizonyos szintű technikai ismeretekre is szükség van.¹⁷ Egy másik lehetséges kihívás lehet a játék összekapcsolása a tananyaggal. A játékok általában egyszerűsítik a dolgokat, illetve elvont szabályokkal, célokkal rendelkeznek. Ha egy játék nem kifejezetten arra készült, hogy részletesen és pontosan tanítson/bemutasson egy adott tárgyat vagy témakört, akkor a tanárnak kell összekapcsolnia a játék tartalmát a tantárggyal.¹⁸ Emellett a diákok időigényesnek vagy kiszámíthatatlannak találhatják a játékalapú oktatást. Továbbá bizonyos diákok számára zavaró lehet a versengés, az eredmények láthatósága. Végül pedig előfordulhat, hogy bizonyos diákok és/vagy tanárok egyszerűen jobban szeretik a hagyományos tanulási és tanítási módszereket.¹⁹

¹⁵ Christian Girard – Jean Ecalle – Annie Magnan: Serious Games as New Educational Tools: How Effective Are They? A Meta-analysis of Recent Studies. *Journal of Computer Assisted Learning* 29. (2013) 207–219.

¹⁶ Kiel Mark Gilleade – Alan Dix – Jen Allanson: Affective Videogames and Modes of Affective Gaming: Assist Me, Challenge Me, Emote Me. *Digital Games Research Association DiGRA*. (2005) 1–7.

¹⁷ Valerie J. Shute et al.: Modelling How Incoming Knowledge, Persistence, Affective States, and In-game Progress Influence Students Learning from an Educational Game. *Computers & Education* 86. (2015) 4. sz. 224–235.

¹⁸ Björn Berg Marklund – Anna-Sofia Alklind Taylor: Educational Games in Practice: The Challenges Involved in Conducting a Game-based Curriculum. *The Electronic Journal of E-learning* 14. (2016) 2. sz. 122–135.

¹⁹ Adrián Domínguez et al.: Gamifying Learning Experiences: Practical Implications and Outcomes. *Computers & Education* 63. (2013) 380–392.

A motiváció

Általánosan elfogadott tény, hogy a motiváció nélkülözhetetlen a sikerhez az élet szinte minden területén. Motiváció hiányában a kudarc szinte biztos, mivel nem teszünk elegendő erőfeszítést egy adott cél érdekében. Megkülönböztethetünk extrinzik- és intrinzik, azaz külső- és belső motivációt. Az extrinzik motiváció számos külső tényezőből eredhet, ilyenek például átmenni egy vizsgán vagy pénzhez jutni. Ellenben az intrinzik motiváció belülről származik, mint például a kíváncsiság, vagy az egyén vágya arra, hogy tanuljon és fejlődjön.²⁰ A motiváció erőssége függ attól, hogy mennyire fontos az egyén számára az eredmény, amelyet el akar érni. A felnőttek és a gyerekek céljai eltérhetnek, mivel a felnőtteknek lehetnek tisztán meghatározott vagy homályos céljai, míg a gyerekeknek általában nehezen leírható céljaik vannak, bár azok is ugyanolyan erősek lehetnek, mint a felnőtteké.²¹

A kutatás módszertana

A pedagógiai kutatásomban a kontrollált kísérlet módszerét, illetve játékalapú oktatást alkalmaztam. A kísérletre 2024. márciusában és áprilisában került sor. A rövid kísérlet összesen 8 tanórából állt, és további két-két alkalomból mindkét csoportban az előteszt és az utóteszt kitöltésére. Az empirikus kutatás keretében összehasonlítottam az 5. osztályos diákokból álló kísérleti csoport és a szintén 5. osztályos diákokból álló kontrollcsoport teszteredményeit, valamint a tanórákon alkalmazott játékokkal kapcsolatos visszajelzéseiket. A kísérleti csoportban digitális játékokkal és multimédiás elemekkel gazdagítottuk a tanórákat, míg a kontrollcsoportban hagyományosnak nevezhető játékokkal játszottunk a tanórákon oktatási céllal.

Jelen tanulmányban a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg: (1) Van-e jelentős különbség a kísérleti- és a kontrollcsoport eredményei között, figyelembe véve, hogy a pedagógiai kísérlet során a kísérleti csoport digitális játékkalkalmazások segítségével gyakorolta az adott témakör szókincsét, míg a kontrollcsoporttal hagyományosnak nevezhető játékokat használtunk az órákon? (2) Motiválóbba-e manapság a digitális játékok a tanulók számára, mint a hagyományos játékok?

Az első hipotézisem, hogy a kísérleti csoport tanulói nagyobb sikerrel fogják elsajátítani az élelmiszerekhez és főzéshez kapcsolódó szókincsét, mivel

²⁰ Harmer, J.: *The Practice of English Language i.m.* 98–99.

²¹ Marion Williams – Robert L. Burden: *Psychology for Language Teachers. A Social Constructivist Approach* 1997. 111–119.

a pedagógiai kísérlet során a tanórákon modernebb, naprakész játékelemeket alkalmaztunk, ellentétben a kontrollcsoporttal. A második hipotézisem, hogy a digitális játékok motiválóbbak a mai generáció számára az oktatási környezetben. Ennek oka a virtuális játékok népszerűsége, valamint az, hogy a digitális elemek bevezetése a tanulási és oktatási folyamatba egyre elérhetőbbé válik.

A kísérleti csoportban 19 diák vett részt, míg a kontrollcsoportban 16 diák. Ezek a számok nem tükrözik az osztályok teljes létszámát, mivel 3 diák a kísérleti csoportból és 2 tanuló a kontrollcsoportból nem volt jelen az előteszt kitöltésekor. Ezen kívül további 3 diák a kísérleti csoportból és 2 tanuló a kontrollcsoportból nem volt jelen az utóteszt kitöltésének időpontjában. Ezért az ők teszteredményeiket nem vettük figyelembe a két csoport eredményeinek összehasonlításakor.

A tanórák

Miután mindkét csoport kitöltötte az előtesztet, az első tanórák az élelmiszerekkel és főzéssel kapcsolatos szókincs bevezetésével kezdődtek mindkét csoportnál. A könyvben található feladatokon és illusztrációkon kívül mindkét csoportban feladatlapon is dolgoztunk, amely magába foglalt szöveg és kép párosítását, gyümölcsök és zöldségek kategorizálását, igaz vagy hamis mondatok elkülönítését, mondatkiegészítést illetve rajzolást is. A kísérleti csoportban a feladatlap kiegészítéseként kivetítettem egy Canvában megszerkesztett prezentációt, amit a helyes válaszok leellenőrzésében használtunk, illetve színes illusztrációkat is biztosított. Az első tanórák célja az volt, hogy megismerjük a tanulók már meglévő angol nyelvű szókincsét az élelmiszerekkel és főzéssel kapcsolatban, és hogy elkezdjük fejleszteni azt, minél több kontextusban használva az adott szavakat, kifejezéseket.

A második tanórán mindkét csoportban hagyományos brit édességekről beszéltünk. A kísérleti csoportban egy videó kivetítésével egészítettük ki a könyvben megadott szöveget, amely segített vizualizálni az információkat. Ezt követően a kísérleti csoportban a *liveworksheets.com* digitális felületen keresztül gyakoroltunk reggelivel kapcsolatos szókincsset. A diákok feleletválasztós kérdésekre válaszoltak, illetve párosítaniuk kellett a szavakat a képekkel. A megoldásaikra azonnali visszajelzést kaptak pontok formájában. A cél az volt, hogy a tanulók annyiszor oldják újra a feladatokat, amíg sikerül legalább 90%-ban helyesen megoldani azokat. Emellett pedig arra is biztattuk őket, hogy próbálják ki otthon is a feladatokat, és gyakorolják a digitális eszközeiken az órán tanult szókincsset. Ezzel szemben a kontrollcsoportban ugyanazokat

a feladatokat nyomtatott formában oldottuk meg, majd szemtől szembeni játék következett. Egy diák kiállt az osztály elé, kezében tartva egy papírlapot, amin a korábban felírt szót csak a társai láthatták. A diáknak olyan kérdéseket kellett feltennie az adott szóról, amire igennel vagy nemmel tudott az osztály válaszolni. Az adott diáknak addig kellett kérdéseket feltennie, amíg ki nem sikerült találni az adott szót. A diákok váltották egymást a szerepekben, és bár néhányan segítségre szorultak az angol nyelvű kérdések megfogalmazásában, összességében sikeresnek és közkedveitnek bizonyult a játék.

A harmadik tanórákon mindkét csoportban bevezettük a főzéssel kapcsolatos igéket és konyhai eszközökhöz kapcsolódó szókincset. A könyvben szereplő szókincset közösen kibővítettük, amelyet a kísérleti csoportban ismét Canvában szerkesztett bemutatóval egészítettem ki, hogy minél élvezetesebbé tegyük a diákok számára a tanulási folyamatot. Ezt követően a kísérleti csoportban áttértünk a *blooket.com* felületre, ahol a tanulók interaktív játékban vettek részt, azzal a céllal, hogy minél változatosabb kontextusban lássák/alkalmazzák az új szókincset. A tanulók minden helyes válasz után jutalmul választhattak egy ládát három lehetséges variáns közül. Így volt lehetőségük aranyat, avagy pontokat gyűjteni, duplázni, triplázni, de akár pontot veszíteni, rabolni vagy pontszámot cserélni is. Összesen 5 perc állt rendelkezésükre, és a végén az nyert, aki a legtöbb aranyat gyűjtötte. A játékosoknak, akik gyorsan a kérdések végére értek, ismételten meg kellett válaszolniuk azokat, amíg az idő le nem járt. Ez a játék nagymértékben szerencsén is múlik, hiszen hiába válaszolt több játékos minden alkalommal hibátlanul, ez nem jelentett feltétlenül dobogós helyet számukra, hiszen az utolsó pillanatban is elveszíthették az összegyűjtött pontjaikat. A játék arra is alkalmas, hogy a tanulók megtapasztalják a versenyhelyzetet, ám fontos megjegyezni, hogy a végső eredmény nem feltétlenül tükrözi a tudás mértékét. Ami pedig a kontrollcsoportot illeti, velük akasztófásat játszottunk, viszont – húsvéti időszak lévén – akasztófa helyett tojásokat rajzoltunk a táblára, és rossz találat esetén azokat „törtük el”. Egy tanuló kiválasztott egy főzéssel kapcsolatos szót, majd vonalakkal jelölte a szó betűinek számát a táblán. A többi diák betűnként próbálta kitalálni azt, ám rossz válasz esetén kihúztunk egy tojást a 15-ből. Az a tanuló, aki elsőként kitalálta az adott szót, helyet cserélt a táblánál lévő diákkal. Bizonyos szavakat szinte rögtön kitaláltak, míg mások igazi kihívásnak bizonyultak. Érdekes módon ez a játék olyan tanulókat is aktivizált, akik máskor nem igazán jelentkeztek a közös tanóráink során.

A negyedik tanórákon hagyományos húsvéti ételeket neveztünk meg angolul, majd főként az elsajátított szókincs ismétlésével foglalkoztunk különböző

feladatok segítségével. Ilyen volt a mondatalkotás, minél több szó felsorolása egy adott kontextusban, feleletválasztós feladatok, illetve a kakukktojás megtalálása. Ezután a kísérleti csoportban kipróbáltuk a *quizwhizzer.com* virtuális társasjátékra hasonlító felületét. A tanulók feleletválasztós feladatokat oldottak meg, képeket társítottak szavakkal, kakukktojást kerestek, igaz vagy hamis mondatokat különítettek el, illetve nyitott kérdésekre válaszoltak. Minden helyes válasz után egy lépéssel előbbre jutottak a virtuális táblajátékon, közelebb kerülve a célhoz. Rossz válasz esetén azonban egy lépést vissza kellett lépniük, illetve bizonyos mezőkön egy-egy extra képességet kaphattak a játékosok. A képesség megszerzése esetén kiválaszthattak valakit, akit egy lépéssel hátrébb mozgathattak a pályán. Helytelen válasz esetén megjelent a helyes válasz a képernyőn, így elősegítve a tanulók fejlődését, hibákból való tanulását. A célbaérés előtt minden kérdést helyesen kellett megválaszolni. Egy játékos célbaérése nem jelentette a játék végét, a többiek ugyanis folytathatták a versenyt. A digitális játékot kivetítettük, így a játékosok valós időben tudták követni a társaik helyzetét, illetve a ranglistát is. Ez a digitális játék nagyszerű lehetőség volt arra, hogy a diákok gyakorolják a szókincset különböző kontextusokban, tanuljanak a hibáikból, ugyanakkor élvezzék a tanulási folyamatot, miközben versenyeztek a társaikkal. A kontrollcsoportban a diákok különböző főzéssel és ételek elkészítésével kapcsolatos kifejezéseket mímelték, anélkül, hogy megszólaltak volna. A társaiknak ki kellett találniuk a kifejezéseket, majd szerepet cserélniük azzal, aki leggyorsabban kitalálta az adott kifejezést. Ez a játék segített abban, hogy a tanulók kilépjenek a komfortzónájukból, miközben jól szórakoztak és gyakorolták az adott témakörhöz kapcsolódó szókincset.

Az előteszt és az utóteszt

A pedagógiai kísérletet követően mindkét csoport kitöltötte az utótesztet. A kísérleti csoport Google Forms-ot használt, míg a kontrollcsoport hagyományos, nyomtatott formában töltötte ki a tesztet. Mindkét teszt tíz különböző feladatból állt, mind objektív, mind szubjektív feladatokból, valamint egyszerű és összetettebb feladatokból. Az előteszthez képest az utóteszt objektív feladatait bővítettük, a szubjektív feladatokat pedig kis mértékben megváltoztattuk. Az utótesztben az objektív és szubjektív feladatok megválaszolását követően a diákoknak a tanórák keretében közösen játszott játékokkal kapcsolatos véleményére is rákérdeztünk. Arra kértük őket, hogy értékeljék, mennyire értenek egyet bizonyos állításokkal a játékok hatékonyságát illetően, hogy motiválónak találták-e azokat vagy sem, hogy élvezték-e a játékokat, és hogy várták-e azt,

hogyan játszottunk a tanórákon. Ezeket az állításokat 1-től 4-ig terjedő Likert-skálán kellett értékelniük, ahol az 1-es azt jelentette, hogy a tanuló egyáltalán nem ért egyet az állítással, a 2-es hogy inkább nem ért egyet, a 3-as inkább egyetért, míg a 4-es azt jelentette, hogy teljes mértékben egyetért az állítással. A kísérleti csoportnak egy további kérdést is meg kellett válaszolnia. Mivel őket többször is biztattuk, hogy a tanórán használt játékokat újrajátszva otthon is lehet/javallott gyakorolni, az utolsó kérdés célja az volt, hogy kiderítsük, vannak-e olyan tanulók, akik annyira érdeklődtek a játékok iránt, hogy a tanórák után otthon is visszatértek az adott online felületekre.

Eredmények

A két csoport eredményeinek elemzése érdekében áttekintettem mind az előteszt, mind az utóteszt feladataira adott válaszokat. Jelen kutatásban az objektív feladatokra adott hibátlan válaszokra, illetve azok százalékos arányára összpontosítottam.

A kontrollcsoport

Az előteszt és az utóteszt eredményeinek összehasonlítása, illetve a csoport számszerűsíthető fejlődésének vagy visszaesésének vizsgálata során részletezem a tesztfeladatokat is. Emellett pedig tárgyalom a lehetséges okokat is az eredmények mögött. Jelen kutatásban csak az objektív feladatok esetében a hibátlan válaszok arányát elemzem, így a szubjektív feladatokat (nyitott kérdések) nem tárgyalom.

Az első feladatban angol szavakat kellett párosítani a magyar megfelelőjükkel. Az előteszten 16-ból 5 diák (31,2%) oldotta meg tökéletesen, 3 másik diák csak két szót társított tévesen, és volt 1 diák, aki nyolc szót helyesen párosított az angol megfelelőjével, majd mindkét megmaradt szót mindkét megmaradt lehetőséggel társította. Az utóteszten kicsivel több, összesen 7 diák (43,7%) oldotta meg a feladatot hibátlanul, 1 diák csak két szót társított tévesen, míg egy további diák kilenc szót helyesen párosított, ám a legutolsó szó párost nem jelölte be.

A második feladat feleletválasztós kérdés volt, ahol négy válaszlehetőség közül csak egy volt helyes. A diákoknak a „custard” angol eredetű édességre vonatkozó helyes választ kellett kiválasztaniuk. A második feladat során csupán 3 diáknak (18,7%) sikerült megjelölnie a helyes választ az előteszten. Az utóteszt esetében válaszlehetőségek bővültek, ezáltal 4 diák (25%) jelölte meg a helyes választ. Ennek a lehetséges magyarázata, hogy ez a konkrét brit édességet

jelölő szó nem volt eléggé változatos kontextusban használva. Szerettem volna azonban tesztelni, hogy a tanulók megjegyeznek-e apró részleteket is, így bekerült a kérdés a tesztekbe.

A negyedik feladat egy újabb feleletválasztós kérdés volt, ezúttal összesen öt helyes válasszal mindkét teszt esetében. Az előteszten 5 diáknak (31,2%) sikerült hibátlanul megoldania a feladatot, illetve további 6 tanuló egy-két hibát vétett. Az utótesztben néhány elem megváltozott, és két további válaszlehetőséget is hozzáadtunk, hogy lássuk, hogyan boldogulnak a diákok a bonyolultabb verzióval. Az utóteszt során hasonló eredmények születtek: 6 diáknak (37,5%) sikerült tökéletesen megoldania a feladatot, és további 3 diáknak volt csak egy-két hibája. Fejlődésről nem igazán beszélhetünk, ha csupán a hibátlan válaszok arányát nézzük. Itt megjegyezném, hogy a probléma az volt, hogy sok diák több rosszt és jó lehetőséget is választott, vagy pedig több helyes megoldást nem jelölt be.

Az ötödik feladatban meg kellett találni a kakuktkojást. Az előtesztben hét szó közül kellett kiválasztani egyet, ami 8 diáknak (50%) sikerült. Az utótesztben a lista nyolc lehetőségből állt, összesen három új szóval. Az utótesztben 10 diák (62,5%) találta meg a kakuktkojást. Volt azonban 3 tanuló, akik valamilyen oknál fogva két lehetőséget is bejelöltek, a lehetőségek közül az egyik pedig a helyes válasz volt. Ez nem fordulhatott elő a kísérleti csoportban, mivel ők mindkét tesztet Google Forms-ban töltötték ki, ami nem engedte meg nekik, hogy több választ jelöljenek meg ebben a feladatban.

A hatodik feladat szintén feleletválasztós kérdés volt, nyolc elemmel az előtesztben, tíz lehetőséggel az utótesztben. Az előteszten 3 diák (18,7%) járt sikerrel, további 6 diák egy-két hibával oldotta meg a feladatot. A feladat kibővített verziója az utótesztben kissé nehezebbnek bizonyult, mivel csak 1 diák (6,2%) választotta ki az összes helyes lehetőséget, 8 társa pedig egy-két hibát vétett. Bár a főzéssel kapcsolatos igéket számos kontextusban használtuk a tanóráink során, mégis kihívást jelentett az összes lehetséges jó megoldás felismerése, különösen anélkül, hogy a feladatban pontosan meghatároztuk volna a helyes válaszlehetőségek számát.

A nyolcadik feladatban a diákoknak desszerteket kellett párosítaniuk a meghatározásukkal. Az előtesztben ez a feladat öt szópárt tartalmazott, míg az utóteszthez hozzáadtunk egy hatodikat, valamint megváltoztattuk a terminusok és meghatározások sorrendjét is. Az előtesztben 6 diáknak (37,5%) sikerült helyesen párosítania a desszerteket a hozzájuk tartozó definíciókkal, további 6 diák pedig két terminust felcserélt. A feladat bővített változata kissé nehezebbnek bizonyult: bár 7 tanuló (43,7%) tökéletesen oldotta meg, csupán további

2 diáknak sikerült ugyanaz minimális hibaszámmal. Az alacsony fejlődési arány egyik lehetséges magyarázata maga a pedagógiai kísérlet rövid időtartama, vagy talán a tanórákon használt módszerek alacsonyabb hatékonysága.

Az 1. táblázat az objektív feladatokra (1, 2, 4, 5, 6, 8. feladatok) adott hibátlan válaszok arányát foglalja össze százalékban kifejezve. Az utolsó oszlop a fejlődés, illetve visszafejlődés mértékét jelöli százalékban kifejezve.

Feladat sorszáma	Az előteszt eredményei	Az utóteszt eredményei	Fejlődés
1.	31,2%	43,7%	+12,5%
2.	18,7%	25%	+6,3%
4.	31,2%	37,5%	+6,3%
5.	50%	62,5%	+12,5%
6.	18,7%	6,2%	-12,5%
8.	37,5%	43,7%	+6,2%

1. táblázat: A kontrollcsoport fejlődése az objektív feladatok és hibátlan válaszok arányát tekintve

A kontrollcsoport tanulóinak négy állításra vonatkozóan kellett visszajelzést adniuk a tanórákon játszott játékokkal kapcsolatban, egy 1-től 4-ig terjedő Likert-skálán jelölve be véleményüket, ahol az 1-es azt jelentette, hogy a tanuló egyáltalán nem ért egyet az állítással, a 2-es hogy inkább nem ért egyet, a 3-as inkább egyetért, és a 4-es azt jelentette, hogy teljes mértékben egyetért az állítással. Az első kijelentés arra vonatkozott, hogy a diákok szerint a játékok segítettek-e az új szókincs memorizálásban és gyakorlásában. A kontrollcsoportban 1 diák nem értett egyet (6,2%), további 2 diák inkább nem értett egyet (12,4%), 10 diák inkább egyetértett (62,5%) és a maradék 3 diák teljes mértékben egyetértett (18,7%) az állítással.

A második kijelentés szerint a játékok motiválták a diákokat a tanulási folyamatban. A kontrollcsoportban 3 diák nem értett egyet (18,7%), további 5 tanuló inkább nem értett egyet (31,2%), 6 diák inkább egyetértett (37,5%), és csupán 2 diák értett egyet teljes mértékben (12,4%) az állítással. Bár a válaszból az derül ki, hogy a játékok általánosságban nem motiválták a diákokat a tanulásra, legalább élveztek a tevékenységeket. Csupán 1 tanuló (6,2%) nem értett egyet azzal, hogy élvezte volna a játékokat, 3 diák inkább egyetértett (18,7%), és a többség, 12 diák (75%) teljes mértékben egyetértett.

A visszajelzés hasonlóan pozitív arra az állításra vonatkozóan is, hogy a diákok várták, hogy játsszunk a tanórákon. 1 személy inkább nem értett egyet (6,2%), a csoport fele inkább egyetértett, míg a további 7 diák teljes mértékben egyetértett (43,7%). Összességében a tesztalanyok pozitív visszajelzést nyújtottak a közös tanórákon alkalmazott játékokkal kapcsolatban, azonban a vélemények változóknak bizonyultak, amikor a játékok hatékonyságáról és motiváló jellegéről volt szó.

A kísérleti csoport

Mivel már tárgyaltam a különbségeket az előteszt és az utóteszt objektív feladatai között, a kontrollcsoport esetében csak az eredményekre, különbségekre, lehetséges fejlődésre vagy visszafejlődésekre összpontosítok.

A legelső feladatot 19 diákból 7-nek (36,8%) sikerült tökéletesen megoldania az előteszten, és további 4 diák csak egy-két hibát vétett. Az utóteszt esetében szintén 7 tanuló oldotta meg hibátlanul a feladatot, és további 6 diák csak egy-két hibával. Nem volt tehát jelentős különbség az eredményekben, amelyre lehetséges magyarázat, hogy azok a tanulók, akik már ismerték az adott szókincset, mindkét esetben sikeresek voltak, azonban azok, akik három vagy annál több hibát követtek el, nem tudták jelentősen javítani az eredményeiket a pedagógiai kísérlet viszonylag rövid időtartama során.

A második feladat során az előtesztben csak 2 diák (10,5%) jelölte meg a helyes választ. Az utóteszt esetében 7 tanuló (36,8%) tudta helyesen megválaszolni ezt a kérdést. Áttérve a negyedik feladatra, a tanulóknak öt helyes válaszlehetőséget kellett kiválasztaniuk a tökéletes pontszám eléréséhez. Az előtesztben 7 diák megoldása (36,8%) volt tökéletes, míg további 10 tanuló csak egy-két hibát vétett. Az utóteszten 8 tökéletes válasz született (42,1%), és 4 diáknak csak egy-két hibája volt.

Az előteszt során 10 tanuló (52,6%) oldotta meg helyesen az ötödik feladatot. Ezúttal jelentősnek mondható a fejlődés, az utótesztben ugyanis a diákok többsége, összesen 15 tanuló (78,9%) sikeresen oldotta meg a feladatot. A hatodik feladatban főzéssel kapcsolatos igéket kellett bejelölni. Az előtesztben csak 2 diák (10,5%) oldotta meg a feladatot hibátlanul, és további 6 tanuló vétett egy-két hibát. Ez a feladat nehéznek bizonyult az utótesztben is, mivel csak 1 diák (5,2%) jelölte be az összes helyes választ, és nem ejtett egyetlen hibát sem. Azonban a csoport közel fele, 10 tanuló is jól teljesített, egy-két hibával.

Áttérve a nyolcadik feladatra, az előtesztben 5 tanuló (26,3%) oldotta meg azt hibátlanul, további 6 diák egy-két hibával. Az utótesztben 8 tanuló (42,1%)

tökéletesen oldotta meg a feladatot, további 1 tanuló öt szót helyesen párosított, de kihagyta a hatodikat, míg 4 diák felcserélt két terminust.

A 2. táblázat az objektív feladatokra (1, 2, 4, 5, 6, 8. feladatok) adott hibátlan válaszok arányát foglalja össze százalékban kifejezve. Az utolsó oszlopban a fejlődést, illetve visszafejlődést emeltük ki százalékban kifejezve.

Feladat sorszáma	Az előteszt eredményei	Az utóteszt eredményei	Fejlődés
1.	36,8%	36,8%	-
2.	10,5%	36,8%	+26,3%
4.	36,8%	42,1%	+5,3%
5.	52,6%	78,9%	+26,3%
6.	10,5%	5,2%	-5,3%
8.	26,3%	42,1%	+15,8%

2. táblázat: A kísérleti csoport fejlődése az objektív feladatok és hibátlan válaszok arányát tekintve

Végül térjünk rá azokra a kérdésekre, amelyek az utótesztben a diákok visszajelzésére összpontosítanak a közös tanóráinkon játszott digitális játékokkal kapcsolatban. A tanulóknak egy 1-től 4-ig terjedő Likert-skálán kellett kiválasztaniuk, hogy mennyire értenek egyet az adott állításokkal. Az első állítás az volt, hogy a tanórákon játszott játékok segítettek megérteni és gyakorolni a szókincset. 2 diák inkább nem értett egyet ezzel az állítással (10,5%), a többség, 10 tanuló inkább egyetértett vele (52,6%), és 7 diák teljes mértékben egyetértett (36,8%) az állítással.

A második kijelentés arra vonatkozott, hogy a játékok motiválták a diákokat a tanulási folyamatban. 2 diák inkább nem értett egyet ezzel az állítással (10,5%), 11 tanuló inkább egyetértett vele (57,9%), és 6 diák teljes mértékben egyetértett (31,6%). Még ez a korlátozott létszámú résztvevőkkel rendelkező csoport is arra mutatott rá, hogy a játékok valóban motiválhatják a tanulókat, hiszen a csoport összesen közel 90%-a legalább részben egyetértett az állítással.

A harmadik állítás szerint a tanulók élvezték a tanórákon játszott játékokat. 6 tanuló inkább egyetértett (31,6%), és a többség, 13 diák pedig teljes mértékben egyetértett (68,4%) az állítással. Bár nem mindenkit motiváltak a játékok a tanulásra, legalább élvezték azokat oktatási környezetben is. A százalékok nagyon hasonlóak arra vonatkozóan, hogy a diákok várták-e, hogy játsszunk

az órák során. 1 tesztalany inkább nem értett egyet (5,3%), 6 tanuló inkább egyetértett (31,6%), és 12 tanuló teljes mértékben egyetértett (63,2%).

Végül a kísérleti csoport tagjainak arra is kellett válaszolniuk, hogy otthon kipróbálták-e a játékokat gyakorlás céljából. Csak 2 diák (10,5%) válaszolt igennel, ami arra utal, hogy az online játékok, amelyeket tanórákon játszottunk, már nem voltak annyira népszerűek a tanórák után.

A kontrollcsoport és a kísérleti csoport összehasonlítása

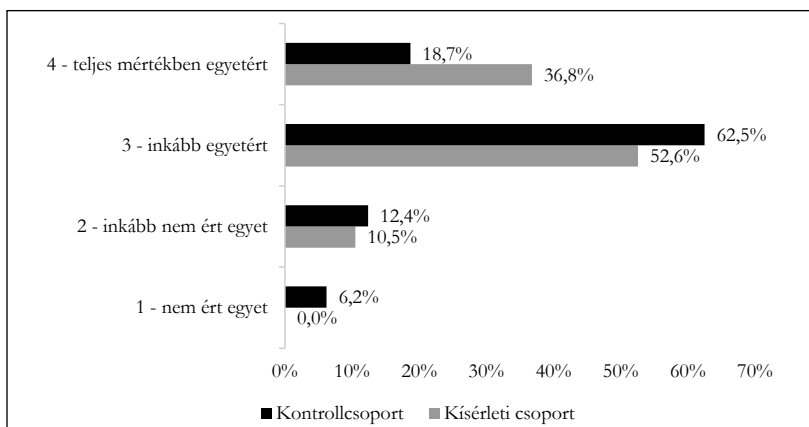
A két csoport teszteredményeinek összehasonlítása során az objektív tesztfeladatokra és a tanórákon játszott játékokkal kapcsolatos visszajelzésekre összpontosítottam. Az alábbi táblázatban összefoglaltuk az előteszt és az utóteszt során elért fejlődést, ami a hibátlan válaszok arányát illeti, százalékban kifejezve.

Feladat sorszáma	Kontrollcsoport	Kísérleti csoport
1.	+12,5%	-
2.	+6,3%	+26,3%
4.	+6,3%	+5,3%
5.	+12,5%	+26,3%
6.	-12,5%	-5,3%
8.	+6,2%	+15,8%
Fejlődés aránya	+31,3%	+68,4%

3. táblázat: A kontrollcsoport és a kísérleti csoport fejlődése az objektív feladatok és hibátlan válaszok arányát tekintve

A 3. táblázatban a félkövér betűkkel kiemelt számok azt jelölik, hogy melyik csoport teszteredményei javultak jelentősebben a pedagógiai kísérlet során az adott feladatra összpontosítva. Észrevehetjük, hogy a hatodik feladat esetén mindkét csoportnál kis visszaesés észlelhető, ezt a kisebb értéket szürkével jelöltem. Az elemzés alapján a pedagógiai kísérlet során a kísérleti csoport jelentősebb mértékben fejlődött a hibátlan válaszokat tekintve. Mielőtt következtetéseket vonnánk le, hasonlítsuk össze a diákok visszajelzéseit a digitális és hagyományosnak nevezhető játékokkal kapcsolatban.

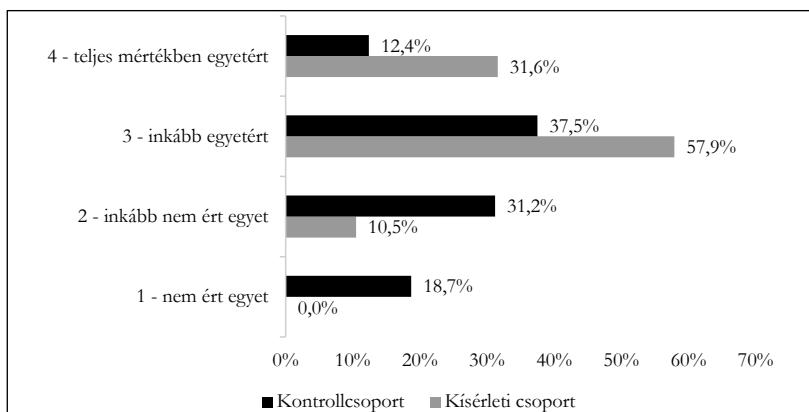
Az alább bemutatott ábra (1. ábra) a diákok véleményét szemlélteti arról, hogy a játékok segítettek-e a szókincs memorizálásában és gyakorlásában.

1. ábra: A kontrollcsoport és a kísérleti csoport visszajelzése a játékok szókincsfejlesztésben tapasztalt hasznosságát tekintve

A kontrollcsoportban a diákok összesen közel 80%-a értett legalább részben egyet azzal az állítással, hogy a tanórán játszott játékok hasznosak voltak a szókincs gyakorlásában. Ez az arány valamennyivel nagyobb a kísérleti csoportban, ahol a diákok közel 90%-a értett legalább részben egyet az állítással. Bár ez nem jelentős különbség, érdemes megjegyezni, hogy a kísérleti csoportban senki nem nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán ne értene egyet az állítással, míg a kontrollcsoportban volt egy személy, aki ezt a választ jelölte meg. Ez a kis különbség valószínűleg azzal magyarázható, hogy a kísérleti csoport diákjai több új szóval találkoztak a játékok során, míg a kontrollcsoportban a játékok elsősorban az együttműködésről, csapatmunkáról szóltak.

A következő kijelentés szerint a tanórákon játszott játékok motiválták a diákokat a tanulásban. Az alábbi ábra (2. ábra) a két csoport visszajelzéseit szemlélteti.

2. ábra: A kontrollcsoport és a kísérleti csoport visszajelzése a játékok tanulásban tapasztalt motivációs szerepéről

Az előző állításhoz hasonlóan, a kísérleti csoportban a tanulók összesen kb. 90%-a legalább részben egyetértett azzal, hogy a digitális játékok motiválták őket a tanulási folyamatban. Ez egyrészt a tanórákon alkalmazott játékok típusával magyarázható, ahol a diákok követhették a fejlődésüket pontok gyűjtésével, illetve láthatták, hogyan haladnak mezőről mezőre egy virtuális társasjátékban. A kontrollcsoport véleménye árnyaltabb volt ebben a témában, hiszen bár a csoport közel fele legalább részben egyetértett az állítással, több tanuló is rámutatott a motivációs jelleg hiányára. Ez nem feltétlenül negatív visszajelzés, és magyarázható egyszerűen azzal, hogy a kontrollcsoport diákjai nem találtak olyan sok új szóval, kifejezéssel, mint a kísérleti csoport, illetve a kontrollcsoport tagjai nem kerültek versenyhelyzetbe sem a játékok során.

Ellenben abban mindenki egyetértett, hogy játszani egy élmény. A harmadik kijelentés szerint a diákok élvezték a tanórákon játszott játékokat. E kérdés tekintetében nagyon hasonló eredmények születtek a két csoportban. Bár a kontrollcsoportban volt egy diák, aki inkább nem értett egyet, 18% inkább egyetértett, és a többség, 75% teljes mértékben egyetértett. A kísérleti csoport 31,6%-a inkább egyetértett, míg a többség, 68,4% teljes mértékben egyetértett. A közös tanóráink során azt is észrevettem, hogy akárhányszor bejelentettem, hogy játékkal fogjuk folytatni, a diákok azonnal izgatottak lettek. Ezt az észrevételt a tesztalanyok válaszaikkal is megerősítették az utóteszten.

Bár a pedagógiai kísérlet során minden tanóraa terveztünk játékot, a diákokat nem tájékoztattuk arról, hogy minden tanórán játszani fogunk. Így hát

foglalkoztatott a kérdés, hogy a diákok várták-e a következő alkalmat, amikor majd játszunk a tanórák során. Erre vonatkozóan is visszajelzést kértünk. A kontrollcsoportban 50% inkább egyetértett, 43,7% pedig teljes mértékben egyetértett. A kísérleti csoportban 31,6% inkább egyetértett, és a többség, 63,2% teljes mértékben egyetértett. Mindkét csoportban volt egy-egy tanuló, aki úgy nyilatkozott, hogy nem igazán várta a játékokat.

Megfigyelhető, hogy a kísérleti csoportban kicsivel nagyobb arányban értettek teljes mértékben egyet azzal, hogy várták a játékokat a tanórákon. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a kísérleti csoportban a diákok a saját digitális eszközeiken (mobiltelefon) játszottak, ami egy plusz izgalmat jelenthetett számukra, továbbá versenyezhetek egymással a különböző online játékok során. Az sem elhanyagolandó, hogy az iskolában csak oktatási célokra engedélyezett a telefonhasználat, ennél fogva ritkábban használják készülékeiket.

Összességében a pedagógiai kísérlet során alkalmazott játékok pozitív visszajelzéseket kaptak mindkét csoportban, kisebb-nagyobb eltérésekkel. Mind a hagyományosnak nevezhető, mind a digitális játékok fogadtatása pozitív volt. Ami a játékok hasznosságát és motiváló jellegét illeti, a digitális játékok több pozitív értékelést kaptak.

Következtetések

A játékok régóta részét képezik a tanulási és tanítási folyamatnak, és mai napig népszerűek. Jelen kutatás is rámutat arra, hogy mind a hagyományosnak nevezhető, mind a digitális játékoknak vannak olyan tulajdonságai, amelyek egyedivé, élvezetessé és hasznossá teszik őket. A kutatás egyértelműen alátámasztja azt a feltételezést, hogy a játékok szórakoztatóbbá teszik a tanulási folyamatot, még ha kis létszámú volt is mindkét ötödikes diákokból álló, a pedagógiai kísérletbe bevont csoport.

Az első kutatási kérdésem az volt, hogy van-e jelentős különbség a kísérleti csoport és a kontrollcsoport eredményei között, figyelembe véve, hogy a pedagógiai kísérlet során a kísérleti csoportban digitális játékokkal gyakoroltunk, míg a kontrollcsoportban hagyományosnak nevezhető játékok segítettek színezebbé tenni a tanórákat. Az objektív feladatok válaszait és a hibátlan válaszok arányát figyelembe véve a kísérleti csoport kissé nagyobb fejlődést mutatott, azonban a különbség statisztikailag nem szignifikáns. Így az első hipotézisem, mely szerint a kísérleti csoport diákjai jelentősebb fejlődést fognak elérni az élelmiszerek és főzés szókincsének elsajátításában, nem igazolódott be.

A második kutatási kérdésem az volt, hogy a digitális játékok nagyobb mértékben motiválják-e a diákokat a tanulásra, mint a hagyományosnak nevezhető

játékok. Ebben a kutatásban a digitális játékok bizonyultak motiválóbbnak oktatási környezetben, tehát a második hipotézisem beigazolódott.

Jelen kutatás során arra a következtetésre jutottam, hogy összességében nem az a legfontosabb, hogy digitális vagy éppen hagyományos játékokat alkalmazunk a tanítási és tanulási folyamatban, hanem azok megtervezése és konkrét megvalósítása. Minden diák és tanár más-más preferenciákkal rendelkezik, így inkább az a fontos, hogy megtaláljuk azt a játékformát, ami mindenki számára megfelelő és hasznos a tanulási folyamatban, emellett pedig élvezetessé is teszi a tanórákat.

Tóth Lidia

A településkomfort infrastrukturális összetevői – ahogy a Bátyúi kistérség (Kárpátalja, Beregszászi járás) lakosai látják

Bevezetés

Napjainkban az emberek minden eddiginél nagyobb figyelmet fordítanak környezetük és életkörülményeik javítására és kényelmesebbé tételére. Egyre többen rendelkeznek autóval, okostelefonnal, vagy olyan modern lakással, amelyben központi fűtés és modern gépek találhatók. Mindent igyekszünk gépekkel automatizálni és egyszerűsíteni, főként az időmegtakarítás érdekében. A kényelem fontossága nemcsak személyes életünket, hanem lakókörnyezetünket is érinti. Hiába van autónk, ha nincs jó úthálózat, vagy hiába vannak jól felszerelt háztartási gépeink, ha nincs megfelelő víz-, gáz- és villamosenergia-szolgáltatás. Mindemellett fontos szempont egy településen a szociális infrastruktúra (közbiztonság, oktatás, egészségügyi ellátás, közösségi élet), amely nem a termelői infrastruktúrához tartozik, viszont elengedhetetlen feltétele a termelői infrastruktúra megfelelő működésének.¹

A lakókörnyezet kiválasztásában fontos szerepet töltenek be a fent említett szempontok. A fejlett országok igyekeznek minél magasabb szintre emelni a településeik által nyújtott szolgáltatásokat, próbálják a lakosságot helyben tartani.² Számunkra is nagyon fontos tényező falvakban és városokban egyaránt, hogy a lakosság folyamatos csökkenését megakadályozzuk, hiszen Kárpátalja területéről is jelentős emigrációt figyelhettünk meg az elmúlt években, egyrészt a 2022. február 24-én kirobbant háború miatt, másrészt a munkalehetőségek hiánya és a nem megfelelő infrastruktúra is közrejátszanak ebben a folyamatban. Ezért is láttuk fontosnak megvizsgálni, hogy a megye síkvidéki települései

¹ <https://tudasbazis.sulinet.hu/hu/termeszettudomanyok/foldrajz/tarsadalomfoldrajz/a-gazdasagi-élet-szektorai/a-tercier-szektor-i-infrastruktura-es-szolgáltatás>, letöltés 2022. okt. 12.

² *Rashid Solagberu Adisa: Rural Development in the Twenty-First Century as a Global Necessity.* In: *Rural Development*, Edited by: *Rashid Solagberu Adisa*, Rijeka, 2012. 3–4.

milyen lehetőségeket biztosítanak lakosaik számára. Témaválasztásunk aktualitását az is mutatja, hogy Kárpátalján kevés ilyen jellegű kutatás történt, tehát hiánypótló jellegű a vizsgálat.

A kutatás célja a Bányai kistérség településeinek értékelése objektív és szubjektív szempontok alapján. Megvizsgáltuk, hogy egyes falvak milyen földrajzi adottságokkal, infrastrukturális ellátottságokkal rendelkeznek, mennyire vannak kellően felszerelve, és melyek azok a területek, amelyek még fejlesztésre szorulnak. Továbbá felmérni, melyek azok a szempontok a lakosság körében, amelyekkel javítanának saját településük komfortosságán. Ezáltal hozzájárulhatunk a településfejlesztési stratégiák helyi igények figyelembevételével való optimalizálásához. Feltételezzük, hogy a megfelelő infrastrukturális ellátottság, a földrajzi adottságok esetleges kihasználása, valamint a meglévő szolgáltatások színvonalának emelése nagy szerepet játszik a településkomfort szempontjából.

A településkomfort fogalma

Mielőtt megvizsgáljuk a településkomfort meghatározó tényezőit a településeken, fontos letisztáznunk mit is értünk pontosan a fogalom alatt. A szakirodalomban többféle meghatározással találkozhatunk, nem csoda, hiszen egy komplex fogalomról beszélünk. Kiss Csaba és Nagy András kutatásában a társadalmi hatások vizsgálatához a településkomfort módszerét választották ki. Azt mondják, hogy az életminőséget többféle tényező határozza meg, egyrészt a fizikai másrészt a mentálisak, tudatiak. Ezen tényezők kapcsán tudjuk meghatározni a települési komfort fogalmát. A települési komfort a településen élő lakosság fizikai kényelmét meghatározó szféráknak és a település határain belül szerveződő szolgáltatások mennyiségi és minőségi fokát írja le. A komfort véleményük szerint egyrészt a fizikai (objektív) kényelemérzetből, másrészt az abból eredő (szubjektív) közérzetből áll. Egy település komfort szintjét a fizikai infrastruktúrák és a településen elérhető szolgáltatások színvonala határozza meg. A településkomfort legfontosabb területei szerintük a lakáskörülmény, az épített és természeti környezet, a település belső elérhetőségi viszonyai és a közszolgáltatások megléte valamint elérhetősége.³ Jelen munkánkban mi is ezen a meghatározáson indulunk el.

2020-ban egy tanulmány jelent meg, mely a guangzhoui állami lakókörzések emberi települési környezetére összpontosít, és egy értékelési rendszert hoz létre, amely az épített környezetekkel és a lakókörnyezetekkel való

³ Kiss Csaba – Nagy András: A társadalmi térszerkezet alakulása. Falu Város Régió. Területfejlesztési és területrendezési szakmai folyóirat (2005) 1-2. sz. 8–22.

elégedettségi kritériumokat tartalmazza. Bár a cikk nem említi konkrétan a településkomfort fogalmát, viszont települési környezet minőségét vizsgálja, ami szoros kapcsolatban áll a településkomforttal. Két részre osztották a települési környezet minőségének felmérését. Objektív (épített lakókörnyezet) és szubjektív (lakossági elégedettség) szempontok szerint. Az objektív tényezőket négy szempont szerint mérték fel: lakókörnyezet, tömegközlekedés, közösségi létesítmények és azok elhelyezkedése. A szubjektív tényezőknél tanulmány leírja, hogy jelenleg nincs olyan univerzális szabvány, ami alapján meg lehetne határozni a települési környezetet. Ezért ők a *Sciences of Human Settlements* által megalkotott határozat alapján hozták létre saját szempontjaikat. Három csoportra osztották azokat a szubjektív tényezőket melyek meghatározhatják egy település élhetőségét: belső környezet (lakóterületet, házminőség, világítás, karbantartás), közösségi környezet és társadalmi kapcsolatok.⁴

Egy másik cikk, ami az északnyugat-kínai településeken élő emberek elégedettségi szintjét tanulmányozta összesen hat kategóriát határozott meg. Ami a következők:

- lakáskörnyezet (házminőség, konyhai, WC higiénia, fal és víz minősége),
 - környezet (zöld területek, levegő minősége, háztartási hulladék kezelése, szennyvíztisztítás),
 - fizikai infrastruktúra (útminőség, utcai világítás, villanyszolgáltatás, öntözőberendezések, kommunikációs lehetőségek, pihenési lehetőségek),
 - közszolgálat (oktatás, egészségügy, közbiztonság, üzletek, munkalehetőség),
 - kormányzás (községi tanács, szervezetek, szabályozások, fejlesztési tervek),
 - kultúra (kulturális események, közösségi légkör, szomszédi viszonyok).⁵
- Itt azt láthatjuk, hogy a fizikai és a szociális infrastruktúrát több részre osztják fel.

Szintén egy kínai kutatás vizsgálta a Pekingtől periferiára eső vidéki területeket. A kutatási cikk a települések minőségét (*quality of human settlement*) befolyásoló elemi jellemzőket és tényezőket elemezte többváltozós statisztikai elemzés és strukturális egyenletmodell segítségével. A kérdőíves felmérésben a településen lévő szolgáltatások, természeti és társadalmi tényezők

⁴ Wu Fan – Liu Yue – Zeng Yingyan – Yan Hui – Zhang Yi – Li Ling-Hin: Evaluation of the Human Settlements Environment of Public Housing Community: A Case Study of Guangzhou. Sustainability. Vol. 12. (2020.) Issue 18. 1–2.

⁵ Wang Pengyan – Qin Xiaofei – Yurui Li: Satisfaction Evaluation of Rural Human Settlements in Northwest China: Method and Application. Land. Vol. 10. (2021.) Issue 8. 1–4.

és az infrastruktúra minőségét a lakosok elégedettségi szintjét mérték fel.⁶ Összességében elmondható, hogy az eddig vizsgált idegen nyelvű szakirodalomban a településkomfort (*settlement comfort*) konkrét fogalmával nem találkoztunk inkább csak a különböző szinonimáit találtuk meg, mint például: a települési környezet minősége (*quality of rural human settlements*), település élhetőségi szintje (*livability of the human settlements*), életminőség (*quality of life*), lakókörnyezet minősége (*quality of living environment*).

Magyarországon Koltai Zoltán a Városok vonzereje országos és regionális léptékben című cikkében települési vonzerőket vizsgálta. Összességében a fentiekhez hasonló kategóriákat vett alapul (infrastruktúra, szolgáltatások) azzal a különbséggel, hogy az etnikai összetételt, a korösszetételt és a természeti adottságokat is számításba vette.⁷

Az ukrán szakirodalmat vizsgálva, az angol irodalomhoz hasonlóan, nem találkoztunk olyan kutatással, ami konkrétan a településkomforttal foglalkozott volna. Az ukrán munkákban a kutatási témánkhoz hasonló dolgokkal az életminőségi vizsgálatok részeként foglalkoztak. Az életminőség fogalma is sokrétű főképp az orvosi, és élettani szakirodalomban gyakran használt kifejezés.⁸ A lakosság „életminősége» fogalmának lényegét illetően még mindig nincs egyetértés a tudományos közösségben. A folyamatosan felmerülő és a jövőben felmerülő ellentmondások véleményünk szerint azzal függnek össze, hogy ez a fogalom különböző nézőpontokból definiálható, amelyek mindegyikének létjogosultsága van. Az egyik ukrán monográfia, amely a regionális életminőséget vizsgálja, elmondja, hogy az életminőség az egyén tényleges életlehetőségeinek szubjektív-objektív szerves jellemzője, amely biztosítja harmonikus fejlődését a társadalmi haladás céljainak megfelelően.⁹

Egy másik szakirodalom szerint az életminőség alatt minden olyan külső tényező (természeti, gazdasági, társadalmi stb.) összességét értik, amely befolyásolja az ember életét, és magának az egyénnek a saját életével kapcsolatos

⁶ Zhou Kan – Zhang Xuefei – Xue Jin: Evaluation of Quality and its Influence Factors of Human Settlement in the Metropolitan Periphery Area Based on Structural Equation Model. Sixth International Conference on Measuring Technology and Mechatronics Automation. (10-11 Jan. 2014). China, 2014. 279–283.

⁷ Koltai Zoltán: Városok vonzereje országos és regionális léptékben. Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása. 13. (2016) 1. sz. 272–289.

⁸ <https://polgariszemle.hu/archivum/30-2007-februar-3-evfolyam-2-szam/161-életminőség-boldogság-strategiai-tervezés>, letöltés 2024. febr. 17.

⁹ Никифорова В. та ін. (під редакцією): Якість життя населення регіону:аналіз, прогнозування, соціальнополітика. Монографія. Одеса, 2012. 6–30.

szubjektív (belső) jellemzőit.¹⁰ Láthatjuk tehát, hogy a településkomfortot meghatározó tényezőkkel foglalkoznak az itt említett kutatások különféle formában.

A kutatás módszertana

A kutatásunk fő módszere a kérdőíves lekérdezés volt. A kérdőív összeállításánál alapul szolgáltak más hasonló magyarországi kutatások, amik valamilyen formában érintették saját kutatási témánkat.^{11 12 13}

A kérdőívet 2 részre lehet osztani:

1. Általános adatokat (nem, kor, iskolai végzettség) rögzítő kérdések.
2. A vizsgált témakörrel kapcsolatos kérdések (pl.: Az alábbi tényezők milyen mértékben javítanának saját településének komfortosságán? Jelölje 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1 – kevésbé javítaná, 5 – nagymértékben javítaná).

A vizsgált terület kiválasztásánál igyekeztünk Kárpátalján belül olyan kistérség mellett dönteni, amely könnyen megközelíthető számunkra és nem utolsó sorban magyar többségű lakossággal rendelkezik. Így esett a választásunk a Beregszászi járáson belül a Bányai kistérségre. A Bányai kistérség Kárpátalja nyugati részén helyezkedik el a Beregszászi járásban (1. ábra). Területe: 118,6 km².¹⁴ A kistérség legészakibb települése Kisbakos, a legdélebbi és legnyugatibb települése Kisharangláb, a legkeletibb települése Barkaszo.

A kistérséghez 9 település tartozik: Bányai, Barkaszo, Badó, Bótrágy, Szernye, Nagybakos, Kisbakos, Danilovka, Harangláb. Elemzéseinkben Nagybakos, Kisbakos, Badó, és Danilovka településeket együtt fogjuk kezelni Bakosok gyűjtőnéven, amit a kis méretük, egymás melletti fekvésük, közös történelmük, hasonló népességi viszonyaik és az egy elöljáróshoz (Nagybakoshoz) való tartozásuk indokol. A mintánkban szerepelt településeken részben ukrán nyelvű lakosság él, ebből kifolyólag a kérdőívet ukrán nyelvre is lefordítottuk.

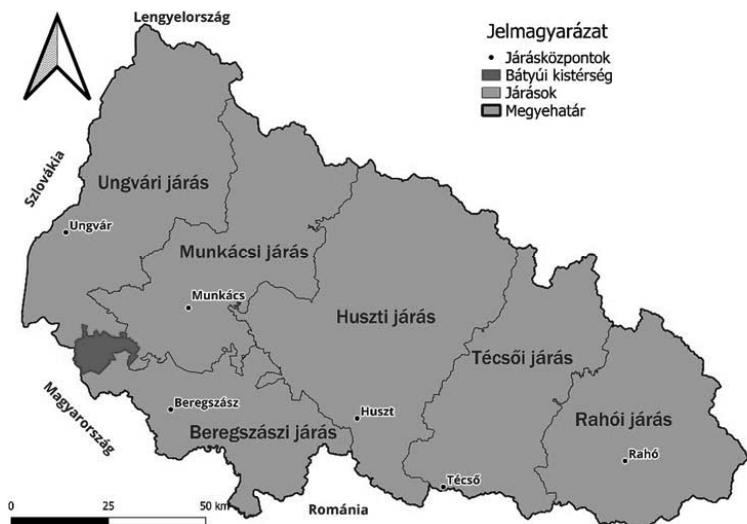
¹⁰ Савюк Оксана: Методика суспільно-географічної оцінки якості життя сільського населення регіону. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук. Одеса, 2009. 1–5.

¹¹ Koltai Zoltán: Településtípusok lakóhelyi vonzerőinek lakóhelyei értékelése. Földrajzi Közlemény. A Magyar Földrajzi Társaság tudományos folyóirata. 139. (2015) 3. szám. 213–225.

¹² Malaczko Erika: Tökök településmarketing stratégiájának bemutatása (szakdolgozat). Budapest. Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar, 2017. 78.

¹³ Lőrincz Katalin: Gyöngyös, mint lakóhely és úti cél megítélése a helyi lakosság körében. Veszprém, Pannon Egyetem, 2019. 515.

¹⁴ <https://hodinkaintezet.uz.ua/decentralizacio-karpataljan/>, letöltés ideje: 2023.szept. 25.

1. ábra. A Bátýúi kistérség elhelyezkedése Kárpátalján

Forrás: saját szerkesztés

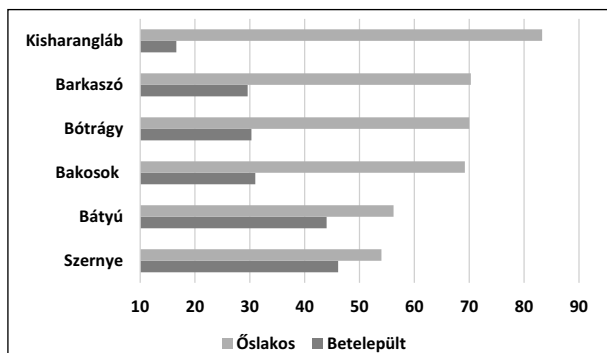
A kérdőíves adatgyűjtés részben papír alapon, részben pedig online formában történt. Az online kérdőívet a Google Űrlap formájában készítettük el. Az elkészült online kérdőív linkjét a Facebook közösségi oldalon osztottuk meg *hólabda módszer*t alkalmazva. A személyes lekérdezésnél is a hólabda módszert alkalmaztuk. A kérdőíveket igyekeztünk arányosan elosztani a falvak között, így egy településre 20 kérdőívet terveztünk kiküldeni, viszont a tényleges adatgyűjtés során a kérdőívek száma egyes településeknél változó volt, néhol több néhol pedig kevesebb, mint 20. A mintában került válaszadók kor és nem szerinti eloszlásának reprezentativitását a Khi-négyszet próbával ellenőriztük. A minta nem bizonyult reprezentatívnak, mivel a nevezett jellemzők eloszlása szignifikánsan eltért a teljes sokaságtól, ennek ellenére eredményeink használhatóak és tanulságosak.

Összesen 200 kérdőívet terveztünk kiküldeni, és ebből 193-at sikerült ténylegesen megvalósítani. Ebből 73 (37%) férfi és 120 (62%) nő töltötte ki. A legtöbb adatközlőt Bakosoknál (39 db) értünk el (2. ábra) majd ezt követte Kisharangláb (36 db) és Bátýú (32 db).

A kérdőívünkben rákérdeztünk az adatközlők jelenlegi tartózkodási helyére, illetve arra, hogy mik a jövőbeli terveik tartózkodási helyüket illetően.

Az adatközlők 62,2%-a Kárpátalján él és nem tervez elköltözni a közeljövőben. Ezt követte 13,5%, akik jelenleg külföldön tartózkodnak, viszont terveznek hazaköltözni a háború végeztével. A megkérdezettek között 10,9% volt, akik külföldön tartózkodnak, és nem is terveznek hazaköltözni, továbbá 6,2%-uk akik bár Kárpátalján vannak, de tervezik az elköltözést. A válaszlehetőségek között felsoroltunk a nem tudom válaszlehetőséget is és ezt 7,3% jelölte (ezt valószínűleg a jelenlegi háborús helyzet miatt jelölték, mivel nem szerettek volna erről nyilatkozni) az adatközlők közül. A mintánkban túlnyomó részt olyan személyek adtak választ, akik jelenleg is az adott településen élnek tehát megfelelő rálátásuk van a településük helyzetére. Továbbá azok, akik külföldön vannak azok is életük nagy részét településükön éltek így szintén jól ismerik településük erősségét és gyengeségét egyaránt.

Vizsgált témánk szempontjából különösen fontos, hogy mennyi ideje élt a településen a megkérdezett adatközlő. Ebből kifolyólag kérdőívünkben megkérdeztük az adatközlőktől, hogy őslakosok-e vagy betelepültek, az utóbbiak mióta élnek a saját településükön továbbá, hogyan váltak a település lakosaivá. A válaszadók 68%-a volt őslakos és 32 %-a betelepült. A legtöbb őslakos Kisharangláb (83,3%), Barkaszón (70,0 %), Bótrágyon (70,3 %) és a bakosi (69,2%) településeken volt. A legtöbb betelepült Szernyén (46,1) és Bányában (44,0) volt. (2. ábra).

2. ábra. Az őslakosok és betelepültek aránya a települési adatközlők között (%)

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

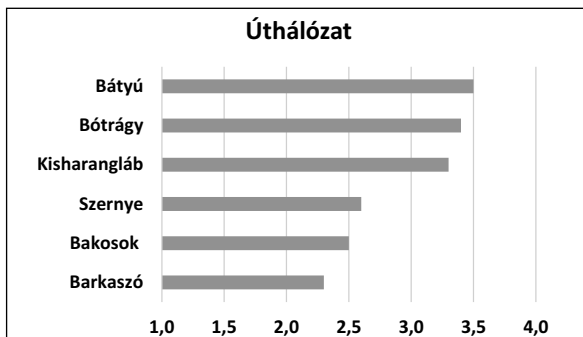
A kérdőívből összegyűjtött adatokat az SPSS statisztikai adatfeldolgozó program segítségével értékeltük ki. Az egyes lekérdezett csoportok válaszai közötti eltérések szignifikancia vizsgálatát az SPSS programon belül a Kruskal–Wallis-próba által határoztuk meg.

A kutatás eredményei

A településkomfort egyik legfontosabb tényezői a településen működő szolgáltatások és azok minősége. Kérdőívünkben felsoroltunk különféle szolgáltatásokat, melyet értékelniük kellett 1-től 5-ig terjedő skálán, ahol az 1-nagyon elégedetlen, 5 pedig nagyon elégedett. Kutatásunkban egyaránt vizsgáltuk a fizikai és szociális infrastruktúrával való elégedettséget a településeken, viszont jelen tanulmányban a fizikai infrastruktúrához tartozó szolgáltatásokra adott értékeléseket szeretnénk bemutatni. Tehát a munkában kitérünk az úthálózatra, villany- és gázszolgáltatásra, tömegközlekedésre, csatornázottságra, utcai világításra, internet- és mobilszolgáltatásra.

A fizikai infrastruktúra meghatározó szereppel bír az egyes régiók versenyképességében és településkomfort szempontjából is jelentős funkció tölt be.¹⁵ A települési infrastruktúra alapvető pillére a megfelelően kiépített úthálózat. Ez egy település életében a legfontosabb infrastrukturális létesítmény, hiszen ezen halad a kereskedelem, mentők, a személyautók használata is széleskörűen elterjed, és nem mellesleg így közelíthetik meg más emberek (vállalkozók) a települést is. Az úthálózat minősége nagyban befolyásolhatja a település komfortfokozatát.

Az úthálózatra adott válaszokat vizsgálva szignifikáns eltérést figyeltünk a települések között. A bátyúi (3,5), a kisharangláb (3,3) és a bótrágyi (3,4) lakosok voltak a legjobban megelégedve az úthálózatukkal. A legelégedetlenebbek pedig a barkaszoói (2,3) és bakosi (2,5) adatközlők voltak (3. ábra.).

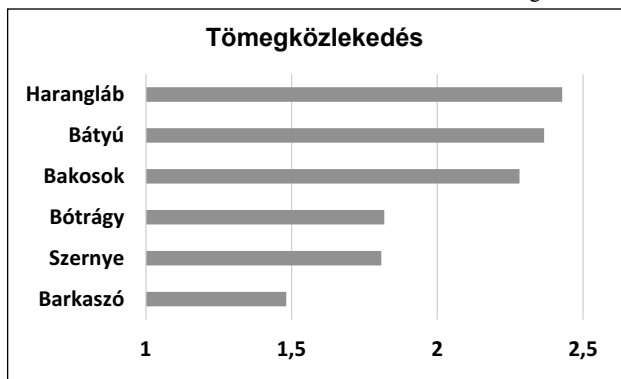

3. ábra. Az „Ön mennyire elégedett a falu által nyújtott alábbi szolgáltatással (Úthálózat)?” kérdésre adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

¹⁵ Kengyel Ákos: Fizikai infrastruktúra. In: Kohéziós politika és felzárkózás az Európai Unióban. Kengyel Ákos. Budapest. Akadémiai Kiadó. 2016. 47–48.

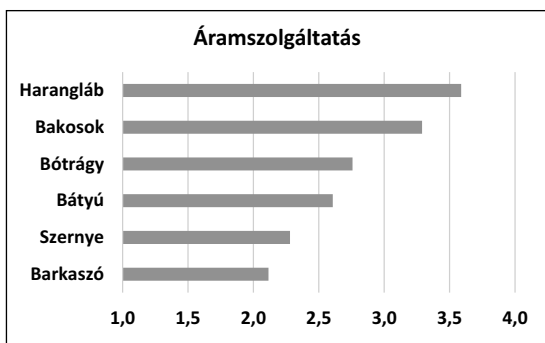
A tömegközlekedés bárhol lakunk nagyon fontos része mindennapjainknak, hisz a falusi ember sűrűn használja, már ha van. Tömegközlekedési szinten is van hova fejlődni a válaszadók véleménye alapján. Az 5-ös skálán a 3-as szintet sem érte el egy település sem. Szignifikáns különbséget figyeltünk meg a települések válaszadói között. A haranglábi (2,4), a bátyúi (2,3), és a bakosi (2,3) települések adatközlői értékelték a legmagasabbra a tömegközlekedést. A legalacsonyabbra a barkaszoói (1,4) adatközlők értékelték a szolgáltatást (4. ábra.).

4. ábra. Az „Ön mennyire elégedett a falu által nyújtott alábbi szolgáltatással (Tömegközlekedés)?” kérdésre adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

A települések válaszadói átlagosan 2,8-re elégedettek az áramszolgáltatással. Szignifikánsan a legelégedettebbek a haranglábi (3,6), és a bakosi (3,3) válaszadók. A legalacsonyabb értékelést a barkaszoói (2,1) és a szernyi (2,3) válaszadók adták (5. ábra.).

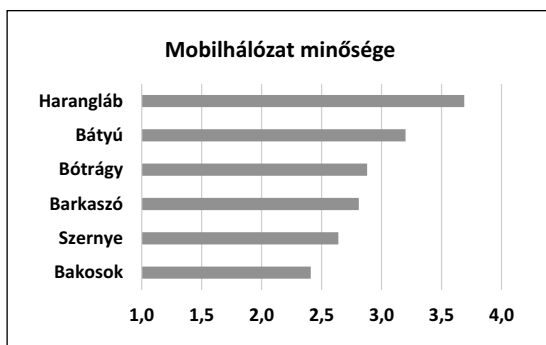
5. ábra. Az „Ön mennyire elégedett a falu által nyújtott alábbi szolgáltatással (Áramszolgáltatás)?” kérdésre adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

A gázszolgáltatást átlagosan 3,5-re értékelték. A haranglábi lakosok voltak a legjobban megelégedve (3,8), ezt követte bakosi települések adatközlői (3,5). Legkevésbé a bátyúi (3,2) válaszadók voltak megelégedve a gázszolgáltatással. A többi település az átlag körül csoportosult.

Az internetszolgáltatást 3,2-re értékelték átlagosan. Itt a szernyi, a barkasói és a haranglábi válaszadók voltak a legelégedettebbek, mindannyian 3,3-re értékelték. A bátyúi és a bakosi adatközlők adták a legkisebb értéket az internetszolgáltatásra (3,1).

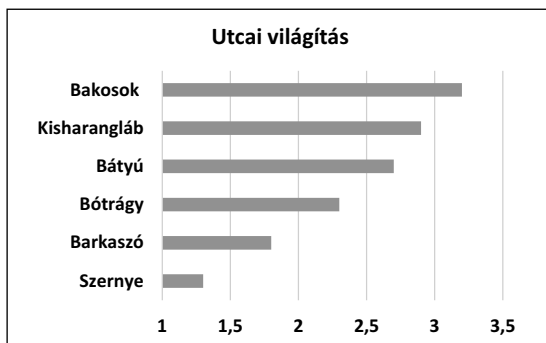
Azt internetszolgáltatás mellett a mobilszolgáltatást is megvizsgáltuk. Szignifikáns különbséget találtunk a válaszadók véleményei között település szerinti bontásban. Átlagosan a települések válaszadói 2,9-re értékelték a mobilszolgáltatást. A legmagasabb értékelést a haranglábi (3,7) és a bátyúi (3,2) adatközlők adták (6. ábra). A legkisebb értékelést a bakosi adatközlők adták. A többi település az átlag körül csoportosult.

6. ábra. Az „Ön mennyire elégedett a falu által nyújtott alábbi szolgáltatással (Mobilszolgáltatás)?” kérdésre adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

Az utcai világítás nagyon fontos tényezője a településkomfortnak, főleg a téli hónapokban. Településeinknél is megvizsgáltuk, mennyire elégedettek a közvilágítással (7. ábra.). A települések válaszadói között szignifikáns eltérést figyelhattunk meg.

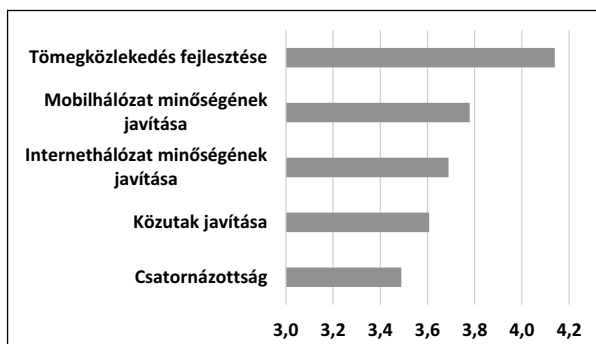
7. ábra. Az „Ön mennyire elégedett a falu által nyújtott alábbi szolgáltatással (Utcai világítás)?” kérdésre adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

A bakosi lakosok jelentős mértékben elégedettebbek voltak a közvilágítással a saját falujukban, mint a többi települések adatközlői. A legkevésbé elégedettek a szernyi (1,3) és a barkaszoói (1,8) válaszadók voltak. Szignifikáns különbség

adódott még az őslakosok és betelepültek között. A betelepültek (2,8) szignifikánsan elégedettebbek voltak az őslakosokkal (2,0) szemben.

Az eddigiekben a településen működő fizikai infrastruktúráról láthatuk az adatközlők véleményét, majd ezt követően rákérdeztünk melyek azok a tényezők, amik javítanának a településük komfortosságán. Ezek közül is most a fizikai infrastruktúrához tartozó tényezőket elemeznénk ki (7. ábra). Az adatközlők az 5-s skálán átlagosan 3,7-re értékelték a felsorolt tényezőket. A legfontosabb tényező a tömegközlekedés fejlesztése (4,1), majd ezt követte a mobilhálózat minőségének javítása (3,8). A legkisebb értékelést a csatornázottság kapta (3,5). A többi tényező az átlag körül csoportosult (8. ábra.).

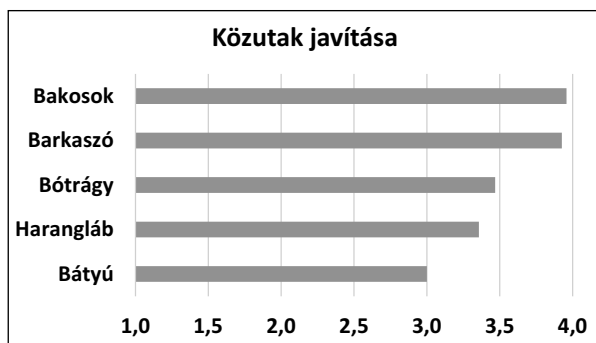

8. ábra. Az „Az alábbi tényezők milyen mértékben javítanának saját településének komfortosságán?(Infrastruktúra)” kérdésre adott válaszok átlagértékei

Forrás: saját kérdőíves adatbázis

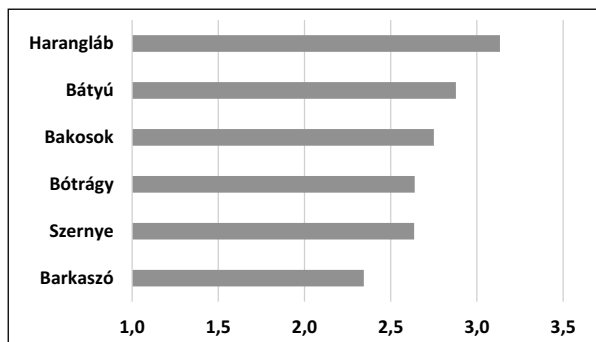
Az infrastrukturális tényezők közül mindössze egynél a közutak javításánál találtunk szignifikáns eltérést, ami nem meglepő mivel szinten minden település hasonlóan fontosnak tartják a felsorolt válaszlehetőségeket településkomfortjuk szempontjából.

Átlagosan 3,6-re értékelték a települések adatközlői ezt a tényezőt. A legmagasabb értékelést a szernyi (4,0), a bakosi (4,0) és a barkaszói (3,9) lakosok adták. Nem is meglepő, mivel ezek a települések azok, ahol kistérségen belül nagyon rosszak az utak állapota. A legalacsonyabb értékelést a bátyúi adatközlők adták (3,0) (9. ábra.).

9. ábra. Az „Az alábbi tényezők milyen mértékben javítanának saját településének komfortosságán? (Közutak javítása)” kérdésre adott válaszok megoszlása településenként
Forrás: saját kérdőíves adatbázis

Végül megvizsgáltuk, hogy az adatközlők véleménye alapján a települések milyen szinten vannak az infrastruktúrájukat tekintve. Átlagosan 2,7-re voltak az adatközlők megelégedve a településükön működő infrastruktúrával. Az első helyen Kisharangláb végzett (3,1) ezt követte Bátyú (2,8).

10. ábra. A települések összesített átlag értékelése infrastruktúrájuk alapján
Forrás: saját kérdőíves adatbázis

A legalacsonyabb értékelést a barkaszói (2,3) adatközlők adták. A többi település az átlag körül csoportosult (10. ábra.).

Összegzés

Összegzésképpen elmondható, hogy a települések életében jelentős szerepet játszik a fizikai infrastruktúra működése. Az utak minősége, a tömegközlekedés, a villany- és gázszolgáltatás, az internet- és mobilszolgáltatás stb. biztosítják a vállalkozásoknak, az oktatásnak, és az egészségügyi ellátásnak az alapját. Továbbá megállapítható, hogy ezen infrastrukturális összetevők jó működése lassíthatja a lakosok elvándorlását egyes településekről.

Jelen kutatásunk célja, hogy felmérjük a Bátyúi kistérség településeinek infrastruktúráját, azok minőségi állapotát. Az adatgyűjtési módszerünk a kérdőíves felmérés volt. Összesen 193 kérdőívet töltöttünk ki, 9 településen.

Az adatközlők válaszai között szignifikáns eltérést figyeltünk meg. A munkában vizsgált szolgáltatások közül az emberek a gázszolgáltatással (3,5) és az internetszolgáltatással (3,2) voltak a legelégedettebbek. A legkisebb értékelést a csatornázottság (1,8) és a tömegközlekedés (2,0) kapta.

A település komfortérzetét befolyásoló infrastrukturális tényezők közül az adatközlők a tömegközlekedést és mobilszolgáltatást értékelték szignifikánsan magasan. További települések közötti szignifikáns eltérést a közutak javításánál figyeltünk meg. A legmagasabb értékelést a szernyi (4,0), a bakosi (4,0) és a barkaszoói (3,9) lakosok adták. Nem meglepő módon, mivel ezek a települések azok, ahol kistérségen belül nagyon rossz az utak állapota.

Az infrastruktúrát vizsgálva – az adatközlők lakhelyükkel való elégedettségét figyelembe véve – első helyen a települések közül Kisharangláb (3,1) végzett, majd ezt követte Bátyú (2,8), a legalacsonyabb értékelést pedig Barkaszo kapta (2,3).

Összességében megfogalmazható, hogy a vizsgált településeknél mindenképpen fejleszteni kellene a csatornázottságot, a tömegközlekedést és az utcai világítást. Továbbá Barkaszon, Szernyén és a bakosi településeken pedig az utak minőségét is javítani kellene, mivel kutatásunk eredménye alapján ezek a települések állnak a legrosszabbul az úthálózat állapotát illetően.

Pista Patrik

A Mersenne-prímek. Különböző megfigyelések a Mersenne-prímekkel kapcsolatban

1. A Mersenne-prím probléma megoldására irányuló eddigi eredmények

A korábbi publikációm alapján most már ismert, hogy a Mersenne-prímek végtelenségéhez szükséges és elégséges bizonyítanunk a következő egyenlőtlenséget:

$$\sum_{i=1}^N (p_{i+2} + p_i) < \sum_{i=1}^N (M_{i+2} + M_i)$$

Ehhez pedig teljes indukciós levezetéssel mutattam meg, hogy a fenti egyenlőtlenséget a következő reláció bizonyítja:

$$p_{k+3} + p_{k+1} < M_{k+3} + M_{k+1}$$

Ugyanakkor a prímszámoknál a már jól ismert prímszámeloszlás ismeretében felmerült a kérdés, hogy hogyan is lehetne hasonló eloszlásképletet megalkotni a Mersenne-prímek részére. Így született a következő képlet:

$$\psi(x) = \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{\varphi} x}$$

ahol a $\varphi = \text{const}$, és amely függ a megválasztott inetrvallumoktól. Tehát részintervallumokra bontottam fel a problémát, melyeket a következő módon foglaltam össze:

$$A_x = \sigma_1, \sigma_2, \sigma_3, \dots$$

$$\text{Pl: } \sigma_1 = [0; 10^3], \psi(x) \sim \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{15} x}; \sigma_2 = (10^3; 10^4], \psi(x) \sim \frac{\sqrt[3]{x}}{\log_{11} x}.$$

A hagyományos prímszámtétellel ellentétben a prímszámokra sikerült egy pontosabb eloszlást megadnom, mely a következőképp néz ki:

$$\omega(x) \sim \frac{x}{\log_{\delta}(x)}$$

ahol $\delta = 2.7698381611446738$.

Ennek a képletnek a bizonyítása megtalálható egy korábbi publikálásomban.

Mint a legtöbb képletnek, úgy ennek is van egy **relatív hibája**, amely az eredeti képlettel összehasonlítva a következő mérőszámmal mutatta meg pontosságát:

$$\mathcal{R}_h \approx 0,0000000000000047\%$$

az eredeti eloszlásé pedig:

$$\mathcal{R}_h \approx 1,84\%$$

a számok pedig magukért beszélnek.

2. Újabb eredmények

2.1. A Mersenne-prímek megadása Lagrange-interpoláció segítségével.

Mint az ismeretes, a Lagrange-interpolációs módszer lényege abban rejlik, hogy ha ismert az XOY koordinátarendszerben néhány pont mértani helye egy $(x_1; x_n)$ intervallumon, akkor őket össze tudjuk kötni egy $(n - 1)$ -ed fokú polinommal, melyet az alábbi képlettel számíthatunk ki:

$$p_{n-1} = \sum_{i=1}^n f(x_i) \mathcal{L}_i(x)$$

ahol a fenti képletben szereplő $\mathcal{L}_i(x)$ a következő képlet adja meg:

$$\mathcal{L}_i(x) = \prod_{j=1, j \neq i}^n \frac{x - x_j}{x_i - x_j} = \frac{(x - x_1)(x - x_2) \cdot \dots \cdot (x - x_n)}{(x_i - x_1)(x_i - x_2) \cdot \dots \cdot (x_i - x_n)}$$

Ugyankor a Mersenne-prímeket a következő képlet adja meg:

$$M_p = 2^p - 1$$

ahol p -prím.

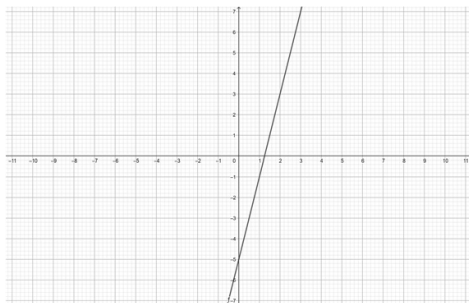
Megfelelően ha $p = x$, akkor ha $x_1 = 2, M_2 = 3; x_2 = 3, M_3 = 7$. Ezen adatok fényében meghatározhatjuk ezen két ponton átmenő Lagrange-féle függvényünket, vagyis:

$$\begin{aligned} \mathcal{L}_1(x) &= \prod_{j \neq 1}^2 \frac{x - x_j}{x_1 - x_j} = \frac{x - x_2}{x_1 - x_2} = \frac{x - 3}{-1} = 3 - x \\ \mathcal{L}_2(x) &= \frac{x - x_1}{x_2 - x_1} = x - 2 \end{aligned}$$

Ezeknek megfelelően a Lagrange-féle Mersenne-függvényt:

$$\mu_1(x) = f(x_1)\mathcal{L}_1(x) + f(x_2)\mathcal{L}_2(x) = 3 \cdot (3 - x) + 7 \cdot (x - 2) = 4x - 5$$

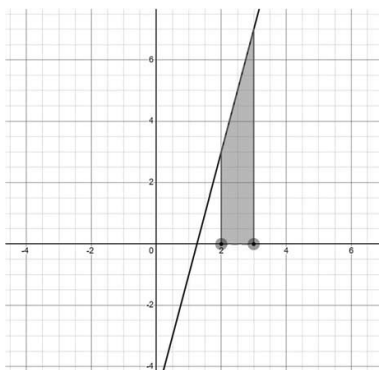
A függvény ábrája a következő:

Ha pedig az intervallumunkat bővítjük, és figyelembe vesszük a $(2; 3)$, $(3; 7)$, $(5; 31)$ pontokat, akkor az ezeket összekötő függvényünk alakja:

$$\mu_2(x) = \frac{24}{9}x^2 - \frac{84}{9}x + 11$$

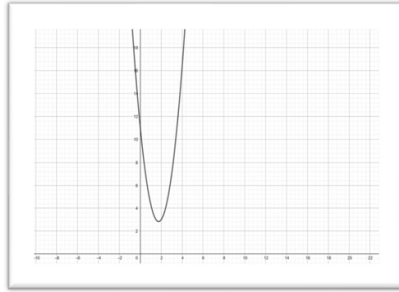
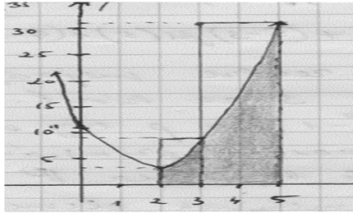
Figyeljük meg az előbbi esetet, amikor $\mu_1(x) = 4x - 5$ a $[2; 3]$ intervallumon. Ha jobban megfigyeljük ennek a függvénynek a grafikonját, akkor nem nehéz azt a konzekvenciát levonni, hogy ezen függvény integrálja mindig kisebb lesz, mint a $[2; 3]$ intervallumon felépített téglalap területe:

tehát:

$$\int_2^3 \mu_1(x) dx < (3 - 2)\mu_1(3)$$

Ugyanez az analógia igaz a másodfokú függvényre is, a $\mu_2(x)$ -re.

Erre a másodfokú függvényre egyértelmű lesz a következő reláció:

$$\int_3^5 \mu_2(x) dx < (5 - 3)\mu_2(5)$$

Jól megfigyelhető, hogy a $\mu_2(x)$ függvény a $[2; 5]$ részintervallumon folytonos, így a fenti egyenlőtlenségek összesítve is igazak lesznek, azaz:

$$\begin{aligned} \int_2^3 \mu_2(x) dx &< (3 - 2)\mu_2(3) \\ \int_2^3 \mu_2(x) dx + \int_3^5 \mu_2(x) dx &< (3 - 2)\mu_2(3) + (5 - 3)\mu_2(5) \end{aligned}$$

Felhasználjuk most az integrál következő alaptulajdonságát:

$$\int_a^c f(x) dx + \int_c^b f(x) dx = \int_a^b f(x) dx$$

Ennek megfelelően:

$$\int_2^5 \mu_2(x) dx < \sum_{p \geq 3} (p - \psi) \mu_2(p)$$

ahol ψ a részintervallumok baloldali határa.

A fenti képlet általános alakja pedig:

$$\int_2^n \mu(x) dx < \sum_{p \geq 3} (p - \psi) \mu(p)$$

Ennek az egyenlőtlenségnek, (ami gyakorlatilag a $\mu(x)$ -re vonatkozó *Darboux-összeg(felső)*) az a lényege, hogy amennyiben a bal oldali integrál megmutatható, hogy divergens, úgy a jobb oldali sor szintén az lesz, hiszen az függ a Mersenne-prímektől, és amennyiben a sor divergens, úgy végtelen sok tagból kell állnia, melynek végtelen sok tagot kell tartalmaznia.

3. A Mersenne-prímek végtelenségének lehetséges bizonyítása az ikerprímek segítségével

Az előző publikálásomban már leszögeztem, hogy amennyiben sikerül bizonyítani a :

$$\sum_{i=1}^N (p_{i+2} + p_i) < \sum_{i=1}^N (M_{i+2} + M_i)$$

egyenlőtlenséget, akkor ezt beláthatjuk nagyobb N -ekre néve is, ami nem más, mint az egyenes út a Mersenne-prímek végtelenségének a bizonyításához. A legegyszerűbb és leglogikusabb útnak ehhez a teljes indukciós bizonyítási módszer tűnt, ami egy újabb egyenlőtlenség bizonyításának szükségességéhez vezetett:

$$p_{k+3} + p_{k+1} < M_{k+3} + M_{k+1}$$

Ennek bizonyításához felhasználható az *ikerprímek* definíciója, mely szerint minden olyan prím ikerprímnek nevezhető, melyek különbsége 2, másképp:

$$p_{l+1} - p_l = 2$$

ahol az l index a következőként lesz definiálva:

$$l \in \mathcal{L} = \{2, 3, 5, \dots\}$$

Figyelembe vesszük a következő két összeget:

$$\sum_{l \in \mathcal{L}} (p_{l+1} - p_l) \quad (1)$$

$$\sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) \quad (2)$$

Mivel az (1)-ben szereplő minden tag 2, így egyértelmű a következő reláció:

$$\sum_{l \in \mathcal{L}} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) \quad (3)$$

Továbbá az is teljesen nyilvánvaló, hogy:

$$\sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} - p_k) \quad (4)$$

A négyesből és a hármasból következik, hogy:

$$\sum_{l \in \mathcal{L}} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} - p_k) \quad (5)$$

Ugyanakkor figyelembe vesszük a következőket:

$$\sum_{l \in L} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (M_{k+3} + M_{k+1}) \quad (6)$$

$$\sum_{k=1}^N (p_{k+3} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} + p_{k+1}) \quad (7)$$

Most pedig az ötös és hetes egyenlőtlenségeket összefoglalhatjuk egy közös egyenlőtlenségrendszerbe:

$$\begin{cases} \sum_{k=1}^N (p_{k+3} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} + p_{k+1}) \\ \sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} - p_k) \end{cases}$$

Amiből pedig nyilvánvaló, hogy:

$$\sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} + p_{k+1}) \quad (8)$$

Továbbá:

$$\begin{cases} \sum_{l \in L} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) \\ \sum_{k=1}^N (p_{k+1} - p_k) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} + p_{k+1}) \end{cases}$$

Amiből pedig következik:

$$\sum_{l \in L} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} + p_{k+1}) \quad (9)$$

Ezután eljutunk az áltéma talán legfontosabb egyenlőtlenségrendszeréhez, ami a hatos és a kilences egyenlőtlenségeket foglalja egybe, vagyis:

$$\begin{cases} \sum_{l \in L} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (M_{k+3} + M_{k+1}) \\ \sum_{l \in L} (p_{l+1} - p_l) < \sum_{k=1}^N (p_{k+3} + p_{k+1}) \end{cases}$$

Ha kivonnánk tagonként mindkét sort, akkor éppen azt kapnánk amire szükségünk van, a gond azonban, hogy ahhoz bizonyítani kéne az ikerprímek végtelenségét vagy végtelenségét. Ha véges számú ikerprím létezik, akkor meg is oldottuk a Mersenne-prím problémát. Mindez pedig jól mutatja, milyen szorosan kapcsolódnak egymáshoz a speciális alakú prímek és az ikerprímek.

4. A Mersenne-prímek felhasználása közelítő értékek megadásához

Ez a fejezet azt mutatja meg, hogyan tudjuk megközelíteni elég pontosan a nevezetes π értékét. A történelem során már voltak hasonló sikerek, mint pl. Archimédész közelítő módszere.

Állítás: A π közelítőértékének egy olyan $\xi = \sqrt{\sigma}$ számot, értünk, ahol σ a következő értékkel rendelkezik:

$$\sigma = \frac{M_5}{2\sqrt{e}} + \frac{M_2}{e^\eta} \approx \pi^2$$

ahol **2,70438725600514(99) $\leq \eta < 2,70438725600515$**

Most pedig összehasonlítjuk a bal és jobb oldali értékeket az éta számára.

Ha $\eta = 2,70438725600515$, akkor $\xi = 3,141592653589793238\mathbf{65}$... viszont a π tényleges értéke $\pi = 3,141592653589793238\mathbf{46}$... A kiemelt rész jól mutatja, hogy a jobb oldali értéktől kisebb kell, hogy legyen a η .

- ✓ Ha $\eta = 2,704387256005149$, akkor $\xi = 3,141592653589793297854$...
(ez viszont szintén sok)
- ✓ Ha $\eta = 2,7043872560051499$, akkor $\xi = 3,14159265358979323802$...
- ✓ Ha $\eta = 2,7043872560051499$, akkor $\xi = 3,14159265358979323803$...

Gyakorlatilag a számítások azt mutatják, hogy a bal oldali tizedestörtben minél több 9-et veszünk, annál inkább növekszik az érték, vagyis a bal oldali végtelen periodikus tizedestört jól megközelíti a π értékét.

4.1. A közelítőmódszer relatív hibája

Most pedig megnézzük, pontosan mennyire is tér el az új számítás az eredetitől. Ha ismert egy a_0 pontos érték, és egy a közelítő érték, akkor a relatív hiba a következőképp számítható ki :

$$R_h = \frac{|a_0 - a|}{|a_0|} \cdot 100\%$$

Az eddigi számítások alapján a következőket kapjuk:

- $R_{h_1} = \frac{|\xi_1 - \pi|}{\pi} \cdot 100\% \approx 0,000000000000000013854\%$
- $R_{h_2} = \frac{|\xi_2 - \pi|}{\pi} \cdot 100\% \approx 0,000000000000000013752\%$

Ahogy egyre tovább megyünk, észrevehetjük, hogy:

$$R_{h_1} > R_{h_2} > \dots > R_{h_n} > \dots$$

Vagyis gyakorlatilag ha $n \rightarrow \infty, \eta = 2, 70438725600514999 \dots$, akkor $R_h \rightarrow 0$. Ennek eredményeként pár nevezetes tételt is felírhatunk a következőképp:

$$\sum_{n=1}^{\infty} \frac{1}{n^2} \approx \frac{\xi^2}{6}$$

$$\prod_{p \text{ prím}} \frac{1}{1 - \frac{1}{p^2}} \approx \frac{\xi^2}{6}$$

$$\int_0^{\infty} e^{-x} \ln^2(x) dx \approx \frac{\xi^2}{6} + \gamma$$

ahol γ -Euler-Mascheroni konstans:

$$\gamma = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(-\log n + \sum_{k=1}^n \frac{1}{k} \right) = 0,57721 \dots$$

5. A mersenne-prímek kapcsolata a lineáris algebrával

A lineáris algebra fő építőelemei az egyenletrendszerek, és azok megoldása mátrixok segítségével. Sokszor azonban vannak olyan mátrixok, melyeknek a determinánsát kiszámítás nélkül nem tudjuk megmondani, hogy 0 vagy sem. Az általános tétel szerint ha egy mátrix bármelyik sorát vagy oszlopát úgy kapom, hogy az előzőt beszorzom egy skalárral, akkor annak a mátrixnak a determinánsa 0. Viszont vannak mátrixok, melyek ennek a követelménynek nem felelnek meg, de determinánsuk mégis 0.

Ahhoz, hogy megmutassam a Mersenne-prímek kapcsolatát konkrétan a determinánsokkal, először megmutatom azokat a mátrixokat, és azok egész csoportját, melyeknek determinánsa 0, és nem felelnek meg a fenti követelményeknek.

Például legyen egy $\mathcal{A}$ mátrix a következőképpen felírva:

$$\mathcal{A} = \begin{pmatrix} 1 & 10 & 5 \\ 2 & 12 & 7 \\ 3 & 14 & 9 \end{pmatrix}$$

Jól látható, hogy semmilyen összefüggést nem találhatunk első ránézésre a mátrix sorai és oszlopai között, mégis:

$$\begin{vmatrix} 1 & 10 & 5 \\ 2 & 12 & 7 \\ 3 & 14 & 9 \end{vmatrix} = 108 + 210 + 140 - 180 - 98 - 180 = 0$$

Állítás: Ha adott egy $\mathcal{A}$ mátrix, mely $\mathcal{A} \in \mathbb{R}^{3 \times 3}$ és oszlopai rendezett számhalmazbeli elemekből állnak, akkor $\det(\mathcal{A}) = 0$

Bizonyítás:

A fenti állítás szerint:

$$\mathcal{A} = \begin{pmatrix} n_k & l_\omega & m_t \\ n_{k+1} & l_{\omega+1} & m_{t+1} \\ n_{k+2} & l_{\omega+2} & m_{t+2} \end{pmatrix}$$

$$\begin{aligned} \det(\mathcal{A}) &= n_k l_{\omega+1} m_{t+2} + l_\omega m_{t+1} n_{k+2} + n_{k+1} l_{\omega+2} m_t - m_t l_{\omega+1} n_{k+2} - \\ & m_{t+1} l_{\omega+2} n_k - l_\omega n_{k+1} m_{t+2} = (n_k l_{\omega+1} m_{t+2} - l_\omega n_{k+1} m_{t+2}) + (l_\omega m_{t+1} n_{k+2} - \\ & m_{t+1} l_{\omega+2} n_k) + (n_{k+1} l_{\omega+2} m_t - m_t l_{\omega+1} n_{k+2}) = m_{t+2} (n_k l_{\omega+1} - l_\omega n_{k+1}) + \\ & m_{t+1} (l_\omega n_{k+2} - l_{\omega+2} n_k) + m_t (n_{k+1} l_{\omega+2} - l_{\omega+1} n_{k+2}) = (m_t + 4) (n_k (l_\omega + 2) - \\ & l_\omega (n_k + 1)) + (m_t + 2) (l_\omega (n_k + 2) - n_k (l_\omega + 4)) + m_t ((n_k + 1) (l_\omega + 4) - \\ & (l_\omega + 2) (n_k + 2)) = 2m_t n_k - m_t l_\omega + 8n_k - 4l_\omega + 2m_t l_\omega - 4m_t n_k + 4ln - 8n_k + \\ & 2m_t n_k - m_t l_\omega = 0 \end{aligned}$$

■

ahol n_k -egész számok, l_ω -páros számok, m_t -páratlan számok, és $\omega, t, k \in \mathbb{N}$

Gyakorlatilag ez felhasználható akár $\mathbb{R}^{n \times n}$ mátrixok esetén, ahol kapunk egy $\mathbb{R}^{3 \times 3}$ mátrixot.

Ennek a típusú mátrixnak a részesete az, amikor a mátrix oszlopai vagy sorai egymás skalárszorosai.

Definíció: Azt a mátrixot, mely a fentieknek megfelel, *halmazilag rendezett mátrixnak* nevezem, és megjelölöm mint $\mathcal{A}_\varphi$.

$$\det(\mathcal{A}_\varphi) = 0$$

Állítás: Bármely mátrixnak a determinánsa, mely felírható, mint:

$$\mathcal{P}_{n,k} = \begin{pmatrix} n & 2k & M_1 \\ n+1 & 2k+2 & M_2 \\ n+2 & 2k+4 & M_3 \end{pmatrix}$$

determinánsának abszolútértéke mindig egy és ugyanazon adott számmal egyenlő:

$$|\det(\mathcal{P}_{n,k})| = 40$$

ahol $n, k \in \mathbb{N}$, és $k = n + 1$

Bizonyítás:

Figyelembe vesszük a kezdeti feltételt, vagyis hogy $k = n + 1$, ezt behelyettesítve a mátrixba, annak a determinánsa a következővel egyenlő:

$$\begin{aligned} \det(\mathcal{P}_{n,k}) &= n(2k+2)M_3 + 2k(n+2)M_2 + (2k+4)(n+1)M_1 - \\ & (2k+2)(n+2)M_1 - n(2k+4)M_2 - 2k(n+1)M_3 = (2n^2 + 4n - 2(n+1)^2) \\ & M_3 + (2(n+1)(n+2) - n(2(n+1)+4))M_2 + ((2(n+1)+4)(n+1) - \\ & (2(n+1)+2)(n+2))M_1 = -2 \cdot 31 + (2n^2 + 6n + 4 - 2n^2 - 6n)7 + \\ & (2n^2 + 8n + 6 - 2n^2 - 8n - 8)3 = -62 + 22 = -40 \Rightarrow |\det(\mathcal{P}_{n,k})| = 40 \blacksquare \end{aligned}$$

Mindez pedig jól mutatja, hogy mennyire szerteágazó a Mersenne-prímek kapcsolata a matematika különböző ágaival.

Következtetések

Összegzésként elmondható tehát, mint azt a bevezetőben is elmondtam, hogy a *Mersenne-prím probléma* a matematika egyik évszázados megoldatlan problémája, melyet a kutatásaim új megvilágításba helyeztek. Sikerült megmutatni, hogy a speciális alakú prímek között a kapcsolat jelentősen mélyebb, illetve az egyik bizonyítása bizonyítja a másikat is (lásd az ikerprímek és a Mersenne-prímekről szóló fejezetben). A további kutatásaim mind arra fognak irányulni, hogy az új megvilágításba helyezett problémát megoldhassuk, ami nem lesz könnyű, de a legnagyobb dologhoz gyakran a legnehezebb út vezet, és ha elsőre nem is látszik az út vége, soha nem szabad feladni a problémák megoldására tett kísérleteinket.

SZERZŐI ADATOK

A sorozat főszerkesztője és felelős kiadója:

Dr. Horváth László

az ELTE Eötvös József Collegium igazgatója,

az ELTE BTK Görög Tanszék habilitált docense

E-mail cím: horvathl@eotvos.elte.hu

Dr. Mészáros Tamás

az ELTE Márton Áron Szakkollégium igazgatója,

az ELTE Eötvös Collegium Byzantium Központ tudományos munkatársa

E-mail cím: meszaros.tamas@masz.elte.hu

A kötet szerkesztője:

Vojtek Lili

ELTE BTK, Kommunikáció- és Médiatudomány MA., II. évf.

Elérhetőség: vojteklili@gmail.com

Szerzők:

Asztalos Annamária

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE BTK, Történelemtudományok Doktori

Iskola, Modernkori Magyarország Doktori Program, I. évf.

Témavezető: Fónagy Zoltán

Kutatási terület: házasságok Északkelet-Magyarországon 1895 –1918 között

Elérhetőség: annales9999@gmail.com

Bán Balázs-Barna

Egyetem, szak és évfolyam: Sapientia EMTE, Csíkszereda, Világ- és összehasonlító irodalom – angol nyelv és irodalom BA, III. évf.

Kutatási terület: Humántudományok

Témavezető: Mihály Vilma-Irén

E-mail cím: banbbalazsbarna@uni.sapientia.ro

Besztercei Márk

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE BTK, Történelem – latin OT, IV. évf.

Témavezető: Vassányi Miklós

Kutatási terület: VII. századi egyház- és teológiatörténet

Elérhetőség: beszterceimark@gmail.com

Biró Sára

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE BTK, Magyar alapképzési szak BA, III. évf.

Marton Andrea

Egyetem, szak és évfolyam: Sapientia EMTE, Csíkszereda, Fordító és tolmács mesterszak, II. évf.

Témavezető: Dégi Zsuzsanna

Miklósi Kincső

Egyetem, szak és évfolyam: Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Történelem és Filozófia Kar,

Magyar Történelmi Intézet, Levéltár szak, Alapképzés II. év

Témavezető: dr. Lupescu Makó Mária, egyetemi docens

Elérhetőség: miklosikincso1@gmail.com

Pista Patrik

Egyetem, szak és évfolyam: Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrán-Magyar Oktatási-Tudományos Intézet, matematika szak, 4.évfolyam

Témavezető: Traski Viktor

Kutatási terület: számelmélet

Elérhetőség: patrikpista03@gmail.com

Sebestyén Dorottya

Egyetem, szak és évfolyam: Sapientia EMTE, Csíkszereda, Világ- és összehasonlító irodalom – Angol nyelv és irodalom BA, III. évf.

Témavezető: Tankó Enikő

Kutatási terület: nyelvtanulás, nyelvelsajátítás

Elérhetőség: sebestyenedorottya@uni.sapientia.ro

Szeibert-Erdős András

ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola, Társadalom- és Gazdaságtörténeti Program, IV. évf.

Témavezető: dr. Perényi Roland

Kutatási terület: Az első világháborút követő összeomlás, forradalmak és politikai átmenet története Magyarországon, különös tekintettel annak jog- és társadalomtörténeti vonatkozásaira.

Elérhetőség: erdandrasp@gmail.com

Tóth Lídia

Egyetem, szak és évfolyam: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Földrajz MA, II. évf.

Témavezető: Molnár József

Kutatási terület: Népesség- és településföldrajz

Voloscsuk Renáta

Egyetem, szak és évfolyam: ELTE BTK, Keleti nyelvek és kultúrák alapszak, japán szakirány

Elérhetőség: voloscsuk9819@gmail.com

